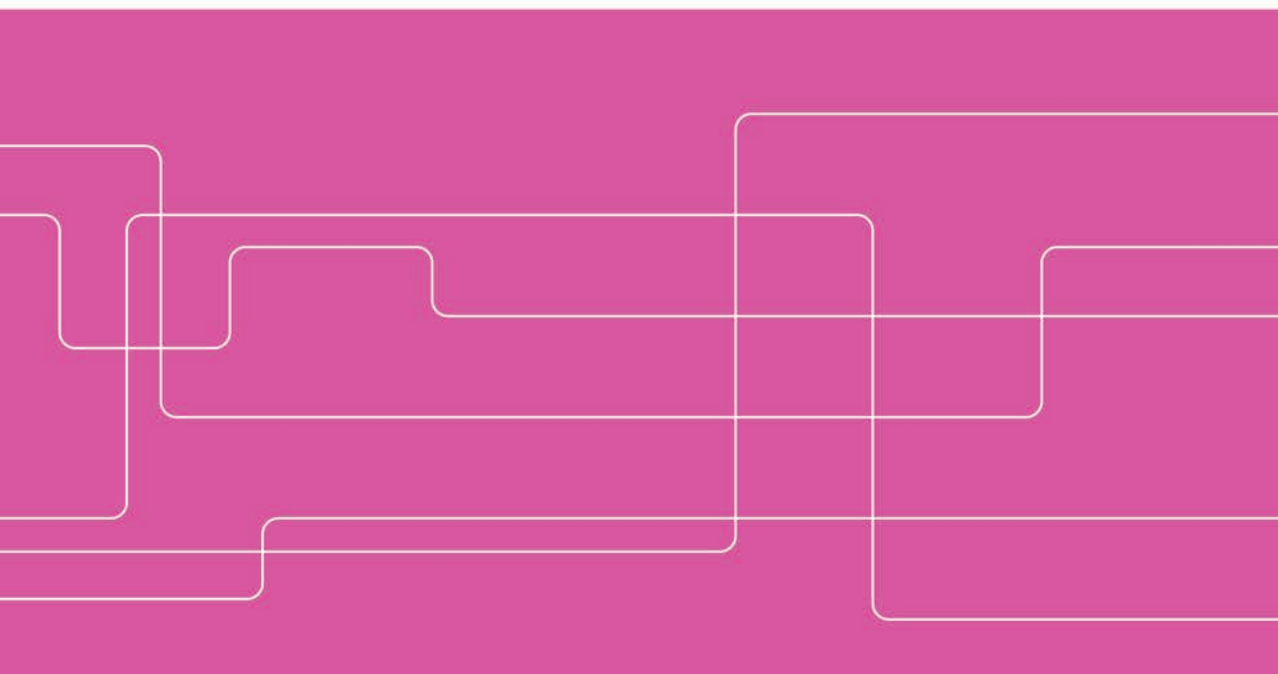

Att verka tillsammans

– erfarenheter från gestaltning
av offentliga miljöer

Maria Håkansson

Kungliga Tekniska högskolan
Skolan för arkitektur och samhällsbyggande
Institutionen för samhällsplanering och miljö
Avdelningen för urbana och regionala studier
SE-100 44 Stockholm, Sverige
<http://www.kth.se>

Trita SoM 2013-16
ISSNR 1653-6126
ISNR KTH/SoM/13-16/SE
ISBN 978-91-7501-969-7

Konstverk i denna trycksak är upphovsrättsskyddade.

Konstverk av konstnärer som representeras av Bildkonst

Upphovsrätt Sverige (BUS) är återgivna med tillstånd från BUS.

© Maria Håkansson 2013 samt
respektive konstnär och fotograf.

Tryckt av Elanders Sverige AB

Att verka tillsammans - erfarenheter från gestaltning av offentliga miljöer

Maria Håkansson

Följeforskningen har genomförts och finansierats som del av uppdraget Samverkan om Gestaltning av offentliga miljöer 2011-2013.

Förord

Rapporten är ett resultat av följeforskningen som KTH utfört 2011-13 i samband med regeringsuppdraget Samverkan om gestaltning av offentliga miljöer, på uppdrag av Statens konstråd, Riksantikvarieämbetet, Boverket och Arkitektur- och designcentrum (f.d. Arkitekturmuseet). Löpande rapportering har skett till uppdragets projektgrupp och styrgrupp. Kommunikation har också skett med de 13 samverkansprojekt som ingått.

Rapporten behandlar aspekter av gestaltning av offentliga miljöer som framkommit i samverkansprojekten och ger konkreta exempel på erfarenheter. Målgruppen är beslutsfattare och tjänstemän inom kommuner, landsting och länsstyrelser som hanterar regelverk och stödsystem för utveckling av den fysiska offentliga miljön i samhället, offentliga och privata fastighetsägare samt yrkesgrupper som arbetar med gestaltning och utveckling av den offentliga miljön.

För en redovisning av samverkansprojektens resultat och utförda gestaltningar hänvisas till myndigheternas bok *Konsten att gestalta offentliga miljöer – samverkan i tanke och handling* (2013).

Författaren riktar ett stort tack till representanter för de fyra uppdragsmyndigheterna samt till alla i samverkansprojekten för möjligheten att delta i möten och andra aktiviteter, samt intervjuer, samtal och tillgång till annat material som legat till grund för denna rapport.

Författaren ansvarar ensam för innehållet i rapporten.

Stockholm november 2013

Maria Håkansson, forskare, Urbana och regionala studier, KTH

Innehållsförteckning

Kapitel 1

Inledning

9

Gestaltning av offentliga miljöer
Rapportens syfte och målgrupp
Läsanvisning

Kapitel 2

Metod – om uppdragets följeforskning

15

Följeforskningens syfte
Genomförande

Kapitel 3

Ett gemensamt uppdrag till fyra myndigheter

21

Bakgrund
Organisation
Samverkansprojekt
Aktiviteter
Myndigheternas slutsatser

Kapitel 4

13 samverkansprojekt – 13 berättelser

29

Inledning
Skolor
Infrastruktur
Bostadsområden
Småskalig stadsomvandling
Storskalig stadsomvandling
Jämförelse av samverkansprojektens resultat

Kapitel 5

Gestaltning av offentliga miljöer som del i samhällsbyggandet

61

Ett helhetsperspektiv på gestaltning av offentlig miljö
Utsmyckning, konst eller gestaltning?
Värdet av medveten gestaltning av offentliga miljöer
Praktiska förutsättningar för gestaltungsarbetet
Vardagsmiljöernas betydelse
Sammanfattande diskussion

Kapitel 6

Den offentliga miljön som scen för dåtid, nutid, framtid

77

Platser - kulturarv, vardagsmiljö och meningsskapande
Att definiera en plats
Den offentliga miljön – identitet och minnen
Berättelser om platsen då, nu och i framtiden
Kulturarvet som gestaltungsprincip
Sammanfattande diskussion

Kapitel 7

Medgestaltning, samtal eller information – deltagandets villkor

89

Vem ska komma till tals?
Medborgare i planeringsprocessen
Pedagogiskt syfte i mötet med barn och ungdomar
Kunskapsbyggande, förankring och lärandeprocesser
Medgestaltning
Sammanfattande diskussion

Kapitel 8
Sätt att arbeta – arbetsorganisation och samverkan 99

Samverkan i praktiken
Organisering av samverkan
Projekt- och processledning
Förutsättningar för samverkan
Kommunikation och språk
Förankring i verksamheten
Sammanfattande diskussion

Kapitel 9
Kompetens, roller och legitimitet 113

Kompetens för gestaltning av offentliga miljöer
De professionella rollerna
Legitimitet
Sammanfattande diskussion

Kapitel 10
Samlade lärdomar 121

Vidgad syn på gestaltningen av offentliga miljöer
De professionella kompetensernas bidrag
Att skapa värde
Organiserad samverkan
En ny begreppsapparat

Källor

Bilaga

Kapitel 1

Inledning

I det här kapitlet ges en bakgrund till frågan om gestaltning av offentliga miljöer och regeringsuppdraget *Samverkan om gestaltning av offentliga miljöer*. En introduktion till rapporten ges i form av en läsanvisning.

Gestaltning av offentliga miljöer

2009 formulerade regeringen ett gemensamt uppdrag till Statens konstråd, Riksantikvarieämbetet, Boverket och Arkitekturmuseet¹ inför deras arbete 2010-2012, *Samverkan om gestaltning av offentliga miljöer*. Syftet har varit att verka för en helhetssyn i planering och byggande av offentliga miljöer i form av byggnader, platser och landskap. De fyra myndigheter har alla uppdrag som direkt knyter an till den fysiska miljön, dess kvaliteter och utformning, såväl socialt, ekonomiskt och miljömässigt.

Inom regeringsuppdraget har 13 samverkansprojekt runt om i Sverige delfinansierats, med syfte att skapa goda exempel, där gestaltning av olika typer av offentliga miljöer har omfattats: skolor, bostadsområden, infrastruktur och stadsmiljöer i omvandling.

En reflekterande definition

Definitionen av ”*gestaltning av offentlig miljö*” är både enkel och komplex. Den enkla är att det handlar om utformning av de gemensamma rummen i samhället, hur det ser ut där vi möts utanför de privata sfärerna. Det komplexa uppstår när vi tittar närmare och börjar fråga oss vad de olika begreppen står för. Tolkningarna av innebörden kan skifta – beroende på vem som talar, vem som lyssnar. Det kan vara olika yrkestillhörighet, eller olika samhällsfunktioner och -positioner som laddar begreppet och skapar en specifik mening. Det kan exempelvis vara skillnaden mellan olika yrkesutövare, mellan tjänstemannen och medborgaren, eller mellan

¹ Arkitekturmuseet heter från 1 maj 2013 enligt regeringsbeslut Statens centrum för arkitektur och design, med det publika tilltalet Arkitektur- och designcentrum. I rapporten kommer företrädesvis Arkitekturmuseet att användas då namnet gällt under större delen av uppdragets genomförande.

lokalpolitikern och experten.

Uttrycket i sig är formellt, ett ovanifrån-språk, som kan fungera väl hos vissa yrkesutövare, men inte hos andra. Inte heller ingår begreppen i vårt vardagsspråk – varken gestaltning eller offentlig miljö är självklara begrepp, utan vi kan hitta olika former av användning från delvis olika perspektiv. Som alltid kan alltså språket och de ord vi använder verka inkluderande för de som hör till och kan avkoda mening, och vara exkluderande för andra. Det får inte minst betydelse när det handlar om hur våra gemensamma miljöer utformas, och vem som är delaktig i utformandet. Det handlar också om vilka miljöer som uppfattas som offentliga, och vem som definierar dessa miljöer. Det kommer att diskuteras i den här rapporten, från olika perspektiv och utgångspunkter: samhällets, experters och yrkesutövares, samt medborgarnas. Det handlar också om olika aspekter som knyts ihop just i aktiviteten *gestaltning av offentliga miljöer*: samhällsplanering, arkitektur och stadsbyggnad, kulturmiljö, konst, demokrati och vardagsliv.

Om vi går till uppslagsverket är gestaltning² ”*när man ger form åt något, till exempel en idé eller en figur i en bok.*”

(Nationalencyklopedin). Enligt Svenska akademins ordbok är gestaltning, något mer utvecklat: ”*handlingen att gestalta l. forma (ngt) l. förhållandet att ngt antager (en viss) gestalt; utflormning [sic], formgivning, danning; äv. konkret, om ngt som har blivit gestaltat på visst sätt, gestalt, skepnad, bildning, form.*” Den medvetna intentionen, handlingen att gestalta är alltså en del, där det finns någon som utför en handling och formar något på ett visst sätt. Detta något kan också gestalta sig, ta sig en viss form. Det kan vara ett fysiskt objekt, men kan också vara något abstrakt, som en idé. Dessa två går inte helt att åtskilja, den fysiska gestaltningen är ett förkroppsligande av tankar och idéer, i de fall där det finns ett subjekt som utformar.

Ordet gestalt/gestaltning används inom flera fält, som exempelvis litteratur, teater och psykologi. I psykologin hittar vi en definition som kan gälla även den fysiska miljön; en gestalt(ning) är ”*an organized whole that is perceived as more than the sum of its parts.*” (Oxford Dictionary). Med andra ord är en gestaltning i sig en helhet,

2 Gestaltning kommer från tyskans ”gestalt” som betecknar form.

som får en innebörd som går utöver de enskilda komponenternas meningsgivande eller värde.

Vid användningen av uttrycket gestaltning av offentlig miljö är det främst den fysiska, avsiktliga utformningen som vanligen avses. En tänkbar synonym är design, men som på svenska i en mer vardaglig användning har den nackdelen att främst kopplas samman med utseende och inte en form som även innefattar funktion och är meningsbärande³ (se även Gabrielsson i Statens konstråd et al 2013). Gestaltning har alltså en fördel då det mer allmänt uppfattas som både en fysisk form, det mer abstrakta som tankar och idéer, men också det sociala samspelet. Det leder vidare till att uppfatta gestaltningen som en aktivitet som ständigt pågår, en process som formar och omformar i ett samspel mellan de fysiska förutsättningarna och de sociala, och sker i ett samspel mellan olika aktörer.

Den *"offentliga miljön"* kan också förstås på olika sätt. Offentlig är, om vi återvänder till SAOB, endera det som sker öppet, uppenbart för alla, det vill säga motsatsen till hemligt; det *"som försiggår i allmänhetens närvaro l. riktar sig till allmänheten; som allmänheten har tillträde till; som allmänheten tar del i"*, vanligen i motsats till privat. Det kan också avse det officiella, det som rör samhället i form av stat (eller kommun) eller det som är bekostat av samhället. I sammansättningen offentlig miljö skulle alla definitioner ovan kunna gälla, tillsammans eller var och en för sig. Den allmänt använda avser främst: *"[offentlig] om plats, byggnad, lokal, institution o. d.: som är avsedd för allmänheten l. till vilken allmänheten har (fritt) tillträde. Offentlig plats, särsk. om öppen plats i stad."* (SAOB).

Miljö, från franskans milieu, kan beteckna både centrum och periferi. Ordet kan beteckna mitt(en) och genomsnittet, men också de yttre förhållandena, omgivningen, atmosfären. Ordet i sig bär på en helhetssyn som inkluderar både det som är i och det som finns runt om. I sammansättningen "offentlig miljö" avses främst en fysisk omgivning, men som också har sociala inslag.

3 För de som verkar inom en designprofession är inte en sådan uppfattning representativ, men då det i en vardaglig användning för de flesta lekmän är präglat av själva formen och ytan framstår det som mer problematiskt i detta sammanhang.

Strikt juridiskt är offentliga miljöer de områden som är allmän platsmark i detaljplan eller enligt motsvarande äldre gällande stadsplan – vanligen gatumark, torg och parker. Många av de miljöer som vi ser som typiskt offentliga är också i hög grad fysiska historiska manifestationer av makt och/eller uttryck för skiktningar i samhället, som representationsplatser i form av torg, tidigare privata parker som omvandlats till stadsparker och liknande. Men de offentliga miljöerna är inte bara de torg, gator och parker i stadsmiljö som många associerar till, utan som Bergman (2008) påpekar kan de trafikala landskapen, köpcentrum och gallerior ses som viktiga delar av våra moderna offentliga miljöer. De är här vi idag möter andra, ser och syns.

En annan kategori av offentliga miljöer är skolor och kommunala kulturinrättningar som exempelvis bibliotek och idrottsanläggningar, som i princip är tillgängliga för allmänheten. Detsamma gäller kollektivtrafiken med tillhörande stationer och hållplatser. Bostadsområden och -gårdar uppfattas vanligen som en mer semi-offentlig miljö, men utmärks av att en relativt stor mängd människor delar och på olika sätt använder, och därmed påverkar och påverkas av miljön. Men vi skulle också kunna se hela staden, kanske till och med regionen, som ett offentligt rum, med inslag av privata eller delvis privata inslag, det vill säga att det som omger oss och där vi kan röra oss och överblicka visuellt är en del av vårt gemensamma rum. Hur helheten planeras och utvecklas blir då en gemensam angelägenhet. Det är alltså inte entydigt vad den offentliga miljön omfattar, och vi kan skilja på juridiska definitioner av allmänplatsmark, fysiska uttryck i form av platsbildningar och torg samt hur platser uppfattas och används.

Här kommer gestaltning av offentlig miljö att användas i en vidare mening, som de processer där olika grupper på olika sätt är med och formar miljöer som delas av människor och inte är strikt privata. Mer specifikt kommer det att röra sig om skolmiljöer, bostadsområden, platser för kollektivtrafik, offentliga byggnader som kulturhus och sjukhus, parker och större sammanhängande stadsmiljöer, som alla är exempel från de samverkansprojekt som studerats.

Rapportens syfte och målgrupp

Rapporten syftar till att förmedla erfarenheter och reflektioner om olika aspekter av samverkan vid gestaltning av offentliga miljöer. Fokus är på de olika processer, samarbeten och förutsättningar som utgör villkor för gestaltungsprocessen, inte på gestaltningens utfall i sig. För en närmare presentation av de gestaltningar som blivit resultatet av samverkansprojekten hänvisas till *Konsten att gestalta offentliga miljöer – samverkan i tanke och handling* (Statens konstråd et al. 2013), där längre projektbeskrivningar och bildokumentation återfinns.

Den huvudsakliga målgruppen är tjänstemän och politiker i kommuner och andra offentliga organisationer som är beställare eller huvudmän för fysisk planerings och olika former av byggprojekt, men även tjänstemän och beslutsfattare inom privat sektor som på olika sätt är parter i kommunala planeringsprocesser och ansvarar för byggande. Den är också tänkt för enskilda yrkesutövare som deltar eller ska delta i samarbeten kring gestaltningen av offentliga miljöer i något skede. I rapporten finns exempel både på det som skapar möjligheter och goda resultat, men också det som kan vara svårt.

Rapporten kan alltså ses som ett komplement till *Konsten att gestalta offentliga miljöer – samverkan i tanke och handling* (Statens konstråd et al. 2013) som parallellt ges ut av uppdragets fyra myndigheter, och där följeforskaren ingått i redaktionen. Där presenterar myndigheterna sina övergripande slutsatser, de genomförda samverkansprojekten och deras utfall. Det finns också fem fördjupande teoretiska texter av fristående skribenter kring gestaltning, offentlig miljö, medborgardeltagande och samverkan samt en internationell utblick.

De båda skrifterna har delvis överlappande innehåll för att kunna läsas fristående från varandra. I den här föreliggande följeforskningsrapporten ges en fördjupning kring erfarenheterna som gjorts i genomförandet av uppdraget *Samverkan om gestaltning av offentliga miljöer 2010-2013*, både hos uppdragets myndigheter och framförallt i de tretton samverkansprojekten, och som legat till grund för de samlade slutsatserna i uppdraget.

Läsanvisning

Texten är inte en direkt handbok för praktiken, utan är snarare tänkt som en form av tankebok som ska kunna utgöra inspiration och ge möjlighet till reflektion vid planerande och genomförande av egna projekt. Framförallt kapitel 5-9 är skrivna som en berättelse om det som skett och diskuterats under uppdragets genomförande.

Rapporten kan läsas på olika sätt beroende på vad man är intresserad av. Följande kan ses som en guide till rapportens uppbyggnad.

Den övergripande strukturen är att kapitel 1-4 ger en bakgrund till uppdraget och de samverkansprojekt som genomförts. Kapitel 5-9 ger en fördjupad diskussion kring gestaltning av offentlig miljö (kapitel 5), plats och kulturmiljö (kapitel 6), medborgardeltagande (kapitel 7) och organisation och samverkan (kapitel 8 och 9). I varje kapitel återfinns ett antal exempel från samverkansprojekten. I det avslutande kapitlet 10 förs en sammanfattande diskussion om de mer generella lärdomarna från uppdraget.

Kapitel 1 ger en generell bakgrund till rapportens tema och beskriver syfte och rapportens upplägg. I kapitel 2 beskrivs följeforskningens genomförande och vilket material som rapporten grundas på. Regeringsuppdraget *Samverkan om gestaltning av offentliga miljöer* och dess genomförande beskrivs närmare i kapitel 3, och kapitlet ger en fördjupad bakgrund som bidrar med förståelse av organiseringen av samverkansprojekten som står i fokus i rapporten, men också för myndigheternas bidrag till metodutvecklingen som skett. Kapitel 4 presenterar en kortfattad översikt över de olika projekten och deras inriktning. Vill man ha en mer fördjupad syn på samverkansprojekten rekommenderas kapitel 4-9 eftersom de tematiska kapitlen innehåller mer detaljerade exempel från olika projekt, och också hänvisar till erfarenheter som varit mer generellt förekommande i projekten. Även kapitel 10 kan läsas fristående för en summerande bild av uppdragets resultat.

Kapitel 2

Metod – om uppdragets följeforskning

I det här kapitlet redogörs för syftet med följeforskningen i uppdraget och vilken roll den haft. Därefter följer en genomgång av hur följeforskningen har genomförts i de olika skedena av uppdraget.

Följeforskningens syfte

Följeforskning avser här en lärande utvärdering, där följeforskaren utgör ett utomstående bollplank och bidrar till erfarenhetsuppbyggnad och lärandeprocesser under genomförande av ett projekt eller utvecklingsarbete. Den fristående forskaren som har uppdraget följer projektet löpande under längre tid, men stora variationer finns i hur man ser på följeforskning. Det finns i princip två huvudsakliga synsätt, dels att se följeforskningen som en regelrätt utvärdering, dels att se det som en lärandeprocess. Här är det alltså det senare synsättet, som bygger på löpande dialog under projekttiden mellan projektledning, arbetsgrupper och projektorganisation och följeforskare i en interaktiv process. Följeforskningen bidrar både till lärandeprocesser, bland annat genom underlag för beslut och projektutveckling under projekttiden och till en kompetensuppbyggnad för kommande projekt och dels organisationernas och enskildas framtida arbete efter avslutat projekt.

Genom att vara fristående från projektorganisationen har följeforskaren möjlighet att ha ett utifrånperspektiv på verksamheten och kan därigenom ställa kritiska frågor. Samtidigt krävs kontinuerlig återkoppling till projektledning och projektorganisation för att löpande stämma av gjorda observationer och tolkningar och bidra till erfarenhetsåterföring. Arbetet sker i en kontinuerlig pendling mellan informationsinsamling, löpande dialog och förankring, analys och utvärdering samt kommunikation.

Syftet med följeforskningen har varit att följa myndigheternas genomförande av regeringsuppdraget med speciellt fokus på samverkansprojekten och den samverkan som skett, och vilka förutsättningar som varit av betydelse för att uppnå den

övergripande målsättningen om ett helhetsperspektiv på gestaltning vid planering och byggande.

Genomförande

Forskningsansats

Följeforskningen har utgått från vad som kan kallas en etnografisk-pedagogisk ansats. Det är en kvalitativ ansats som är inriktad på att generera förståelse för olika processer och fenomen, och passar väl för att studera sociala processer och meningsskapande. Resultatet presenteras som exempel. Genom exempel från det konkreta och specifika är det möjligt att också förstå något om det generella, det vill säga vi förstår något genom något annat (Asplund 1970). Exempelen är en form av berättelser. På detta sätt kan de centrala lärdomarna som kommit fram dels i myndigheternas arbete och de förutsättningar det gett, och i samverkansprojekten med sina olika villkor visas.

Det innebär också att visa på den dubbelhet som finns kring exempelvis samverkan och medborgarperspektiv och de implikationer det kan ha, och att uppmärksamma spänningar och dynamik. En underliggande harmonisyn finns implicit i uppdragets formulering som gör att företeelser som kan uppfattas som odelat positiva verkar för att dölja andra motiv och mekanismer som kan röra faktiska maktförhållanden, manipulationer och annat som snarare kan verka i negativ riktning. Genom konkreta exempel och en medvetenhet om kontexten kan detta avkodas. Det specifika i exemplen gör det möjligt att förstå även andra situationer, och har en potential att skapa en förståelse för det generella.

Upplägg och datainsamling

Följeforskningen bedrev under perioden december 2010-13 och började alltså ett år efter att myndigheternas arbete med uppdraget påbörjades. Den första gruppen beviljade samverkansprojekt hade sitt startmöte 7 december 2010 vilket också utgör starten på följeforskningen.

Samtliga samverkansprojekt ingick som objekt för följeforskningen. Ett alternativ kunde ha varit att valt två eller tre av samverkansprojekten som var representativa för någon specifik

aspekt och ha följt dem nära under hela projekttiden. Men eftersom de tretton samverkansprojekten hade valts ut av myndigheterna för att vara olika och representera såväl olika skalor som objekt fanns det anledning att istället följa alla på lite håll för att få en överblick över olika utmaningar, möjligheter och de angreppssätt som användes. Det sist beviljade samverkansprojektet, Vasaplan i Umeå, startade under 2013 och har därför inte följts i samma utsträckning. Även bland de övriga finns skillnader, där det i vissa projekt funnits möjlighet att delta på flera möten och aktiviteter, medan det i andra främst handlat om gemensamma presentationer, kompletterat med någon intervju och skriftligt material. Det har inte alltid varit möjligt att få tillgång till full information om tider för möten och andra aktiviteter i samverkansprojekten. En annan aspekt har varit de geografiska avstånden och antalet projekt som har lett till att det inte varit möjligt att delta vid exempelvis arbetsmöten i ett projekt när det annonserats med kort varsel.

Följeforskningen kan schematiskt beskrivas i följande faser:

Orienteringsfas (december 2010-juni 2011): Uppdragets bakgrund och organisation, myndigheternas roller, myndigheternas urval av samverkansprojekt. Samtidigt skedde en första kontakt med samverkansprojekten och intervjuer med myndigheternas representanter i styrgrupp och projektgrupp. En inledande litteratursökning om internationella exempel om konst i samverkan med arkitektur, byggande och planering genomfördes under våren⁴.

Löpande datainsamling och analys (juli 2011-juni 2013): Deltagande i aktiviteter och möten inom uppdraget och i enskilda samverkansprojekt, intervjuer med deltagare och analys av skriftligt material. Löpande muntliga avrapporteringar till projektgruppen, feedback vid intervjuer och aktiviteter till samverkansgrupperna efter behov. Tre interna skriftliga delrapporter, januari 2012, januari 2013 och september 2013, har kompletterat den muntliga rapporteringen.

Slutrapportering (2013): Följeforskaren har deltagit i redaktionsarbetet för myndigheternas slutrapportering, dels i form av den externt riktade publikationen *Konsten att gestalta offentliga*

⁴ Litteraturoversikten gjordes av Helen Runting, forskarstuderande KTH, och ingår i bearbetad form i Statens konstråd et al. 2013.

miljöer – samverkan i tanke och handling (2013), dels inför avrapporteringen till regeringen februari 2014, med underlag, bidrag till och kommentarer på framtagna texter. Sammanställning av följeforskningens slutrapport.

Under hela perioden har följeforskaren deltagit i de flesta av projektgruppens möten, och vissa av kommunikationsgruppens respektive styrgruppens möten. I styrgruppen har det rört sig om avrapporteringar, och inte hela möten.

Datainsamlingen har i hög grad skett genom intervjuer och mer informella samtal i samband med olika möten och aktiviteter, både med representanter för samverkansprojekten och myndigheterna. Observationer har gjorts i anslutning till möten och aktiviteter, som exempelvis nätverksträffar för samverkansprojekten (se kapitel 3) eller olika publika evenemang i samverkansprojekten. Dessutom har olika former av skriftligt material, inklusive medierapportering ingått som underlag.

Presentation av material och etiska överväganden

För beskrivningarna av projekten har inga muntliga källor satts ut i löptexten, utom i de fall det finns en uppenbar avsändare. En anledning är att det i de flesta fall bygger på en samlad bild som framkommit genom en tolkning av de olika källor som funnits, det vill säga främst intervjuer, deltagande vid möten, projektens egna presentationer och skriftliga underlag. I många fall har parterna i samverkansprojekten gett en entydig bild av sammanhanget, även om personerna enskilt ibland haft motsatta uppfattningar. I någon mening går detta analytiska arbete att beskriva som ett pussel där bitarna när de väl tolkats och placerats ut visar en sammansatt bild där de enskilda bitarna i de flesta fall inte gav samma bild. Det är alltså snarare en fråga om en syntes av materialet. När rapporten färdigställts har de inblandade i respektive samverkansprojekt som på något sätt bidragit till underlaget fått ett utdrag av de delar i rapporten där projektet nämns vid namn, eller på annat sätt kan identifieras, för kommentarer. Detta får anses uppfylla gällande forskningsetisk praxis kring användningen av intervjumaterial.

Citat från enskilda deltagare i samverkansprojekten förekommer mycket sparsamt, och är då främst hämtade från andrahandskällor i

offentligt publicerat material som projekthemsidor, tidningsartiklar eller liknande. Orsaken är att de flesta intervjuer, samtal och möten i samverkansprojekten inte har spelats in, dels beroende att enskilda personer inte velat att intervjun eller möten spelats in, eller att det funnits andra sekretesskäl att undvika inspelningar, dels beroende på praktiska omständigheter exempelvis där kortare samtal skett i pauser på de gemensamma aktiviteterna eller liknande där en inspelning inte varit möjlig. Jag har då valt att inte använda citat från de enskilda personer eller sammanhang där detta funnits utan använda samma princip för alla. Det hänger också samman med att det även i de fall det finns inspelat material i många fall har varit relativt känsliga frågor, som exempelvis problem eller konflikter i projekt, som kommit fram under intervjuerna.

I den här typen av rapport finns det inte heller någon anledning att peka ut enskilda personer. Det vi är intresserad av är det mer allmängiltiga och den övergripande berättelsen. I vissa studier kan det vara möjligt att låta de enskilda komma till tals genom en anonymisering av typen *arkitekt, mellanstor kommun*, men här har samtliga projekt och inblandade varit på förhand kända så detta alternativ har inte varit aktuellt. I de fall mer känsligt material ansetts värdefullt att tas med har det skett genom att beskriva det anonymiserat i form av en tematisering, och det har uteslutande rört erfarenheter som framkommit i mer än ett av projekten. Det innebär att konstruktioner som exempelvis: *"I flera av samverkansprojekten har det visat sig..."* har använts. För läsaren är det ointressant att veta om person A med funktion B har samarbetsproblem i ett visst projekt, eller om person C är allmänt otrevlig. Men om det visar sig att det i flera fall är så att personer med funktion B delar liknande erfarenheter eller har vissa sätt att agera som påverkar övrig projektorganisation på ett bestämt sätt kan det vara av intresse att kommentera.

När det gäller bildmaterial har syftet främst varit att ge en bild av platserna och processerna, och inte att redovisa de gjorda gestaltningarna (för ett rikt bildmaterial, se Statens konstråd et al. 2013). Fokus är alltså inte på de fysiska verk och miljöer som samverkansprojekten lett fram till. De finns dock i någon form med i de kollage som finns för vart och ett av projekten (kapitel 3). Där blandas enklare bilder från möten och liknande med ett urval bilder

från Statens konstråds dokumentation av projekten som ställts till förfogande. Fotografiernas namn anges, liksom i förekommande fall de konstnärer eller andra som är ansvariga för verket/gestaltningen.

I källförteckningen till rapporten redovisas källorna som varit aktuella uppdelat per samverkansprojekt respektive för uppdraget. Det finns i samtliga fall material rörande projekten som inte redovisas för att de inte direkt använts, innehåller samma material som i annan källa eller liknande. Källförteckningen ska alltså inte ses som en förteckning över samtligt tillgängligt material för respektive samverkansprojekt eller för myndigheternas arbete.

Avgränsning

Gestaltning av offentliga miljöer är ett tema som studeras i många olika discipliner, som exempelvis arkitektur, konstvetenskap, kulturgeografi, sociologi, statsvetenskap, ekonomi och etnologi men syftet har inte varit att presentera en översikt av den omfattande forskning som finns på området. Fokus är på de projektspecifika erfarenheterna och lärdomarna som identifierats i genomförandet av regeringsuppdraget och samverkansprojekten. Ambitionen är inte heller att ge en uttömmande beskrivning av de tretton samverkansprojekten var för sig, utan fokus ligger på ett urval av de samlade erfarenheterna som de olika projekten representerar. Sammantaget innebär det att det finns mycket mer som kunde sägas om vart och ett, och utifrån olika vetenskapliga perspektiv vore det möjligt att göra olika typer av ytterligare fördjupningar av olika aspekter på de gestaltungsprocesser och deras resultat. Här presenteras alltså en samlad bild av de erfarenheter som gjorts under de fyra år uppdraget pågick, som i sin tur kan ligga till grund för fördjupningar.

Kapitel 3

Ett gemensamt uppdrag till fyra myndigheter

I kapitlet presenteras och beskrivs uppdraget *Samverkan om gestaltning av offentliga miljöer*. Här tas regeringsuppdragets bakgrund, syfte och genomförande upp. Tyngdpunkten ligger i genomförandet och beskriver organiseringen av uppdraget, myndigheternas roller och aktiviteter, framförallt i relation till samverkansprojekten.

Bakgrund

I propositionen *Tid för kultur* (prop. 2009/10:3) slog regeringen fast att samverkan inom miljö- och kulturpolitiken och särskilt kring gestaltning av den offentliga miljön ska stärkas. Som en följd gavs Statens konstråd, Riksantikvarieämbetet, Boverket och Arkitekturmuseet i uppdrag att under perioden 2010-2012 samverka om gestaltning av offentliga miljöer. Uppdraget kom från Kulturdepartementet (Arkitekturmuseet, Riksantikvarieämbetet, Statens konstråd) och Socialdepartementet (Boverket). Efter myndigheternas delrapportering till departementen 2011 förlängdes uppdraget till utgången av 2013. Statens konstråd fick en utpekad roll som samordnande. Ur regleringsbrevet för Statens konstråd 2010 kan man utläsa att en speciell vikt läggs vid att de medel som Konstrådet fördelar till *"miljöer som inte brukas av staten"* berörs av uppdraget.

Syftet med uppdraget är att *"stärka en helhetssyn i gestaltningen av offentliga miljöer som i högre grad förmår att väga samman olika perspektiv och för att stärka konstens och andra gestaltningsområdets roll i samhällsutvecklingen."* (Regleringsbrev Statens konstråd 2010). Det ska ske genom ett utvecklat samarbete mellan Statens konstråd och Riksantikvarieämbetet, Boverket och Arkitekturmuseet. Samarbetet ska resultera i spridning av goda exempel på *"hur platsspecifik konstnärlig utformning och en medveten arkitektur och formgivning kan ingå i och bidra positivt till en helhetsplanering av offentliga områden, platser eller byggnader."* (Regleringsbrev Statens konstråd 2010). Detta har i det styrdokument som myndigheterna tagit fram för uppdraget

sammanfattats i tre övergripande målområden för uppdraget:

1. Metodutveckling – Utveckling av teorier, metoder och arbetsformer som främjar ett helhetsperspektiv och stärker samverkan mellan myndigheter och professioner som arbetar med utvecklingen av den fysiska offentliga miljön.
2. Goda exempel – Genomförande av samverkansprojekt som i praktiken visar hur ovan nämnda metodutveckling kan stärka gestaltningen av offentliga områden, platser eller byggnader.
3. Kommunikation – Sprida kunskap om den metodutveckling som har tillämpats och de resultat som har uppnåtts i samverkansprojekten till de myndigheter och professioner som arbetar med utvecklingen av den fysiska offentliga miljön.
(Styrdokument 2010)

Planerare, arkitekter, antikvarier, formgivare, designer och konstnärer räknades upp som målgrupp i regleringsbrevet från 2010. Mellan dessa, sinsemellan och med övriga professioner som arbetar med utvecklingen av den fysiska miljön, ska uppdraget verka för samarbeten. Samverkan ska också ske med beställare (kommuner och fastighetsägare) och brukare/medborgare. Det kan avse boende eller andra som använder den offentliga miljön. Ett barn- och ungdomsperspektiv lyftes särskilt fram.

Fem kvalitetsmål togs fram för att uppnå den övergripande visionen *att utveckla nya arbetsformer och processer för planering och utformning av offentliga miljöer som långsiktigt ger ökad tillgång till goda gestaltade byggnader, miljöer och landskap*. De är alla inriktade på kvaliteter och förutsättningar för en god process, det vill säga inte på det fysiska/konceptuella gestaltade resultatet. Dessa fem mål kan därmed närmast ses som en modell för önskad metod:

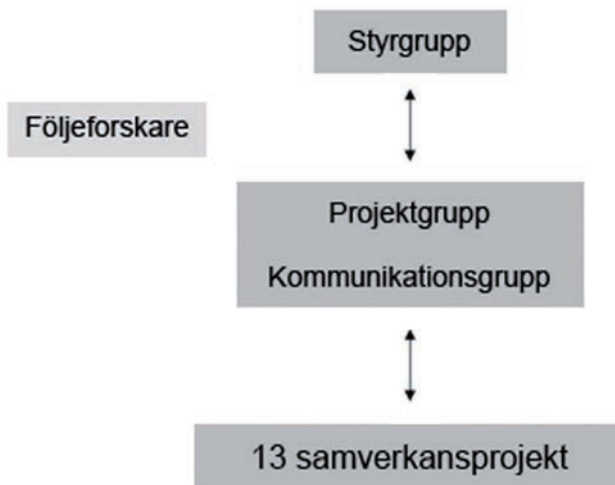
- Relevant gestaltningskompetens anlitas medvetet under hela plan- och byggprocessen.
- Medborgarperspektivet genomsyrar planeringsarbetet vid gestaltning av offentliga miljöer.

- Alla kompetenser samverkar för att uppnå ett helhetsperspektiv kring gestaltning.
- Platsens historia utgör en av utgångspunkterna i gestaltungsprocessen.
- Plan- och byggprocesserna präglas av en helhetssyn där arkitekturen och konstens samt andra gestaltungsområdens ges större utrymme.

För att uppnå dessa mål har tretton samverkansprojekt med fokus på olika typer av offentliga miljöer utsetts, olika aktiviteter genomförts och kommunikationsinsatser gjorts.

Organisation

Den inre organisationen av uppdraget består av styrgrupp, projektgrupp och kommunikationsgrupp. Vidare har tretton samverkansprojekt beviljats för att skapa samverkan med kommuner och fastighetsägare och därmed möjlighet att generera goda exempel.

Organisation för uppdragets genomförande.

I styrgruppen sitter myndighetscheferna eller en ersättare samt projektledaren för uppdraget i rollen som föredragande. Projektgruppen har bemannats med en till två representanter varje myndighet, och i kommunikationsgruppen har kommunikatörer vid respektive myndighet ingått.

Till de samverkansprojekt som beviljats har en konstkonsult kopplats med rollen som expert och rådgivare i gestaltningsfrågor. Fyra av dem hade kontrakt som projektledare i Statens konstråds ordinarie verksamhet medan den femte anlätades speciellt för det aktuella projektet.

De tretton samverkansprojektens geografiska spridning. (Bearbetning av Statens konstråd 2013)

Samverkansprojekt

Den centrala delen av genomförandet har skett genom att delfinansiera ett antal pilotprojekt, här kallade samverkansprojekt. Elva av samverkansprojekten har valts ut genom ansökningsförfarande och två genom egeninitiering i den senare delen av regeringsuppdraget (Akademiska sjukhuset Uppsala och Vasaplan i Umeå).

En första utlysning gjordes i april 2010, där kommuner och företag välkomnades att lämna in intresseanmälningar. Utlysningen fanns på Statens konstråds hemsida. Fokus för den första utlysningen var bostadsområden, skolmiljö, stadsmiljö och infrastruktur. I november 2010 gjordes en andra utlysning, med inriktning på landskap och komplexa stadsmiljöer.

Efter ansökningstidernas utgång gjordes en genomgång av ansökningarna och de projekt som uppfyllde de formella kraven blev ombedda att lämna in en fördjupad ansökan, elva av fjorton för vårens utlysning och åtta av tio i den andra utlysningen. I samband med att de fördjupade ansökningarna skulle tas fram tillsattes konstkonsulterna. Deras roll under den fördjupade ansökningsfasen var att bidra med råd till projekten.

Baserat på de fördjupade handlingarna togs beslut om vilka projekt som beviljades finansiering. Finansieringen omfattar upp till 50 % av kostnaderna, vilket ska avse gestaltningskompetens och i vissa fall upp till 50% av material/tjänster för att genomföra gestaltningen. Det innebär alltså att de som varit ansvariga för projekten stått för den övriga delen av kostnaden.

Aktiviteter

En rad olika typer av aktiviteter har genomförts. För samverkansprojekten hölls startmöten vid två tillfällen, december 2010 och maj 2011, ett för varje ansökningsomgång. Där gav myndigheterna sin bild av uppdraget och dess syfte, och projekten presenterades. Efter det har tre heldags nätverksträffar ordnats för att möjliggöra erfarenhetsöverföring mellan samverkansprojekten och mellan myndigheter och samverkansprojekt. Det första hölls på Arkitekturmuseum september 2011, med föredrag av inbjudna talare om designprocessen,

enprocentregeln och kommunikationens betydelse för projektledning, samt myndigheterna som gav sitt perspektiv på sin respektive roll i uppdraget. På eftermiddagen genomfördes en workshop med open space-metod där deltagarna fick diskutera sina erfarenheter.

Oktober 2012 anordnades den andra nätverksträffen på temat Medborgardeltagande på konsthallen Marabouparken i Sundbyberg. På förmiddagen gav inbjudna talare sina perspektiv på medborgardeltagande och på eftermiddagen genomfördes gruppsamtal om hur frågan berörts i respektive projekt.

Det tredje nätverksmötet hölls i augusti 2013 och bestod av presentationer av projektens resultat samt en diskussion om myndigheternas roll och erfarenheter från genomförandet.

Open space-seminarium på nätverksträff på Arkitekturmuseum 2011. Många av deltagarna valde att diskutera olika aspekter av kommunikation, både hur man kommunicerar inom arbetsgruppen och med medborgare och andra utanför projektet. Det andra temat som många ville diskutera var tidsaspekter på samverkan, gestaltning och kommunikation med olika grupper. (Foto: Cecilia Olla)

Myndigheterna har på olika sätt haft direkt kontakt med samverkansprojekten under genomförandet, där Statens konstråd varit huvudansvariga. Myndigheterna har haft kontakter när förfrågningar kommit från projekten, deltagit i gemensamma besök och aktiviteter samt i några fall haft kontakt med samverkansprojekt med speciell koppling till myndighetens övriga uppdrag. Pedagoger från Statens konstråd och Arkitekturmuseet har deltagit i några av projekten med aktiviteter med barn. Det har dessutom funnits ett nyhetsbrev.

Den utåtriktade kommunikationen har bland annat skett via myndigheternas hemsidor, där en fullständig presentation av projekten funnits på Statens konstråds sida. En rad externa seminarier om uppdraget har hållits av medlemmar i projektgruppen, gemensamt eller enskilt. Exempel är Arkitekturmässan i Göteborg 2011 och Medskapandets konst i Umeå 2013. Dessutom har myndigheternas representanter medverkat vid olika publika evenemang inom ramen för samverkansprojekten.

En utbildning har genomförts i samarbete med KRO för konstnärer om grundläggande kunskaper i Plan- och bygglagen, där Statens konstråd och Boverket ansvarade för genomförandet.

I december 2013 hölls en nationell slutkonferens i samarbete med SKL för att sprida erfarenheter från projekten till en vidare publik.

Myndigheternas slutsatser

De övergripande slutsatserna från uppdraget sammanfattas av myndigheterna i 12 punkter. Slutsatserna är riktade både till samhällsaktörer som nationella beslutsfattare, lagstiftare och myndigheter för fortsatt policyutveckling och incitamentsstruktur; aktörer som bedriver planering och byggande som exempelvis kommuner och fastighetsföretag; men också till enskilda yrkesutövare som konstnärer, byggprojektledare och andra. I en förlängning efterfrågas insatser som exempelvis förändringar i lagstiftning och utbildning, och en förändring av praktiken inom planering och byggande.

- Nya synsätt på gestaltning av människors gemensamma livsmiljö behövs för att främja kvalitet.
- För att bidra till hållbar stadsutveckling måste offentliga miljöer betraktas i ett brett perspektiv.
- Gestaltning är mångfacetterat och olika gestaltningskompetenser kan erbjuda skilda infallsvinklar.
- Olika kompetenser kompletterar varandra och skapar synergieffekter för gestaltning som fördjupar offentliga miljöers kvaliteter.
- Samverkan kan inledningsvis ta tid, men ökar förutsättningarna för ett gott resultat och kan ge tidsvinster i slutet.
- Planinstrumentet enligt PBL behöver stärkas vad gäller gestaltningsfrågorna.
- Metoder för processer och dialog kring gestaltning i planering och byggande behöver utvecklas.
- Kunskap om vad gestaltning innebär behöver utvecklas och spridas till många olika intressenter.

I projekt betyder det att man ska:

- Verka för tidigt och mångsidigt samarbete mellan gestaltande kompetenser och övriga aktörer.
- Utgå från platsen, dess historia, förutsättningar och funktion.
- Involvera medborgarna och deras kunskap, behov och önskemål om sin livsmiljö.
- Vara medveten om att konstnärer i dialog med andra yrkesgrupper kan öppna upp för nya lösningar.

Statens konstråd et al. 2013

Kapitel 4

13 samverkansprojekt – 13 berättelser

I det här kapitlet presenteras de tretton samverkansprojekten. Kapitlet syftar till att ge en överblick av samverkansprojekten och att fungera som en grund för de följande kapitlens tematiska fördjupning. Kapitlet avslutas med en genomgång av vad samverkansprojekten mer konkret genererat för typ av resultat.

Inledning

De tretton samverkansprojekten skiljer sig åt avseende skala, objekt, metoder och organisation. De flesta är en del i ett större bygg-, planerings- eller stadsomvandlingsprojekt, vilket påverkar genomförandet och förutsättningarna. Samverkansprojekten presenteras efter en kategorisering som utgår från den typ av miljö de berör, och som också följer skillnader i skalan - från enskilda skolor till nya stadsdelar:

- Skolor
- Infrastruktur
- Bostadsområden
- Småskalig stadsomvandling
- Storskalig stadsomvandling

För vart och ett av samverkansprojekten finns en kort beskrivning av platsen, projektets syfte och resultat. I Bilaga 1 finns uppgifter om respektive projekts omfattning, anslag och vilka som deltagit. Exempel och lärdomar från samverkansprojekten ges i kapitel 5-9. Beskrivningar av projektens genomförande och resultat finns även i Statens konstråd (2013) och Statens konstråd et al. (2013). Kapitlet avslutas med en sammanfattning som diskuterar vilka olika huvudtyper av resultat som präglar samverkansprojekten.

Skolor

Vanstaskolan, Nynäshamn

Vanstaskolan ligger i Ösmo, Nynäshamns kommun, och är en kombinerad F-6 och högstadieskola. Skolan är byggd i samband med att det moderna Ösmo bebyggdes på 1970-talet och ligger i anslutning till centrum. Nynäshamns Naturskola har varit ansvarig för samverkansprojektet, som utformades som en kompletterande fortsättning på SPRING-projektet som pågick 2008-11. Där var fokus att genom skolgårdars utformning öka rörelse och utevistelse bland eleverna. Samverkansprojektet har omfattat Vanstaskolans utemiljö och delar av den direkta närmiljön. En grundidé har varit att samverkansprojektet skulle engagera elever och föräldrar i utformningen, och bidra till identitetsskapande och tillhörighet både för skolan i sig och för Ösmo som hembygd. Gestaltningen skulle också bidra till att skapa förutsättningar för utomhuspedagogik och främja rörelse.

Folkform (industridesigners Chandra Ahlsell och Anna Holmquist) påbörjade arbetet under försommaren 2011. Projektet resulterade i en manual för en identitetsskapande gestaltning byggt kring ett geometriskt mönster, framtaget genom platsanalyser och workshops med elever och samverkan med lärare. Mönstret bygger på bråktal – att se delar och helheter – och kan varieras i färg och form. Under projekttiden har delar av deras gestaltungsförslag i form av en mötesplats med skärmar och sittplatser, och med det geometriska mönstret på idrottshallens fasad genomförts.

1. Idrottshallens fasad. Konstnärer: Folkform. 2. Sittplats med skärmar. Konstnärer: Folkform. 3. Geometriskt mönster målat på asfalt av skolans sommarjobbare. Fotograf: Sasaki Gouwei Yang

Skolor

Sånghusvallens skola och Ås nya skola, Krokoms kommun

Sånghusvallens skola och Ås nya skola ligger i Krokoms kommun. Inflyttningen till kommunen är relativt hög, och därför har det funnits ett behov av ett ökat antal skolplatser. Ås skola är en befintlig skola (F-9) som byggts ut till Ås nya skola. Sånghusvallens skola är en nybyggd skola (F-5) i anslutning till ett nytt bostadsområde, precis vid kommungränsen till Östersund.

Samverkansprojektets övergripande tema har varit kretslopp, rörelse och energi. I Ås nya skola innebär det en illustration av energianvändning, som gjorts av konstnären Albin Karlsson, i Sånghusvallens skola illustration av dagvattenhantering som konstnären Mikael Åberg gestaltat i utomhusmiljön, samt utformningen av en trappa för lek/rörelse av konstnären Sofie Weibull. Trappan skulle också kunna fungera som auditorium med sittplatser och skapa ett extra rum för undervisning och samlingar.

Från vänster: 1. Sånghusvallens skola, arkitekt Can Savran Grön Form, landskapsarkitekt Helene Wahlberg Tema landskapsarkitektur. 2, 4. Trappa med rutchkana Konstnär: Sofie Weibull 3: Dagvatten Konstnär: Mikael Åberg 5: Solenergi (Ås nya skola) Konstnär: Albin Karlsson. Fotograf: 1, 3, 5 Jean Baptiste Beranger; 2, 4 Maria Håkansson.

Infrastruktur

Gummifabriken, Värnamo

Den före detta gummifabriken ligger centralt i Värnamo, nära järnvägen och resecentrum. Mellan 1927 och 2000 tillverkades här olika gummiprodukter som exempelvis cykeldäck och lister. Stora delar av fabriksbyggnaden är uppförd i Värnamotegel, men har byggts till ett antal gånger från 1920-talet. Idag pågår en ombyggnad av huset till ett kultur- och aktivitetshus. Här kommer bland annat bibliotek, biograf, utbildningslokaler och kommunens näringslivsverksamhet, inklusive lokaler för företag, att finnas. I anslutning till huset finns redan idag en filial för högskoleutbildning, Campus Värnamo.

Samverkansprojektet omfattar en konstnärlig gestaltning i anslutning till det östra entrétorget mot vetter mot staden av konstnären Carl Richard Söderström och inomhus i byggnadens huvudentré av konstnären Malin Bogholt, båda i form av skulpturer. Parallellt pågår tre andra konstnärliga gestaltungsuppdrag helfinansierade av kommunen som organiserats på samma sätt som samverkansprojektet.

Från vänster: 1. Gummifabriken före ombyggnaden påbörjas. 2. Skiss för det blivande entrétorget Arkitekter: MA arkitekter. 3. Konstnären Carl-Richard Söderström presenterar första skissen till entrétorgets skulptur. 4. Konstnären Malin Bogholt (mitten) och arkitekterna Kia Bengtsson Ekström och Bo Ekström samarbetar kring en tidig modell till entréhallens skulptur. Fotograf: 1, 3, 4 Maria Håkansson. Illustration: 2 MA Arkitekter/Värnamo kommun.

Infrastruktur

Färjeterminal Tuvesvik, Orust

En ny färjeterminal har uppförts vid Tuvesvik på Lavön och invigdes sommaren 2013. Den största andelen av de resande, som både är fastboende och sommarturister, åker framförallt till eller från Käringsön och Gullholmen. Färjeterminalen är en viktig infrastruktursatsning som ökar kapaciteten och binder ihop busstrafik och färjetrafik, där Västtrafik är huvudman för båda. 800 parkeringsplatser har anlagts i anslutning till terminalen. Området är ett typiskt skärgårdsklipplandskap, utsatt för hårda vindar från havet, som ställer krav på både material och lösningar för att vara långsiktigt fungerande. En detaljplan för området antogs 2006.

Samverkansprojektet omfattade delar av utomhusmiljön i anslutning till färjeterminalen. Anläggandet av färjeterminalen hade kommit relativt långt i byggprocessen med markarbeten och sprängningar när konstnärerna Leo Pettersson och Mia Fkih Mabrouk kontrakterades i samverkansprojektet 2011. De utgjorde tillsammans med färjeterminalbyggnadens arkitekt Niclas Nydevall den huvudsakliga arbetsgruppen för gestaltningen inom samverkansprojektet. Den konstnärliga gestaltningen består av en trappa, inskuren i klippan, som förbinder terminalplanen med de omgivande klipporna, och som ersätter en tidigare, provisorisk trätrappa. Landskapet som skulptur betonas av en symbolisk bit av den utskurna trappan, som placerats på klipporna ovanför planen. Till gestaltningen hör också ljussättning.

Från vänster: 1. Vy mot utsiktspunkt på klipporna. 2. Vy över blivande blivande färjeterminal från utsiktspunkt. 3. Från nya färjeterminalen mot trappan. Arkitekt Niclas Nydevall, Kanozi arkitekter. 4-5: Trappan är utskuren ur klipporna. Konstnärer: Mia Fkih Mabrouk, Leo Pettersson. Fotograf: 1-2 Maria Håkansson; 3-5 Bert Leandersson.

Infrastruktur

Resecentrum, Nora

Den gamla järnvägsstationen i Nora ligger i utkanten av stadskärnan, som är av riksintresse för kulturmiljövården. Nora har i de centrala delarna låg träbebyggelse som skyddas genom områdesbestämmelser och en lokal byggnadsordning. Området runt järnvägsstationen är klassat som byggnadsminne och bedöms ha betydelse för förståelsen av Noras utveckling. Ett nytt resecentrum har byggts i anslutning till den gamla järnvägsstationen, för att flytta bussarna från Stora torget och därmed avlasta stadsmiljön samt för att förbereda för en eventuell framtida återupptagen regional tågtrafik. Resecentrum invigdes i juni 2013.

Samverkansprojektet har omfattat markytorna för stationsplanen, den nya perrongen och utformningen av stationsparken i övergången mellan stationsområde och de centrala delarna av staden. Syftet var att förstärka koppling mellan staden och området runt resecentrum som nu får en mer central roll i staden, och att lyfta fram de kulturhistoriska värdena. Konstnären Magnus Carlén och inredningsarkitekten Karin Tyrefors har gemensamt arbetat med gestaltningen.

Som ett delprojekt ingår även gestaltning av markbeläggning för Glasstorget, en mindre platsbildning i stadskärnan. För denna del är Magnus Carlén ensam anlitad, och samarbetar med landskapsarkitekten Rolf Pettersson från WSP. Här kommer Glasstorget inte att behandlas vidare då det framförallt kommit att bli resecentrum som omfattats av samverkansprojektet, bland annat på grund av tidsförskjutningar.

Från vänster: 1. Stationsparken. Konstnärer: Magnus Carlén, Karin Tyrefors. 2. Perrongtak och stationsplan. Konstnärer: Magnus Carlén, Karin Tyrefors. 3. Detalj perrongtak. Konstnär: Karin Tyrefors. 4. Vy mot stationsplan genom parken. 5. Stationsplanen med stationsparken i bakgrunden. Fotograf: 1 Baptiste Beranger; 2-5 Maria Håkansson.

Bostadsområden

Kvarngärdet, Uppsala

Kvarngärdet är en stadsdel i centrala Uppsala. Husen är byggda under första hälften av 1960-talet och utgörs av en tidstypisk låghusbebyggelse runt större, gemensamma gårdsbildningar med grönska och lekplatser. När det byggdes var området Europas första låghusområde i stadsmiljö, och är av kommunen utpekad som kommunalt kulturmiljöområde.

Samverkansprojektet omfattar belysningslösningar för en av totalt fem gårdsbildningar med hyreslägenheter som ägs och förvaltas av Stena Fastigheter AB, och utgör den första etappen i en pågående ombyggnad som påbörjades 2010. Syftet med samverkansprojektet har varit att utveckla en belysningslösning för gårdsmiljön som *främjar känslan av trygghet, men också förstärker områdets arkitektoniska kvaliteter och samtidigt uppfylla krav på ekonomiska och miljömässig hållbarhet genom låg energiförbrukning. Projektet fick namnet *Se och synas/See and been seen* under konstnären Katarina Löfströms arbete 2011-12, och resulterade i belysningspaneler som placerats i individuella mönster över tolv av gårdens portar.

1-3 Exempel på belysningspanelernas placering. Konstnär: Katarina Löfström. Fotograf: Michael Perlmutter.

Bostadsområden

Badhusberget, Lysekil

Badhusberget är ett bostadsområde i Lysekil, beläget på en höjd med utsikt över Västerhavet, som byggdes 1968-1972. Området består av fyra gårdar, med låghus grupperade fyra och fyra runt gårdarna som har lekplats och fristående tvättstuga. Det finns en stor mångfald bland de boende med relativt hög omflyttning.

Samverkansprojektet omfattar en upprustning av en av de fyra gårdarnas utemiljö, den "Gröna gården". Här finns 86 lägenheter av områdets totalt 400 hyresrätter som ägs och förvaltas av LysekilsBostäder AB. Ambitionen för bostadsföretaget var att höja områdets status, att göra Badhusberget till en del av Lysekil där även andra än de boende rör sig och att samtidigt minska de sociala motsättningar som finns inom området. I samverkansprojektet har det varit stort fokus på att engagera de boende i den gemensamma miljön och att skapa möten. Konstnären Katarina Vallbo engagerades för en konstnärlig gestaltning. Projektet resulterade en samlad omgestaltning av gården med flera skulpturala delar och en fasadbelysning av Katarina Vallbo samt en ny uteplats, odlingslotter, ny belysning och färgsättning av gårdarnas uppgångar samt olika kulturaktiviteter för barn och ungdomar.

Från vänster: 1. Headset Konstnär: Katarina Vallbo. 2. Pergolan utanför tvättstugan, i förgrunden en av de tre skulpturerna. Arkitekt: Hans Grönlund Efem arkitekter Konstnär: Katarina Vallbo. 3. Tvättstugans entré med representation av gården på vägg och som skulptur/bänk. Konstnären i samtal med konstkonsulten Cecilia Hjelm som sitter ner. Konstnär: Katarina Vallbo. 4. Ljusprojektion. Konstnär: Katarina Vallbo. 5. Vy över Badhusberget. Fotograf: 1 Katarina Vallbo; 2,3 Maria Håkansson; 4 Gunnar Eldh; 5 Bengt Kjellsson.

Småskalig stadsomvandling

Kvarteret Valnötsträdet, Kalmar

Kvarteret Valnötsträdet ligger i anslutning till Kalmar slott och Stadsparken, på den plats där det medeltida Kalmar var beläget. När lasaretsbyggnaderna från 1800-talet i kvarteret skulle säljas till den lokale byggherren Glebes Fastighets AB, för att byggas om till hyresrätter, uppstod ett behov av ändring av detaljplan eftersom området i gällande plan var allmän platsmark.

Samverkansprojektet har gällt framtagandet av ett övergripande gestaltungsprogram som arbetats fram i anslutning till de tre nya detaljplanerna för området. Syftet är att säkrar platsens kvaliteter, visualisera olika tidslager och att möjliggöra att platsen med sina höga kulturhistoriska värden blir fortsatt tillgänglig för allmänheten. Ett annat syfte har varit att undersöka hur planbestämmelser kan formuleras som stöder gestaltungsprogrammet och hur planinstrumentet kan användas för att värna platsens kulturhistoriska värden samtidigt som den förändras. Dåtid, nutid och framtid ska tydligt samexistera. Konstnären Päivi Ernkvist anlätades som konstnärlig kompetens, och arbetade tillsammans med landskapsarkitekterna Pia Englund och Anna Frank fram gestaltungsprogrammet hösten 2012-våren 2013.

Från vänster: 1. Schematisk bild över projektet. Nätverksträff 2011. 2. Lasaretsbyggnader på platsen för det medeltida torget. 3. Projektgruppen besöker Kv. Valnötsträdet maj 2011. 4. Del av den medeltida kyrkogården. 5. Lasaretsbyggnaderna, vy mot kyrkogården. Fotograf: 1 Cecilia Olla; 2-5 Maria Håkansson.

Småskalig stadsomvandling

Akademiska sjukhuset, Uppsala

Akademiska sjukhuset i Uppsala är ett av de största akutsjukhusen i Sverige. Det ligger beläget centralt i Uppsala, nedanför Kronåsen och Uppsala slott. Området gränsar mot Stadsträdgården och ingår i det institutionsstråk som följer ån från Universitetsbyggnaderna inne i staden ut till Lantbruksuniversitetet i Ultuna. Byggnader från olika perioder, från 1800-talets solitär sjukhus till det nya J-huset som är under byggnation, speglar de olika vårdideologierna och praktikerna som avlöst varandra.

Samverkansprojektet omfattar framtagandet av ett övergripande gestaltungsprogram för Kvarteret Sjukhuset, som i storlek motsvarar Uppsalas centrala delar, ungefär tjugo normala stadskvarter. Tidshorisonten är satt till 2030, och tanken är att programmet ska kunna utvecklas kontinuerligt. Syftet har varit att skapa en samlad bild över området, vilka tillgångar och brister man bör ta hänsyn till i den framtida utvecklingen och vid förändringar genom större eller mindre projekt i området, som är i ständig omvandling. Under samverkansprojektet pågick över 220 byggnadsanknutna projekt på sjukhusområdet.

Visionen som legat till grund för gestaltungsprogrammet syftar till "att skapa en läkande miljö, även utanför byggnaderna"; en miljö som är välkomnande och vars gestaltning representerar den höga kvalitet på vård och forskning som bedrivs vid sjukhuset. Gestaltungsprogrammet har arbetats fram i en grupp bestående av arkitekten Margaretha Nilsson, landskapsarkitekten Anders E Johansson, antikvarien Per Lundgren, arkitekten/samrådsexperten Suzanne de Laval och konstnären/konstkonsulten Marianne Jonsson.

Från vänster: 1. Expertgruppen arbetar med platsanalysen. 2. Provhuset Akademiska sjukhuset där man hade öppet hus november 2012. 3. Workshop i samverkansgruppen. 4. Dokumentation under workshop. 5. Solitär sjukhuset möter den nya arkitekturen i Psykiatrins hus. Fotograf: Maria Håkansson.

Småskalig stadsomvandling

Vasaplan, Umeå

Vasaplan ligger centralt i Umeå, och har en viktig funktion som knutpunkt för busstrafiken. I anslutning till Vasaplan finns också en del affärer, Folkets hus med teater, Stadsbiblioteket, bostäder och hotell. Utifrån sin centrala placering och de olika funktionerna är det en av de mest använda enskilda platserna i staden, som nästan alla Umeåbor har en relation till. Många olika grupper samsas här, som rusningstidens arbetspendlare, kvällarnas ungdomsgång och stadens hemlösa, vars tidning också fått namnet Vasaplan. Syftet är att undersöka hur stadens rum används av olika grupper och hur det kan bidra till hållbar stadsutveckling; att utveckla planeringsformer där arkitektur, konst och kulturhistoria styr gestaltningen, i form av open source-planering. Målet är att ta fram ett gestaltungsprogram, och att utveckla en modell för medborgardeltagande.

Samverkansprojektet påbörjades under 2013 med uppbyggnad av den kommunala organisationen för att säkra ett tvärsektoriellt engagemang, och en utlysning av intresseanmälningar för gestaltningskompetens. Den huvudsakliga delen av projektet planeras att genomföras under 2014 i samband med att Umeå är Europeisk kulturhuvudstad. Då kommer ett antal tillfälliga aktiviteter genomföras för att engagera Umeåborna i platsens framtida utveckling.

1. Vasaplan med Folkets hus 1986. 2. Busstorget. 3. Vasaplan med busstorg och Folkets hus. Fotograf: 1 Okänd. Västerbottens Museums fotoarkiv; 2-3.Sasaki Gouwei Yang.

Storskalig stadsomvandling

Gruvstadsparken, Kiruna

Kiruna grundades 1900 som en direkt följd av gruvverksamheten. Under de närmaste decennierna kommer stora delar av staden att flyttas på grund av de markdeformationer som sker till följd av gruvbrytningen. Gruvstadsparken är det område där bebyggelsen först behöver rivas. Under en övergångsperiod kommer området att vara tillgängligt och säkert att vistas i och är tänkt att då fungera som en park. En detaljplan för området Gruvstadsparken 1 antogs i kommunen 2011. Successivt kommer området att stängas av och övergå till industrimark, och parken förflyttas upp för bergssidan och ersätta befintlig bebyggelse.

Syftet med samverkansprojektet var att utnyttja gestaltningskompetens för att skapa ett koncept för hur parken i övergången mellan stad och industrimark skulle göras meningsfull och tillgänglig för stadens invånare. Stadsarkitekten formulerade fyra delprojekt inför samverkansprojektet: Identitetsskapande, Gräns park och gruva, Historiska spår och Förändring. happyspace (arkitekterna Boel Hellman och Markus Aerni) vann tävlingen om gräns park-gruva, och konstnärerna Sofia Sundberg, Karl Tuikkanen och Ingo Vetter valdes ut från en intresseanmälan. De kom senare att arbeta gemensamt i ett sammanslaget delprojekt. En fortsättning efter avslutningen våren 2012 har skett under ledning av LKAB där de koncept som arbetats fram vidareutvecklats.

Från vänster: 1. Offentlig presentation av samverkansprojektet i Kiruna stadshus februari 2012. 2. Modell med koncept för husgrundsgestaltningen 2012. Konstnärer: Sofia Sundberg , Karl Tuikkanen, Ingo Vetter. 3. Utbredningen Gruvstadsparken etapp 1. 5. Detalj gränsgestaltningen Lysmasken (2012) Arkitekter: Boel Hellman, Marcus Aerni happyspace. Fotograf: 1,4 Anders Alm; 2 Maria Håkansson; 3 Kiruna kommun.

Storskalig stadsomvandling

Hallonbergen-Ör, Sundbyberg

Bostadsområdena Hallonbergen och Ör i Sundbybergs stad byggdes på 1970- respektive 1960-talet. De ingår tillsammans med Rissne, byggt på 1980-talet, i en fördjupad översiktsplan som antogs 2005. I planen ingår en förtätning av bebyggelsen och grundidén är att skapa kopplingar mellan de tre områdena. Ett ramavtal finns upprättat med en byggherregrupp som ger dem option på byggrätter till 2800 nya bostäder, varav 2000 i Hallonbergen och Ör.

Samverkansprojektet utgår från konstprojektet PARK LEK, ett samarbete mellan konstnären Kerstin Bergendal, Marabouparken Lab och Sundbybergs stad, och är en intervention i en pågående detaljplanprocess för Ör och delar av Hallonbergen, som vid projektets början var i programfas. Det har handlat om hur Hallonbergen och Ör ska utvecklas, med de boendes drömmar och erfarenheter i fokus. Processen utvidgades under projektet till att omfatta hela Hallonbergen och Ör, och har bland annat lett till ett alternativt förslag till plan för området.

Huvudsyftet med samverkansprojektet har varit att skapa en modell för samråds- och förändringsprocesser. Kommunen har också betonat behovet att hitta former för att arbeta mer tvärsektoriellt och för nya samarbetsformer mellan olika organisationer och aktörer i stadsutvecklingsprojekt. Konstnärens är katalysator i processen, som genom den konstnärliga praktiken skapar ett temporärt rum för ett vidgat offentligt samtal kring områdets utveckling.

Från vänster: 1. Besök vid platsen för Toppstugan, den tidigare samlingslokalen som alla boende saknar. Startsmöte PARK LEK II 2011. 2. Den bearbetade modellen vid workshop för politiker och tjänstemän maj 2012. 3. Stadsarkitekt Karin Milles och konstnär Kerstin Bergendal vid startsmötet på promenad genom stadsdelarna. 4. Kerstin Bergendal vid workshop med boende. 5: De boende placerar ut ny bebyggelse i modellen över Hallonbergen-Ör. Mars 2012. Fotograf: 1 Johanna Westling Kessai; 2-5 Maria Håkansson.

Storskalig stadsomvandling

H+, Helsingborg

Helsingborgs södra del, med delar av hamnen, industriområden och stora infrastrukturstråk kommer de närmaste decennierna omvandlas till bostads- och verksamhetsområden och knyts ihop med stadskärnan inom stadsutvecklingsprojektet H+. En manual har tagits fram för utvecklingen av området, där open source-planering, medborgardeltagande och användningen av frizoner, där temporära verk och aktiviteter kan bidra till utveckling av de offentliga miljöerna är några av de grundläggande principerna.

Samverkansprojektet har ingått i Folkets hamn, som ursprungligen hette Konst i H+, där flera olika finansiärer som Riksställningar och Region Skåne bidragit med finansiering av deltagande av konstnärer och för olika aktiviteter. Syftet är att engagera och skapa medvetenhet om området hos stadens invånare, och att ta fram prototyper för framtida möjliga utformningar av de offentliga miljöerna.

FRONT (formgivarna Sofia Lagerkvist, Charlotte von der Lancken och Anna Lindgren) och konstnären Simon Starling som anlitats genom samverkansprojektet har deltagit i gemensamma aktiviteter med andra konstnärer, främst inom två publika evenemang på temat Folkets hamn.

Från vänster: 1. Loft lift. (2012) Konstnär: Simon Starling. 2. Inbjudan till evenemang i Folkets Hamn augusti 2012. 3. Ett av hamnmagasinen i Helsingborgstegel. 4. Prototyper för stadsmöbler (2012). Formgivning: FRONT. Fotograf: 1, 4 Charlotte T Strömwall; 2,3 Maria Håkansson.

Jämförelse av samverkansprojektens resultat

Samverkansprojekten skiljer sig alltså både när det gäller storlek, omfattning, organisation, genomförande och resultat. I kapitlet har projekten presenterats ordnade efter deras huvudsakliga karaktär med utgångspunkt i typen av miljö. Om vi istället ser på de resultat i form av typ av gestaltningsaktivitet som skett inom samverkansprojekten blir indelningen delvis annorlunda. De tre huvudsakliga kategorierna omfattar:

1) Färdigställda plats- och/eller byggnadsanknutna verk eller delar av miljö:

- *Kvarngärdet Uppsala* – belysningsprogram genomfört med belysningspaneler över portar för en bostadsgård.
- *Skolor Krokom* - Sånghusvallen: utformning av trappa och trapphus, sittplatser skolgård och dagvatteninstallation; Ås nya skola: väggskulptur/räkneverk som illustrerar byggnadens produktion av solenergi.
- *Färjeterminal Tuvesvik Orust* – trappa mellan färjeterminalens plan och utsiktspunkt på klipporna, där en symbolisk bit av blocket som skurits ur för trappan är placerad och markerar platsen – landskapet som skulptur.
- *Vanstaskolan Nynäshamn* – en gestaltningsmanual som bygger på ett geometriskt mönster framtaget för skolan; fasad samt ny mötesplats/sittplats. Skolan har inspirerats av det geometriska mönstret vid framtagande av entréskylt samt målad på asfalten i ett sommarjobbprojekt.

2) Färdigställd miljö:

- *Badhusberget Lysekil* – arkitektonisk och konstnärlig gestaltning av bostadsgård.⁵
- *Resecentrum Nora* – gestaltning av stationsplan, perrong och park.

⁵ Här fanns också en tydlig processuell del med social interaktion med de boende.

3) Förslag/förstudie till plats- och/eller byggnadsanknutna verk eller miljö:

- *Gruvstadsparken Kiruna* – förslag till gränsgestaltning och husgrundsgestaltning för delar av Gruvstadsparken.
- *Gummifabriken Värnamo* – skulptur i entréhall samt skulptur entrétorg.

4) Process/program för framtida planering och gestaltning (inkluderar även genomförda aktiviteter):

- *Akademiska sjukhuset Uppsala* – övergripande gestaltungsprogram för sjukhusområdet.
- *H+ Helsingborg* – prototyper för framtida offentliga miljöer; uppmärksammande av tidigare och pågående aktiviteter och användning av området; ett synliggörande av området hos kommunens invånare.
- *Hallonbergen-Ör* – dmodell för samråds- och förändringsprocesser, förslag till alternativt planprogram för detaljplan och för organisation av fortsatt planeringsprocess.
- *Kvarteret Valnötsträdet Kalmar* – övergripande gestaltungsprogram i form av riktlinjer för konst och gestaltning av utemiljön, knutet till detaljplanerna för kvarteret.
- *Vasaplan Umeå* – planerat gestaltungsprogram och modell för medborgardeltagande.

Kategori 3 uppkommer främst för att de projekt som samverkansprojekten är del i har en annan tidsutsträckning och de därför inte har påbörjats eller färdigställts.

Av de tretton samverkansprojekten resulterar alltså åtta av dem (kategori 1,2 & 3) i permanenta fysiska gestaltningar, varav sex idag är färdigställda. Av dessa åtta avser tre hela miljöer och fem är delar av en miljö. De övriga fem samverkansprojekt avser istället mer konceptuella processinriktade resultat. I två av dem,

Hallonbergen-Ör och H+, ingår också fysiska verk som en del i genomförandet.

Det finns naturligtvis många andra sätt att dela in resultaten, och utöver de som hittills presenterats ska vi också se på vilka typer av värden som omfattas. Uppdelningen utgår här från det eller de mest centrala temana i varje samverkansprojekt, så det innebär att ett projekt som inte nämns under en kategori ändå kan ha sådana inslag, men att det inte är det dominerande i syfte eller utfall:

- Kulturmiljö/kulturarv (Kv. Valnötsträdet Kalmar, Gruvstadsparken Kiruna, Resecentrum Nora, Gummifabriken Värnamo, Badhusberget Lysekil, Kvarngärdet Uppsala)
- Identitet (Gruvstadsparken Kiruna, Hallonbergen-Ör Sundbyberg, H+ Helsingborg, Gummifabriken Värnamo, Badhusberget Lysekil, Kvarngärdet Uppsala, Vanstaskolan Nynäshamn, Vasaplan Umeå)
- Demokrati (Hallonbergen-Ör Sundbyberg, H+ Helsingborg, Badhusberget Lysekil, Vanstaskolan Nynäshamn, Vasaplan Umeå)
- Lärande/pedagogik (Sånghusvallen och Ås nya skola Krokomborg, H+ Helsingborg, Vanstaskolan Nynäshamn)

För flera av samverkansprojekten har det följt en fortsättning, dels i form av fortsatta projekt, som exempelvis i Hallonbergen-Ör och Gruvstadsparken i Kiruna, dels som en övergång i den ordinarie verksamheten som projekten H+ i Helsingborg, Kvarteret Valnötsträdet i Kalmar och vid Akademiska sjukhuset i Uppsala. Men det finns också en annan aspekt av samverkansprojekten som mer indirekt utgör en fortsättning, och är kopplade till den kapacitets- och kompetensuppbyggnad som skett, både hos de organisationer som varit projektägare och de enskilda yrkesutövare och medborgare som varit delaktiga i projektens genomförande. På det sättet sprids kunskap som byggs upp vidare till andra projekt och verksamheter.

Alla samverkansprojekt har fått uppmärksamhet i framförallt lokala

medier, men några också i rikstäckande medier. I sig har det skapat uppmärksamhet kring frågorna. Det har också skett en spridning av resultat från projekten genom att de presenterats på olika former av seminarier och konferenser, där målgruppen främst varit beställare och yrkesutövare. Tre exempel är konferensen *Kulturens roll i stadsutvecklingen* anordnad av Kalmar kommun, SKL, Regionförbundet i Kalmar län och Kalmar konstmuseum 2012, där samverkansprojektet Kvarteret Valnötsträdet presenterades på temat "Kulturhistoria som drivkraft i stadens utveckling"; heldagsseminariet *Attraktiva kommuner – verktyg för utveckling*, avslutning för Fyrbodals kommunalförbunds "Offentlig miljö som konstform", där projektet i Badhusberget, Lysekil presenterades; utställningen *Hembyg(g)d* hösten 2012 med tillhörande seminarieprogram på Marabouparkens konsthall som var uppbyggd kring PARK LEK projektet i Hallonbergen-Ör, men också visade andra verk på samma tema.

I de följande kapitlen kommer olika aspekter av genomförandet av samverkansprojekten och vilka huvudsakliga lärdomar som kan urskiljas att diskuteras vidare.

Kapitel 5

Gestaltning av offentliga miljöer som del i samhällsbyggandet

I det här kapitlet diskuteras olika tolkningar av vad gestaltning av offentliga miljöer kan vara och vad det kan bidra med som del av samhällsbyggandet utifrån konkreta exempel från samverkansprojekten.

Ett helhetsperspektiv på gestaltning av offentlig miljö

I de tretton samverkansprojekten finns olika typer av offentliga miljöer representerade, från skolgårdar till mer komplexa stadsmiljöer. Ingen av dem rör egentligen det traditionella torget, gaturummet eller parken, förutom som en del i ett större sammanhang. Beroende på vad projekten omfattar varierar också vad ett helhetsperspektiv kan tänkas avse. Delvis handlar det om att olika kompetenser liksom medborgarna ska finnas med i gestaltningsprocesserna. De frågorna behandlas närmare i kapitel 7-9. Det handlar också i hög grad om hur man förhåller sig till de olika platser som gestaltningen gäller, hur det som funnits och finns på platsen blir del av gestaltningen, kanske genom att bevaras eller att förändras. De frågorna diskuteras delvis här och mer i detalj i kapitel 6.

Flera av samverkansprojekten liknar traditionella uppdrag om konstnärlig gestaltning, som de Statens konstråd tidigare bedrev under det s.k. vidgade uppdraget. Det gäller exempelvis skolorna och projektet med Gummifabriken i Värnamo. Det innebär alltså inte att gestaltningen i sig är svag, men att projektens genomförande inte svarar helt mot intentionen om metodutveckling då förutsättningarna saknats i något avseende. Gemensamt för dessa projekt är också att konstnärerna arbetat relativt självständigt med en utpekad plats/funktion.

För att ha goda förutsättningar att uppnå en helhetssyn kring gestaltningen av en byggnad eller ett område i linje med uppdragets formulering är det en fördel att gestaltungsarbetet inleds tillräckligt tidigt i projektet. I samverkansprojektet i Nora hade

exempelvis stora delar projekterats innan konstnärerna anlits. Tekniska omständigheter gjorde dock att projekttiden försköts, vilket här blev en fördel. Konstnärerna lyckades tillsammans med WSP att integrera den konstnärliga gestaltningen i genomförandet trots den relativt begränsade tiden innan upphandlingen inför genomförandet skulle påbörjas. I Kalmar har uppdelningen av detaljpanelläggningen till tre planer och möjligheten att skjuta fram byggskedet för att invänta underlag från de arkeologiska utgrävningarna varit en förutsättning för att kunna skapa en process där de olika kunskaperna som representerats av antikvarier, arkeologer, landskapsarkitekt, arkitekter, planerare och konstnären kunnat bidra till resultatet och de värden platsen representerar. Det ledde både till att kvaliteter kunde identifieras och fick betydelse för strategier för fortsatt arbete, liksom för gestaltungsförslaget. Även i Hallonbergen-Ör pausades en pågående detaljplaneprocess vilket ledde till förändrade strategier för det fortsatta arbetet med planen. I första hand har samverkansprojektet här utgjort en fredad zon där exploateringsanspråken tillfälligt fått stå tillbaka. Det har möjliggjort en ökad integrering av ett medborgarperspektiv.

I vilken mån man kan prata om helhetssyn vid en gestaltning av den offentliga miljön hänger också samman med hur man ser på gestaltning som aktivitet och vad det inkluderar, vad som räknas in i offentliga miljöer och på vilket sätt man uppfattar värdet av en medveten gestaltning av den fysiska miljön. I de följande delarna av kapitlet ska vi se närmare på några av dessa antaganden och synsätt, främst som de representerats i anslutning till samverkansprojekten. Sammantaget ger det oss en bild av hur gestaltning av offentliga miljöer på olika sätt är en del av samhällsbyggandet.

Utsmyckning, konst eller gestaltning?

I de flesta samverkansprojekten kan vi hitta spänningar grundade i skilda uppfattningar om vad gestaltningen i sig är, borde vara och vad syftet är. Inte sällan är uppfattningarna nära förbundna med det språk som används när man pratar om vad man gör i projektet, men också de kompetenser som deltar. I flera av samverkansprojekten har det blivit uppenbart att personer, inte minst de som är perifert eller inte alls med i projektet som exempelvis politiker, har haft en förväntan om att samverkansprojektet och inte minst konstnärers medverkan ska resultera i en offentlig utsmyckning. Det vill säga ett

väl avgränsat och urskiljbart verk, påfallande ofta en solitär skulptur. Uppfattningen att en skulptur eller motsvarande är det primära målet vid gestaltning av offentliga miljöer kan finnas både hos beställare och konstnärer, hos allmänhet och hos andra yrkesgrupper. Och det är inte ovanligt att den återfinns på kulturförvaltningarna. Inom uppdraget har förväntningen delvis stärks av att Statens konstråd varit den statliga part man tecknat kontrakt med, att delfinansieringen gällt för att anlita konstnärer/konstnärlig kompetens och i vissa fall även för material, samt att man fått stöd av en konsult från Konstrådet. De kommuner, konstnärer eller andra som tidigare varit med i Konstrådets projekt har generellt haft en förförståelse att det i första hand är offentlig konst som förväntas. Delvis handlar det också om de instruktioner som fanns i anslutning till de fördjupade ansökningarna, där plats för gestaltning och lämpliga material skulle anges. Beroende på de sökandes erfarenheter och intentioner kom detta att tolkas olika, där vissa valde en friare tolkning. Detta är speciellt tydligt när beställaren främst var intresserad av de sätt konstnärlig kompetens kan bidra till själva processen, som expert snarare än skapare av ett unikt verk. Det är också viktigt att poängtera att även i samverkansprojekt där delar av resultatet är fysiska objekt kan det vara del av samarbeten med processinriktat helhetsperspektiv, då de inte nödvändigt utesluter varandra, utan utgår från sammanhang och miljöns förutsättningar. Det är inte heller så att det finns en inbördes rangordning på en värdeskala. Att det ändå är värt att notera denna skillnad grundar sig i uppdragets ambition att skapa kvaliteter genom medveten gestaltning, och undersöka vad en ökad integrering av gestaltningskompetenser i planeringsprocesser och i byggprojekt kan bidra med.

Det har alltså visat sig finnas starka föreställningar kring vad gestaltning av offentliga miljöer innebär när konstnärer deltar. Även om detta synsätt inte representeras av alla finns det fog att prata om ett "statytänkande" som visat sig oväntat starkt som tankefigur. Även hos de medvetna och professionellt verksamma visar den sig finnas närvarande i språk och de sätt man ofta kopplar samman gestaltning med konst, och konst i samband med offentlig miljö med en viss lätthet glider in i bilden av ett fysiskt, avgränsat objekt. I bland annat H+ i Helsingborg har man, för att betona att det inte nödvändigtvis handlar om skulpturer eller andra fysiska uttryck,

ambitionen att konsekvent använda ”konst i det offentliga rummet”. Begrepp som offentlig konst och offentlig utsmyckning har för många en stark koppling till fysiska objekt och utesluter då mer processororienterade eller temporära verk i tänkandet runt konstens och kulturens bidrag till stads- och samhällsutveckling.

Under uppdragstiden har en utveckling skett även inom de fyra myndigheternas gemensamma sätt att tala om och kommunicera uppdraget. Om man hårdrar har det gått från en mer snäv objektorienterad inriktning med starkt fokus på konst i den offentliga miljön till en vidare och mer processororienterad tolkning som starkare betonar konstnärlig kompetens som en del i gestaltningen av offentliga miljöer, som också inkluderar sociala processer som ett utfall. Att det inledningsvis fanns en stark förväntan att det inom projekttiden skulle finnas ett fysiskt resultat har i de flesta fall påverkat samverkansprojektens agerande utifrån vad de upplevt att de förväntats leverera. Den första respektive andra gruppen samverkansprojekt som beviljades fick också olika berättelser om uppdragets mål vid de startmöten som hölls i december 2010 respektive maj 2011, då myndigheterna ett år in i uppdraget kommit fram till en tydligare gemensam bild av uppdragets syfte.

Det fanns en delvis inbyggd paradox i uppdraget med en förväntan på både färdiga, fysiska objekt och gestaltningskompetensers tidiga deltagande i planeringsprocesser respektive byggprojekt. Dessa förväntningar var svåra att kombinera i ett enskilt projekt då en sen fas var nödvändig om man skulle hinna färdigställa miljön under en projekttid på ett eller i vissa fall upp till två år. För en bredare process hade det i de flesta fall behövts varit projekt i en tidigare fas. Det här hänger samman med att samverkansprojekten, med undantag av främst Vanstaskolan och Badhusberget, ingår som del av större projekt, som i de flesta fall hållit på många år innan samverkansprojektet kom till och i många fall även kommer att fortsätta längre. Däremot har det i flera fall hänt oväntade saker, som exempelvis behov av arkeologiska utgrävningar, marksanering, underleverantörer som gått i konkurs och liknande som ändrat förutsättningarna, förlängt processerna och därmed möjliggjort mer genomarbetade lösningar.

Det finns också en spänning mellan olika gestaltungsområden, inte

minst mellan "konsten" och "arkitekturen" som i vissa fall haft svårt att mötas. Ambitionen med helhetssynen bör ju istället vara ett inkluderande där det inte handlar om arkitektur eller konst, eller något annat område, utan både-och. Det finns anledning att om möjligt inte särskilja mellan konstprojekt och stadsbyggnadsprojekt i den typ av sammanhang som samverkansprojekten representerar. Även här är det språket som står i centrum. I uppdragets styrdokument och i kommunikationen under den inledande perioden av uppdraget var "helhetsgestaltning" ett frekventa använt begrepp från myndigheternas sida, som främst kan härleda till Statens konstråds begreppsapparat. Begreppet visade sig generellt problematiskt i samverkansprojektens arbete. Dels handlar det om tolkningen av själva begreppet helhetsgestaltning – när blir en gestaltning av en plats en helhetsgestaltning och när är det "bara" en gestaltning? Gäller det när en hel miljö gestaltas i ett sammanhang? Kan exempelvis en konstnär ensam göra en helhetsgestaltning eller krävs en samverkan mellan olika kompetenser? Olika kompetenser hade olika uppfattningar, och det visade sig att det i hög grad uppfattades som undanflykt och svårt att använda. Möjligen var konstnärerna mer bekväma med begreppet, som då främst utlästes som en konstnärlig gestaltning där konstnären ansvarade för en mer genomgripande gestaltning av en sammanhängande miljö och inte ett enskilt objekt. Det skulle då närmast motverka uppdragets ambition om en helhetssyn och ökat samarbete mellan olika kompetenser (se vidare kapitel 8-9). Det är dock viktigt att vara medveten om att det inte handlar om kvaliteten i det slutliga resultatet hos projekten. Det finns inget som utesluter att en enskild yrkesutövare, vare sig det är en konstnär, arkitekt, ingenjör eller annan kompetens, skulle kunna utforma en välfungerande fysisk miljö, vilket det också finns många historiska exempel på. Men generellt sett anses en bredare samverkan i de flesta fall ge mer långsiktigt välfungerande miljöer, då fler aspekter representeras.

Ett exempel där resultatet blev en fysisk miljö med bidrag från olika kompetenser som tillsammans utgjorde en helhet, men där den sociala miljön också haft en viktig roll var samverkansprojektet kring Badhusberget i Lysekil. Arkitekten Hans Grönlund och konstnären Katarina Vallbo har arbetat parallellt med gestaltningen av dels en uteplats – en mötesplats för vuxna som de boende saknade – och dels en konstnärlig gestaltning med gårdens identitet som tema:

”Ansiktet – skälens spegel”, som i sig består av flera delar. De har inte samarbetat direkt kring respektive utformning men varit delaktiga i det pågående samtalet om gården och i mötet med de boende, och på så sätt har helheten utvecklats gemensamt.

”Ansiktet – skälens spegel. Jag tycker om den titeln för att den är lite kul, samtidigt som den öppnar för tolkningar åt flera håll. Skälen till att du är den du är, och dina avsikter, syns i ditt ansikte. Men om det nu är en spegel så kanske det är dina egna avsikter du ser i den andres ansikte och vice versa? I mötet med den andre tar man till de verktyg som står till buds. Det finns tillfällen där man har tid och möjlighet att prata, andra gånger försöker man bara att läsa av den andres ansikte. Ansiktet är det som omedelbart identifierar oss men också spelplanen för olika uttryck. Våra tidigare erfarenheter formar hur vi uppfattar världen, men vana avgör även hur vi uppfattar ansikten och ansiktsuttryck. ... Jag har valt ansiktet som sammanhållande form för ett interaktivt arbete med de boende på Badhusbergets gröna gård.”

(Katarina Vallbo, konstnär om sitt arbete på Badhusberget i Lysekil på projektets blogg <http://badhusberget.wordpress.com/2012/02/02>)

I den avskärmade förgården till den friliggande tvättstugan, som ritats av arkitekten, möts delarna i gårdens gestaltning och skapar en ny helhet. Inne i tvättstugans entré finns delar av den skulpturala gestaltningen i form av en sittbänk som är en avgjutning av gårdens luftrum, det vill säga mellanrummet mellan husen. På väggen finns en skulptural karta över gården och husen med små ansiktsskulpturer som representerar lägenheterna. Dessa motsvarar de ”headset” med tre unika små ansikten som konstnären tillverkat för varje lägenhet – ett att behålla, ett att gömma någonstans i Lysekil och ett tredje att skicka vart man vill. I tvättstugans entré finns också en kort text om projektet som en guide för framtida boende och besökare. I uterummet skymtar man genom pergolan de tre större skulpturerna som är placerade centralt på gården. Gestaltningen av gården stärks av de nya belysningslösningar som tagits fram av ljusformgivarna Olsson & Linder, som specialiserat sig på liknande områden och utgår från människorna och platsens historia i sitt arbete. I anslutning till projektet Gröna gården har också inredningsarkitekten Maria Erbéus färgsatt trappuppgångarna, och växtligheten på gården har setts över med hjälp av trädgårdskonsulent Peter Hilton. Eftersom många lyfte fram odling som ett önskemål har odlingslotter anlagts utanför men i nära

anslutning till gården. Lotterna har utformats av arkitekten som upphöjda bäddar inramade av kortenstål i organisk form efter en idé av projektledaren. Skulle intresset för odling bli lågt kan de istället användas som mer traditionella planteringar med perenna växter, men de kan också byggas till om intresset är stort. I den konstnärliga utformningen ingår även en fasadprojektion som vänder sig ut mot en gräsmatta och de övriga gårdarna i bostadsområdet, och som både signalerar identitet och lyser upp en tidigare mörk passage. De olika delarna bidrar gemensamt till en lågmäld kvalitativ helhet.

Värdet av medveten gestaltning av offentliga miljöer

Vad kan man då uppnå med en medveten gestaltning av offentliga miljöer? De vanligaste vinsterna som framhållits i samverkansprojekten är i viss mån ekonomiska men i hög grad bidrag till att skapa mer hållbara miljöer socialt. Här betonas också vikten av att förhålla sig till de förändringar som sker utanför boendes, kommunens, bostadsföretagens eller andra parter kontroll, och addera nya värden genom tillägg eller alternativa lösningar. I skolorna, men även i andra projekt som exempelvis Kalmar, finns det i hög grad pedagogiska värden. Generellt finns det i samtliga projekt en uttalad ambition att skapa välfungerande miljöer som är långsiktigt hållbara.

I bostadsområdena är lösningar som gynnar den långsiktiga förvaltningen prioriterade, men de sociala aspekterna och frågor om identitet och att förstärka de befintliga kvaliteterna i den byggda miljön är också centrala. I Kvarngärdet har den konstnärliga kompetensen bidragit med både nya värden och förstärkning av befintliga kvaliteter i områdets arkitektur. Här har också aspekter som låg energiförbrukning i den tillkommande belysningen varit centralt. Stena Fastigheter som varit den enda privata aktören med ansvar för ett samverkansprojekt, menar att det för dem i längden handlar om att skapa förutsättningar för att få nöjdare kunder, vilket i förlängningen lönar sig genom att förvaltningskostnaderna påverkas. Här har det varit starkt kopplat till förstärkningen av områdets arkitektur, och samtidigt en ökad trivsel genom bättre belysning genom att ta fram en för området unik lösning istället för att välja en standardarmatur. I Badhusberget har syftet från bostadsföretaget varit att skapa trivsel för de boende, och därigenom minska omflyttning som i sin tur minskar förvaltningskostnader.

Samtidigt har det varit en ambition att genom att ta fram en för området anpassad lösning skapa en attraktivitet som också gör området till en tydligare del av staden, och stärker både områdets identitet och förbättrar ryktet. Men i båda fallen är nöjda hyresgäster en central vinst för bostadsbolagen, av både socialt och ekonomiskt värde.

Gruvstadsparken i Kiruna är en temporär park där det inte är klart hur länge den kommer att gå att använda. Därför har det varit viktigt för LKAB som är ekonomiskt ansvariga för att återställa marken att ambitionsnivån anpassas till den preliminärt beräknade livstiden. De tre konstnärernas arbete har i deras delprojekt kommit att fokusera på husgrunder och att hantera rivningsmassor inom området och förpacka i gabioner. Därför har ekonomiska aspekter av vad det kostar att genomföra gestaltningen vägts mot vad det skulle kostat att frakta bort motsvarande material, respektive att göra en motsvarande parkmiljö där massorna fördelas på plats och får grästäckning. Efter projekteringen har en kombination av lösningar valts, där husgrundsgestaltningen genomförs i ett delområde, Ullspiran. Gabionerna kommer att gestalta de forna husens beståndsdelar; planlösningen, enskilda rum och former av lägenheter och utgöra en monumental loggbok för förändringen. Gränsgestaltningen, Lysmasken, blir inledningsvis 200 meter lång med ett gränsrum. De två delarna kan ses som prototyper. En utvärdering är planerad av LKAB av hur Kirunaborna ser på dessa, och om det är positivt kan de komma att användas även i andra delar. Som helhet representerar de två delarna av gestaltningen i samverkansprojektet ett mervärde, då de visar på processen kring stadsflytten och fångar minnen av den byggda miljön och det liv som försiggått i området.

Bevarande och representation av kulturmiljön utgör ett viktigt värde i många av samverkansprojekten, i många fall för att stärka förståelsen för platsen och dess utveckling, och att ta vara på platsens kvaliteter. Syftet kan vara inriktat såväl på de som bor eller på annat sätt använder platsen, som att skapa fysiska miljöer som kan locka turister eller andra besökare. Kalmar är ett tydligt exempel där de historiska värdena representerar ett nationellt allmänintresse i förståelsen för Sveriges historia, men också pedagogiska värden som avser städers historiska utveckling, det medeltida livet och Kalmars

historia. Här blir det i förlängningen ett sätt att marknadsföra staden, och komplettera de besöksmål som redan finns med bland annat slottet. Att kommunen tidigare fått erkännande för gestaltningen av Kalmar Stortorg gör också att det finns en erfarenhet av betydelsen av medveten gestaltning. Även i Nora är kulturmiljön sedan tidigare en viktig del av stadens identitet och används i marknadsföringen av staden som turistmål. Gestaltningen av resecentrum faller väl in i den övergripande strategin, och kombinerar moderna funktioner med en lösning som förmedlar de historiska sambanden. Vid Akademiska sjukhuset har man en ambition att ta tillvara de arkitektoniska kvaliteterna och förvalta den konst som finns på ett bättre sätt för att skapa en fysisk miljö som i högre grad representerar verksamheten. Det handlar både om att skapa ett bättre fungerande område vad det gäller exempelvis tillgänglighet och orienterbarhet, och att skapa ett visuellt attraktivt sjukhusområde som samspelar med den omgivande staden. Detsamma gäller i hög grad H+ i Helsingborg och Gummifabriken i Värnamo, där arkitektur och konst dels ska förmedla minnen av tidigare industriell verksamhet och dess betydelse för städernas utveckling, men också skapa attraktiva och spännande miljöer som lockar besökare och verksamheter. I Helsingborg ser man att konstens roll är att bidra med reflektion, diskussion och analys i relation till H+-området. Kultur ska vara en vägledande princip i stadsomvandlingen, och man ser det som ett bidrag till att hitta områdets identitet, skapa dialog och bygga upp kunskap. För Gummifabriken är målet att bli en attraktiv mötesplats, både lokalt och i regionen, både för medborgare och företag. Här har kommunen bedömt att en satsning på konstnärlig gestaltning passar väl in som en förstärkning av de övriga värden som finns kulturhistoriskt och arkitektonisk, men också verksamhetsmässigt.

I flera av samverkansprojekten är platsens funktionalitet något som man eftersträvar att förstärka med hjälp av en mer medveten gestaltning, som vid exempelvis färjeterminalen på Orust, resecentrum i Nora och Vasaplan i Umeå. De är omstigningsplatser i kollektivtrafiken, och det finns en medvetenhet om att det inte räcker med hållplatser och tidtabeller utan att miljön ska vara intressant för den som väntar, och fungera både för olika grupper och vid olika tider på året och dygnet. Funktionalitet och sociala aspekter kan också sägas prägla projektet i Hallonbergen-Ör, genom att utgå från

platsens nuvarande användning för att skapa riktlinjer för den framtida utbyggnaden. I förlängningen av projektet finns ett långsiktigt mål om god arkitektur

Gestaltningssprocessen har potential till såväl bevarande, omtolkning och förändring beroende på utgångspunkten. Ett bidrag är gestaltningssprocessens potential att skapa värde genom meningsskapande, och där en samproduktion av förståelse och mening i sig kan skapa värden i den offentliga miljön som också kan stärka det fysiska uttrycket. Exempelvis innebär det en möjlighet att fånga den mångfald av erfarenheter och berättelser om en plats som alltid existerar och som ofta är motstridiga och där vissa är mer legitima medan andra är undantryckta. Samtidigt krävs en problematisering av exempelvis konst, planering, kulturmiljövård och arkitektur och deras roll för att ge röst till underrepresenterade röster då det ofta görs i ett ovanifrånperspektiv och riskerar att bli uteslutande eller exotiserande, inte minst i s.k. problemområden. Det paternalistiska arvet som reproducerar värden som är ”goda” och ska leda till ”goda medborgare” genom de ”goda miljöerna”, är idag en stark diskurs i stadsbyggnadsdebatten.

Ett annat bidrag handlar om gestaltningssprocessens möjlighet till utopiska inslag, där bilder av möjliga framtider kan prövas. Det kan vara ett sätt att utforska grundläggande värdesystem i dagens samhälle, och alltså inte enbart bidra med en fysisk utformning.

Praktiska förutsättningar för gestaltningsarbetet

Gestaltningen av offentliga miljöer är komplex i den mening att miljöerna ofta har flera funktioner som måste tillgodoses och vanligen berör många människor med både olika förutsättningar, behov och önskemål om miljöns beskaffenhet. Det kan handla om tillgänglighet, orienterbarhet, förväntningar på estetiska uttryck, möjliga sätt att använda miljön för olika ändamål och så vidare. Naturligtvis varierar detta med typ av offentlig miljö, med vissa grundläggande krav som tillgänglighet som nästan uteslutande gäller, medan andra delar kan variera.

Funktionalitet och tekniska aspekter

I några av projekten är det tydligt att en situation med en krock mellan idéer framförda av gestaltningsskompetensen och krav på

funktionalitet parad med en syn på gestaltning som något hindrande i de större projekten som de aktuella samverkansprojekten var del av, under rätt förhållanden istället kunde ha utvecklats till en förstärkning av både funktion och uttryck.

I Nora var platsens historia en uttalat viktig utgångspunkt att relatera gestaltningen till. Samtidigt har funktionen ställt krav på materialvalen, speciellt på planen som utgör busstorg och måste klara belastning från bussarna. De material som hade skrivits fram som exempel i förslaget visade sig i processen komma i konflikt med funktionalitetskrav med hänsyn till busstrafiken, men också ur ekonomiska aspekter. Det ledde till en iterativ process för att anpassa funktionalitet, ekonomi och uttryck. För bussplanen landade man i en lösning med ljust asfaltsgrus på ett underlag som klarar av lasterna från busstrafiken. Diskussionen om lämpliga lösningar drog nytta av att en del förseningar uppstod i processen.

Samverkansprojektet beviljades anslag relativt sent i exploateringsprocessen. Det innebar att det fanns en tidspress för att kontrakt med entreprenörer inte skulle spräckas och för att ha möjlighet att göra nödvändiga åtgärder (exempelvis grävarbeten, gjutning, upphandling material) innan följande faser skulle sätta igång, och vid tidpunkter då väder och årstid tillät markarbeten. Genom behov att marksanera med anledning av en tank som upptäcktes och en arkeologisk utgrävning sommaren 2011 kom tidsplanen att förskjutas vilket skapade mer tid att hitta lämpliga lösningar.

Ett exempel där det också hela tiden fanns en dialog mellan de tekniska och ekonomiska förutsättningarna och den faktiska utformningen var vid framtagandet av belysningslösningen för Kvarngärdet i Uppsala. Ett nära samarbete mellan fastighetschefen och den konstnärliga kompetensen underlättade den stegvisa utvecklingen. Det handlade bland annat om att hitta en lösning så att belysningspanelerna dels uppfyllde fastighetsföretagets energikrav, dels kunde tillverkas i enlighet efter det men inom de ekonomiska ramarna och samtidigt fungera i den valda gestaltungs-lösningen. Ett annat exempel är trappan vid Sånghusvallens skola som dels hade givna fysiska ramar av huset i sig, som i sin tur var ett resultat av att tomtens form lett till lösningen med en böjd byggnad med suterrängvåning för att kunna inhysa de ytor som behövdes. Dels

fanns en rad krav kring tillgänglighet, säkerhet och arbetsmiljöaspekter som behövde uppfyllas. Det handlade bland annat om materialval för att ljudnivån i rutchkanedelen skulle bli rimlig, men också trappans proportioner med steghöjd, -djup och -bredd som dels gjorde den gåbar och säker, dels kunde uppfylla önskemålen att trappan skulle fungera som en sittgradäng för att kunna använda hallen som auditorium.

I några av samverkansprojekten identifierades behov av bättre kommunikation med entreprenörerna som genomför det praktiska arbetet (som exempelvis anläggningsarbeten, montering, elinstallationer) som viktigt för att få ett bra resultat och undvika att saker hamnar mellan stolarna.

Tidsaspekter

En annan relativt generell förutsättning som på flera sätt spelar in hur projekten lyckas är tiden. En förutsättning är att det finns tillräcklig tid för arbetet. I flera av samverkansprojekten som rör byggprojekt har man betonat behovet av att, av ekonomiska skäl, anlita gestaltningskompetens tidigt i processen för att undvika extrakostnader och kunna samordna med produktionen.

Men det handlar också om att ligga i fas med annan verksamhet, som exempelvis de kommunala budgetprocesserna så att om ett projekt har flera steg, där det till exempel tas fram ett förslag där möjligheten att genomföra det blir beroende av om det är möjligt att kunna budgetera i kommande års budget. Det krävs då en administrativ medvetenhet så att tidsplanerna anpassas till detta för att undvika förseningar. Generellt behövs också realistiska tidsplaner som räknar in vissa förskjutningar. En annan aspekt är de förskjutningar i tidsplaner som förekommit i flera projekt som lett till exempelvis uppskjutna byggstarter. Översiktligt sett har det gagnat det slutliga resultatet i de fall samverkansprojekten kommit in sent i processen. Men det finns också praktiska aspekter som tagits upp främst av konstnärer men gäller även andra upphandlade kompetenser. Det kan vara svårt att finnas tillgängliga i skeden för insatser som ofta uppstår med kort varsel i en för övrigt utsträckt process. Det är alltså generellt problematiskt med stand-by under lång tid då andra uppdrag tar över och det inte alltid är möjligt att snabbt hoppa in när det uppstår ett behov. För konstnärerna som

ofta är enmansföretag och ensam bärare av kompetensen kan det bli särskilt svårt då de inte kan omfördela uppgifter på andra.

Utmaningen är att som enskild konstnär gå in i uppdrag som är lågintensiva under långa tidsperioder omväxlande med flera korta perioder med större aktivitet som avgörs av utvecklingen i byggprojektet eller planprocessen, och inte helt kan planeras i relation till andra uppdrag.

Administrativa och ekonomiska ramar

En administrativ aspekt som speciellt under den inledande delen av uppdraget kom upp i diskussioner med samverkansprojekten var de offentliga aktörernas, det vill säga i dessa fall kommunernas, skyldighet att följa Lagen om offentlig upphandling och det problem det medför att inte kunna välja kvalitet före pris. I viss mån handlar det om en relativt spridd missuppfattning, men hänger också samman med att lagstiftningen i sig inte är så enkel att förstå för den som sällan arbetar med upphandlingar. Samma problem upplevs även inom andra sakområden, och man kan konstatera att det i hög grad handlar om en erfarenhet och kunskap om hur man skriver kravspecifikationerna för att ha möjlighet att göra andra typer av urval.

Ett annat administrativt exempel, som också kan ha betydelse vid upphandlingar, är vilka rutiner och riktlinjer kommunen eller företaget har. I H+ i Helsingborg betonas att det är långsiktigt viktigt att principen för konst i den offentliga miljön är inskriven i kommunala program, inte bara för stadens egna aktiviteter, utan för att det även skapar ett incitament för exempelvis byggföretag som blir aktuella för markanvisningar eller ska driva projekt på andra sätt. Det skapar tydliga förutsättningar i dialogen med byggherrar och andra som investerar i området. De kan då redan innan se att det förväntas att de bidrar till den gemensamma miljön ekonomiskt eller genom medveten gestaltning, även om enprocentregeln⁶ som kommunen beslutat om inte gäller dem. Att arbeta med konst och kultur blir en given förutsättning när man bygger, vilket får en

6 Många kommuner och andra offentliga aktörer använder sig idag frivilligt av enprocentregeln, som tidigare gällde statligt byggande. Det innebär att en procent av byggkostnaden ska avsättas för konst som kan vara byggnadsanknuten eller fristående, det vill säga det som vanligen uppfattas som offentlig konst (se exempelvis Stockholm konst 2013).

betydelse på en mer övergripande nivå än vid en enskild byggnad.

Vardagsmiljöernas betydelse

Flera av de miljöer som omfattats av samverkansprojekten är vardagsmiljöer – skolor, bostadsområden, sjukhus och platser för kollektivtrafik. I flera ingår traditionella offentliga platser som gator, parker och torg, med samhällsservice i olika form och kommersiella delar, men också sociala gemenskaper och mötesplatser.

Vanstaskolan har tidigare haft problem som att utomstående använde skolgården som en genväg till centrum, omfattande skadegörelse och även motortrafik genom skolområdet. När samverkansprojektet startade hade det senare förbättrats genom bättre avspärrningar och aktiviteter i samband med SPRING-projektet, men vissa problem kvarstod. Skolans närmiljö var också sliten, liksom inomhusmiljön, med sprucken asfalt både på skolgården och gångvägen utanför. I samband med Folkforms inventering av miljön och de workshops som hölls med eleverna kom de bland annat fram till att det fanns brist på sittplatser, att huvudentrén inte fanns utmärkt och att skyltningen och orienterbarheten generellt var bristfällig. Det saknades helt en skylt som visade att det var Vanstaskolan man kommit till. Däremot fanns det en skylt som markerade idrottshallen, som är den byggnadsdel som en besökare som kommer från pendeltåget först möter. Det visade sig senare att det inte var möjligt att ha en skylt på just den byggnaden eftersom den inte hör till skolfastigheten, men vid entrén har skolan nu en skylt som eleverna tillverkat med sina bildlärare. Ett av motiven för att söka medel inom uppdraget handlade för Nynäshamns Naturskola om behovet att stärka identiteten, både för skolan men också skapa en stolthet för orten, och fortsätta arbetet med att höja utemiljöns kvalitet.

Vid Badhusberget genomfördes ett belysningsprojekt 2011 som del av Gröna gård-projektet. Ett belysningsseminarium som vände sig främst till yrkesverksamma inom stadsbyggnad och byggande finansierades av Fyrbodals kommunalförbund. Ljusformgivarna ledde i samband med det en ljusvandring på gården, dit de boende bjöds in också för kvällsfika i projektlägenheten, där de visade olika sätt att belysa den i ursprungsläget mörka gården och vad som är möjligt att göra med belysning. De visade skillnader mellan olika

ljuskällor och hur färgen på ljuset har stor betydelse för hur vi upplever miljön, med mottot att det är viktigt att vi ser ut som människor och inte monster när vi möts.

I bostadsområdet Kvarngärdet var det också belysningen som stod i centrum, och de boende som deltog vid ljusvandringen och den avslutande visningen uppskattade att något gjordes på deras gård, de kände sig utvalda och uppmärksammade. Här såg konstnären Katarina Löfström sin roll främst som belysningskonsult, där hon bidrog med sin konstnärliga kompetens och inte i första hand som konstnär. Belysningspanelerna monterades ovanför tolv utvalda portar i olika kombinationer. Några portar vänder sig ut mot gatan, men de flesta vänder sig in mot gårdsbildningarna. Panelerna ersätter ett antal av de träpaneler som bildar nischer ovanför portarna, och integreras på så sätt i det arkitektoniska uttrycket. Samtidigt skapas ett tillägg både i uttryck och i funktion, då en variation uppstår och de tidigare mörka gårdarna får fler ljuskällor. Resultatet visar på betydelsen av omsorgsfull gestaltning av vardagsmiljöer och med fokus på belysning och trygghet som också är aktuella frågor i många stadsdelar och bostadsområden.

Samtliga samverkansprojekt utgör exempel på vardagsmiljöer, trots att några är mer spektakulära beroende på sammanhanget – främst Kiruna med stadsflytten och Kalmar där bostäder byggs mitt i det som på medeltiden var ett maktcentrum i Nordeuropa. Men sammantaget visar de på behov och värden av satsningar på medveten gestaltning av vardagsmiljöer, och att det inte bara har betydelse vid byggandet av stadens finrum eller olika märkesbyggnader.

Sammanfattande diskussion

Gestaltningen av den offentliga miljön handlar om helheten, hur de fysiska rum som delas av människor kommer till, hur de ser ut och hur de används. Ordet gestaltning leder lätt till tanken på en fysisk utformning. När konstnärer deltar leds tanken också till traditionell offentlig konst som i den offentliga miljön ofta definieras som ”skulpturer på torg”, en tendens som här har kommit att benämnas ”statytänkande” och som visat sig vara vanligare förekommande än man kanske kunde förväntat sig. Uppdraget har visat att det finns ett behov av att verka för att gestaltning ska

tolkas med en vidare innebörd, att se både de sociala och fysiska aspekterna, att uppmärksamma de temporära och processinriktade inslagen i gestaltningen av den offentliga miljön, där processer och idéer kan vara lika viktiga resultat som ett fysiskt uttryck. I det ligger att inte särskilja konstprojekt och stadsbyggnadsprojekt utan ha ett helhetsperspektiv på den offentliga miljöns gestaltning. I det ingår också en vidare krets av kompetenser. Vidare att vardagsmiljöerna – skolgården, bostadsområdet, omstigningsplatser i kollektivtrafiken, sjukhuset och så vidare – är offentliga miljöer som har stor potential att bidra till samhällsvärden vid satsningar på god arkitektur och medveten utformning.

Kapitel 6

Den offentliga miljön som scen för dåtid, nutid, framtid

I det här kapitlet ges exempel på olika offentliga miljöer och deras förutsättningar. Här diskuterats på vilka sätt "platsen" för projekten definierats och satts i relation både till omgivande geografiska områden och till ett tidsperspektiv. Metoder som använts och perspektiv på relationen mellan fysisk miljö, kulturarv, dagens användning, framtida utveckling och hur detta avspeglats sig i samverkansprojekten står i fokus.

Platser - kulturarv, vardagsmiljö och meningsskapande

Den offentliga miljön karakteriseras av att den är just offentlig, men var och en av miljöerna präglas av det specifika sammanhang de ingår i - hur de används, var de ligger geografisk, sin historia. Det innebär också att det som i ett fall är en väl fungerande miljö inte nödvändigtvis skulle vara det om den fanns någon annanstans. Det handlar alltså inte bara om den fysiska formen, utan sammanhanget och det som gör att det fysiska rummet blir en plats med mening.

I uppdragets styrdokument har man betonat att platsens historia är en viktig utgångspunkt, och där platsspecifik konstnärlig utformning och medveten arkitektur ska bidra till detta. Det handlar om fysisk utformning, men också om kulturmiljö och hur platsen används. Därmed är också de som bor, arbetar och på andra sätt använder miljön och deras syn på platsen viktiga. Eftersom uppdraget syftar till en helhetssyn som förutsätts utgå från olika aspekter av platsens kvaliteter innebär det också att antikvarisk expertis är delaktiga i gestaltungsprocessen, och kan bidra till att identifiera, bevara och/eller lyfta fram värden i den bebyggda miljön och platsen som helhet tillsammans med andra kompetenser. Det intressanta är att se hur platsens fysiska och sociala komponenter innefattas på olika sätt. För att exemplifiera är belysningslösningarna för Kvarngärdet tydliga i sin anknytning till just de här husen och den ursprungliga arkitekturen, då det är befintliga paneler som byts ut till en ljuspanel och därmed kan skapa mönster, men inte andra än de variationsmöjligheter som ges av dörrarnas överstycke. Om idén överförs till andra byggnader blir uttrycket ett annat. När det gäller

det geometriska mönstret för Vanstaskolan skulle gestaltningsmanualen och det geometriska mönstret ha kunnat utvecklas eller användas vid en annan skola, utan att det fysiska uttrycket förändrats. Däremot har mönstret laddats med lokal mening eftersom elever och personal varit en del i processen, vilket skapar en känsla för mönstret och gör det platsspecifikt.

Hur platsen behandlas i de olika samverkansprojekten varierar – i vissa är det platsens kvaliteter och historia eller det sociala livet som utgör själva drivkraften, i andra utgör det snarare scenen för en funktion eller idé. I vilken mån antikvarisk expertis och kulturmiljön varit en komponent som medvetet funnits med i gestaltningsarbetet är den aspekt som varierar mest. Men det är också en tolkning av vad som ses som kulturmiljö och kulturarv, där det finns en tendens att det som är närliggande i tid inte i lika hög grad uppmärksammas.

I de samverkansprojekt där de sociala processerna stått i fokus och definierat platsen i högre grad än den fysiska miljön beskrivs metoder och synsätt mer utförligt i kapitel 7 som behandlar medborgar- och brukarrollen i projekten. Men eftersom platsen inte uppstår utan de sociala aktiviteterna och människors meningsskapande diskuteras de sociala processernas betydelse för en plats definition också i detta kapitel.

Att definiera en plats

Hur en plats definieras och upplevs varierar mellan olika grupper och förändras också över tid. I processen för ett områdes planläggning eller vid byggprojekt görs olika former av platsanalyser som kartlägger och analyserar olika aspekter. I den konstnärliga praktiken ingår också en kartläggningsprocess, som beroende av syfte och arbetsmetod kan vara endera ett förarbete, en del av verket eller en kombination. Gemensamt för dessa är att de utförs av olika former av expertis som vanligen inte har en direkt koppling till platsen i sig. De som bor eller är verksamma kan på olika sätt och i skiftande grad involveras i kartläggningen (se vidare kapitel 7). I urvalet av samverkansprojekt efterfrågades en plats- och kulturhistorisk analys. I vissa fall, som för Kiruna och Värnamo, fanns redan inventeringar gjorda som del av det vidare projektet. I andra fall är analyserna mer skissartade, framtagna som del av ansökan men kanske också mer tydligt fokuserade på

samverkansprojektets objekt.

I fallet med Akademiska sjukhuset Uppsala har förutsättningarna varit delvis annorlunda eftersom en viktig del i själva samverkansprojektet har varit att göra en platsanalys som utgör stommen i gestaltungsprogrammet. Platsanalysen omfattade användarnas syn på platsen, som dokumenterades genom gåturer där olika grupper som personal, studenter, patienter, Uppsalabor och politiker gick en i förväg bestämd tur i området, kommenterade ett antal platser och avslutade med ett gemensamt samtal. Vidare gjordes en bebyggelsehistorisk analys av området av antikvarien i expertgruppen, som identifierade de bebyggelse typer som var karakteristiska och viktiga att ta hänsyn till i den fortsatta utvecklingen av sjukhusområdet. Den bidrog också med ett helhetsperspektiv på området. Parallellt gjordes en analys av trafikstruktur, stråk och platsbildningar, siktlinjer inom området och utblickar och viktiga kopplingar till den omgivande staden. Här ingick också frågor om skyltning, entréer, belysning och orienterbarhet. Arkitekten hade huvudansvar för platsanalysen men hela samverkansgruppen bidrog i workshops för att kunna fånga in många olika aspekter och kunskaper om området. En kulturhistorisk inventering och beskrivning av den konst som finns utomhus gjordes av den konstnärliga kompetensen. De olika delarna utfördes inte separat utan det fanns en kontinuerlig kommunikation under arbetet där delarna sedan utgjorde en samlad platsanalys från vilken grundläggande gestaltungsprinciper för området härleddes i projektets slutfas.

I Kalmar hade Läns museet gjort en antikvarisk utredning inför detaljplanarbetet. Under planarbetet har sedan tre stadsarkeologiska undersökningar gjorts, som visat att platsens betydelse och kvaliteter är mer unika än man tidigare förstått, bland annat avseende torgets stensättning och utbredning, gatunätets utformning och kvaliteten på murar och stensättningar. Arkeologernas arbete har bidragit med underlag för lämpliga avgränsningar och underlag. De speciellt värdefulla epokerna som lyfts fram är: Medeltiden – ”Staden som idé” (ca 1200-1580); Befästningsstaden (ca 1580-1680); Den gröna förstaden (ca 1680-1860); och Institutionsstaden (ca 1860-). I processen att ta fram gestaltungsprogrammet har ett antal val gjorts kring principer och

en hierarki av värden att skydda, illustrera och förstärka arbetades fram med hjälp av en värdekarta, då det inte är möjligt att förstärka eller illustrera alla delar. Man har framförallt tagit utgångspunkt i den medeltida staden. Det medeltida torget kommer att illustreras med markbeläggning och en skillnad i marknivåer kommer att förstärkas.

Användarna av en plats, det vill säga exempelvis de boende, de som arbetar eller går i skola där och så vidare har viktiga ledtrådar till vilken typ av plats det är, vilka erfarenheter som finns och vilken mening som ges åt området. Det har också ingått i många av samverkansprojekten att fånga detta. Ett exempel är de intervjuer och workshops som genomförts med boende i Hallonbergen och Ör, vilket här var en central del i samverkansprojektet. Efter den första workshopen reflekterade de arkitektstudenter som assisterade de boende att de projekt de själva hade gjort under sin förra termin om hur Hallonbergen kunde kopplas ihop med omgivande områden hade sett helt annorlunda ut, om de hade vetat det som de lärt sig om området efter en dag med de boende. Nu var de studenter och hade inte så mycket erfarenhet som de med lång yrkeserfarenhet, men reflektionen är ändå allmängiltig – det är viktigt att se alla aspekter av miljön, inte bara den fysiska som kan avläsas på kartan eller genom att se på typologier – man måste också förstå hur platsen fungerar för dem som bor och verkar där, faktiskt använder miljön. Även för den yrkesverksamma finns många andra saker som styr avläsningen, som olika stadsbyggnadsideal, ibland kanske fördomar eller bristande erfarenheter av hur en miljö praktiskt fungerar. För att förstå en miljö ingår i den professionella kompetensen att vara vaksam på dessa egna ställningstagande och påminna sig om att se till att andra perspektiv får komma till tals.

I samverkansprojektet i Hallonbergen-Ör är det tydligt människorna som definierar platsen. Deras levda erfarenheter och relation till den fysiska miljön, det sociala livet och berättelser om området och dess kvaliteter är grundmaterialet. Konstnären drar samman trådarna från boende, de som arbetar i området men också tjänstemännen, politikerna och byggherrarna är en del av väven där människor och frågor kopplas ihop. De boendes kunskap om sitt område blir synliggjort genom det processorienterade verket. Samtidigt blir deras definition också en mycket konkret del i det fortsatta

detaljplanearbetet som kommunen driver. I projektets fortsättning PARK LEK PARLAMENT har de boende och andra grupper tillsammans med tjänstemän och fastighetsägare fortsatt arbetet utifrån ett antal fokusområden.

Andra exempel på hur samverkansprojekten betonat att de som använder en plats ska vara med och definiera den ser vi exempelvis i idéerna om open source-planering i Helsingborg och vid Vasaplan i Umeå. Det blir speciellt tydligt i Umeå då Vasaplan är en sammansatt plats med många grupper som använder platsen men har olika relationer till det fysiska rummet, och ger platsen olika mening. I förlängningen leder detta fram inte bara till vem som har rätt att definiera en plats utan även vem som har rätt att vistas i de offentliga miljöerna.

Den offentliga miljön – identitet och minnen

Vissa av de platser som ingår i samverkansprojekten är i sig starka och svåra att kringgå, och kan karakteriseras som unika. Andra är mer typiska, i uttryck, funktion och historia, och utmärker sig mer genom omgivningen eller genom de människor som använder den. Oberoende om platserna är unika eller typiska varierar det vilken, eller hur central, roll platsen har i gestaltungsprocessen.

Eftersom gestaltningen av den offentliga miljön är en ständigt pågående process genom att platsen skapas och återskapas genom användandet är de fysiska uttrycken bara en del av gestaltningen. Även de sociala aspekterna och de rumsliga sociala praktikerna är ständigt närvarande. Platsens historia och olika lager och tolkningar av värden kan synliggöras på olika sätt.

I H+-området med stadsutveckling i delar av hamnområdet, är områdets historia som den icke-existerande platsen, det mörka, i berättelsen om Helsingborg, central. Hamnen som varit en viktig källa för det välstånd som byggdes upp av stadens borgerskap har tills helt nyligen till större delar varit ett stängt område i staden, mentalt en icke-plats för invånarna och snarare en funktion än en plats. På kommunen uppskattar man att ungefär en fjärdedel av dagens innevånare har någon form av direkt relation till H+-områdets tidigare och pågående verksamhet. Men den mentala relationen till området som representerar den industriella eran ser

olika ut, för vissa något som skapat välstånd, för andra något mer negativt. Det finns en diskussion om klassperspektivet i utvecklingen, att den ofrånkomligt innebär att omvandlingen leder till dyra bostäder i det som tidigare varit den fattiga, producerande delen.

Genom att arbeta med konst och konstnärlig kompetens bland annat i temporära utställningar och aktiviteter är ambitionen att skapa kännedom om området som sådant. Genom olika evenemang bjuder man in människor till det tidigare stängda industriområdet. Det blir ett besök i den framtida staden innan den finns, för att sedan kunna minnas det som fanns innan. Inom projektet Folkets hamn som samverkansprojektet varit en del av är en förhoppning med de olika aktiviteterna, där även en rad andra konstnärer och kulturutövare deltagit, att i framtiden, när området är omvandlat till en ny stadsdel, kommer fler än de som bor i området att känna en tillhörighet. Det handlar alltså om att skapa en mental offentlig miljö redan innan stadsmiljön finns där.

Vid Färjeterminalen i Orust är platsen starkt definierad av naturen – havet och klipporna – och av funktionen som nod och omstigningsplats från buss eller bil till färja, eller omvänt. Många servicefunktioner för färjorna, bussarnas angöringsplatser med sina specifika krav och en stor mängd parkeringsplatser för att klara de volymer som krävs dominerar den fysiska anläggningen. Färjeterminalen utgör alltså som helhet en relativ stor anläggning i det storslagna landskapet, med visuell koppling till de äldre fiskerinäringens miljöer som nu successivt omvandlats till turismens landskap. Fokus för gestaltningen har fallit på en liten anspråkslös trappa som provisoriskt satts dit av någon som lättare ville komma upp på de omgivande klipporna för att se ut över havet eller vandra över klipporna.

Minnet av produktionen av olika former av gummiprodukter är en utgångspunkt för de konstnärliga gestaltningarna i Gummifabriken. Delvis är detta en nutidshistoria då fortfarande många har arbetat i fabriken eller känner någon som gjort det, och huset ses som en viktig pusselbit i Värnamos identitet. I den skulptur av Carl Richard Söderström som kommer att placeras på entrétorget är inspirationen påtaglig då den tar formen av en organisk ”gummiformation” som växer fram från en tänkt underjordisk gummiåder som sprungit läck.

Malin Bogholts skulptur i entréhallen tar istället sin utgångspunkt i den nya arkitekturens fackverk i trä på temat over-sized och på bygdens snickeritradition. Den balanserar till synes i en enda punkt på den kon som verket växer upp ur, och avslutas med en sugpropp i gummi på entréhallens glasvägg några våningar upp. Vid det första besöket inspirerades de inbjudna konstnärerna av den industriella miljöns uttryck och lämningar, som stämpelklockor, elcentraler, gamla fönsterbågar i gjutjärn och den slumpartade och lapptäcksliknande målningen av väggarna i lokalerna. Men då projekteringen kommit relativt långt, både av husets nya arkitektur och av utemiljöernas utformning har verken en mer kompletterande karaktär som en kommentar till platsens historia och framtid.

Det här är bara tre exempel på platsen och dess identitet och minnen som finns eller som skapas i anslutning till den. Liknande berättelser finns i alla samverkansprojekt, mer eller mindre centrala. I Kiruna är exempelvis det över allt annat dominerande temat stadens identitet och varande som en följd av gruvan, gruvan som också gör att den måste rivas och omvandlas. I andra fall är det inte dåtiden utan nutid och framtiden som är det som är definierar identiteten, som för de tre skolor som ingår.

Berättelser om platsen då, nu och i framtiden

Gestaltningens potential som värdeskapande i fältet mellan bevarande och omformande har också hög relevans i relation till kulturarvsfrågor och kulturvärden i den byggda miljön. Kulturarvet i sig är inte statiskt utan finns hela tiden i en situation av omtolkning och -värdering. Värdet skapas av relationer, som berör användning, relationen objekt-miljö, olika tidsepoker, det specifika och det generella. Exempel finns i hur en byggd miljö med låg status i en annan tid får hög status. Det som skapas i en tid med en viss kvalitet kan alltså över tid omvärderas. Det är kopplat till makt och status vid varje given tid, men det innebär också en potential att skapa nya värden.

Gruvstadsparken i Kiruna är ett tydligt exempel på hur gestaltningsarbetet knyter ihop dåtid och framtid. Det är i många aspekter en extrem plats, en plats med många utmaningar och stora känslor. Området går från att vara en miljö med stadens mest emblematiske byggnader som Kiruna stadshus och Hjalmar

Lundbohmsgården⁷, men som också innehåller många bostäder från 1960-talet, till ett industrilandskap med mellanlandning som park. Kulturarvet är starkt knutet till den fysiska platsen – inte minst genom att det är gruvan, stadens ursprung, som bidrar till att staden måste flyttas. Inom området uppkom den allra första bebyggelsen, och här kommer också den första bebyggelsen i den nuvarande staden först att behöva försvinna. Den park som gestaltas ska vara föränderlig/ickebeständig och samtidigt spegla platsens historia. De modeller och illustrationer som presenterades i stadshuset för allmänheten vid samverkansprojektets avslutning skapade bilder av den närliggande framtiden då bebyggelsen kommer att försvinna och hela staden omvandlas till en ny stad. Modellerna skapade en mental beredskap på ett annat sätt än den kommunala informationen.

I H+-området handlar det också om en stor omvandling, även här av ett stort geografiskt område. Men här sker det från det stängda industrilandskapet till den öppna staden, det vill säga motsatsen till processen bakom projektet i Kiruna. De konstnärer som ingått i samverkansuppdraget i Helsingborg blev en form av upptäcktsresande i området som i sina verk kopplar samman dåtid-nutid-framtid och illustrera olika tider parallellt. Utifrån det har kommunen arbetat vidare med en ny medvetenhet. Simon Starling flyttade in duvslag som funnits i kanten av den framtida staden, men som skulle rivas, in i ett bortglömt och stängt, från början temporärt hamnmagasin. Duvslagen flög in i magasinet med hjälp av helikopter genom uppsågade hål i taket och besökarna fick kliva in genom de upptagna hålen i den igenrostade porten. Ett resultat i kommunens fortsatta arbete är att Duvförening 27 får vara kvar på området, och föreningen har också blivit en aktör vid aktiviteter i Folkets hamn, där de även samarbetat med andra föreningar. I en matservering föreningen drev sommaren 2013 användes de grillar som FRONT formgivit. FRONT tog i projektet fram en manual för gatumöbler och samlade in Helsingborgstegel, det tegel som en gång tillverkades vid flera tegelbruk i staden och är typisk i de äldre magasinerna. Av teglet utformade de prototyper för bänkar och grillar som en inbjudan till att använda det offentliga rummet. Samtidigt bildas ett minneslandskap genom teglet. Idén är liksom i delprojektet med husgrundsgestaltning i Kiruna att material

7 Hjalmar Lundbohm räknas som grundaren av Kiruna, och var den förste disponenten för LKAB i Kiruna.

som uppstår vid rivningar ska kunna omvandlas till nya funktioner eller uttryck på platsen.

Kulturarvet som gestaltungsprincip

I två av projekten, Akademiska sjukhuset i Uppsala och kvarteret Valnötsträdet i Kalmar, har övergripande gestaltungsprogram tagits fram. I båda fallen har platsens historia och kulturmiljöaspekter varit centrala utgångspunkter och den antikvariska kompetensen har haft en framträdande roll i gestaltungsprocessen. Resecentrum i Nora är även det ett tydligt exempel på hur platsens kulturhistoriska aspekter varit grunden i utformningen, med närheten till stadskärnan som är av riksintresse och området kring järnvägen anses av vikt för att förstå Noras historiska utveckling. Här var det karaktären främst i materialen och miljöns organisering, det vill säga relationen mellan olika delar och övergången till staden som var viktiga för gestaltningen. Läns museet betonade vid det första mötet med konstnärerna att det var viktigt att gestaltningen inte blev historiserande utan istället skulle skapa nya värden i dialog med den befintliga miljön.

Kvarteret Valnötsträdet i Kalmar är ett mycket tydligt exempel på den kulturhistoriska platsen, och att det som finns såväl ovan som under marken kan ha betydelse för den framtida gestaltningen. Kvarteret ligger i anslutning till stadsparken med Kalmar konstmuseum, slottsallén, Kalmar slott och den medeltida kyrkogården. Här låg det medeltida Kalmar och den treskeppiga gotiska Storkyrkan, byggd på 1200-talet och bortsprängd 1678 då den nya Domkyrkan på Kvarnholmen stod färdig. Hela staden hade då rivits och flyttats efter ett kungligt beslut på 1640-talet. I kvarteret finns idag lasaretsbyggnader från förra sekelskiftet, som delvis ligger över kyrkan och det medeltida torget, och en parkmiljö från 1800-talet. I gestaltungsprogrammet har ett antal val gjorts kring principer för vilka tidslager och vilka typer av karaktärer som är viktigast att förstärka vilket lett till en hierarki av värden. Ambitionen är att dåtid, nutid och framtid tydligt ska samexistera. En löpande fråga under arbetet har varit i vilken mån kulturhistoriska värden kan illustreras och värnas med hjälp av detaljplan och gestaltungsprogram för utemiljön i anslutning till ombyggnaden av lasaretsbyggnaderna till bostäder. Det har visat sig att det finns begränsningar, kanske framförallt i de oklarheter om hur man på

bästa sätt skapar ett mer långsiktigt skydd för vissa värden genom gestaltningsprogrammet, och att det i slutändan handlar mycket om de offentliga och privata fastighetsägarnas ambitioner. En annan omständighet i lagstiftningen som tydliggjorts är att planlagstiftningen är svagare när det gäller gestaltningen av samlade miljöer än enskilda byggnader ur ett kulturmiljöperspektiv. Kulturhistoriska kvaliteter utomhus är dessutom svåra att såväl beskriva som värdera eftersom det saknas en vedertagen begreppsapparat för detta.

En del i arbetet som har varit viktig för ett långsiktigt hänsynstagande är att man anpassat kvartersmarkens omfattning till marken närmast byggnaderna som omvandlas till bostäder, och att övrig mark kvarstår som allmän platsmark. En annan del är att utöver bostäder i detaljplan är möjliggjort att bottenvåningen i en av lasaretsbyggnaderna kan användas för utställningsändamål. Därigenom säkras allmänhetens tillgång till platsen och dess historia. Arbetet med gestaltningsprogrammet har starkt definierats av de kulturhistoriska värdena. Den stadsarkeologiska kompetensen har alltså varit ett viktigt bidrag till den framtida gestaltningen av området. Samverkansgruppen gjorde ett gemensamt studiebesök till Åbo och referensprojektet, Aboa Vetus som på många sätt har liknande, medeltida värden. Här finns en pågående arkeologisk utgrävning där man som besökare kan se olika lager och möta just det som man eftersträvar i Kalmar, att visa på mötet mellan medeltid och nutid.

Även i projektet vid Akademiska sjukhuset är den kulturhistoriska beskrivningen av bebyggelseutvecklingen i sjukhusområdet ett centralt bidrag till gestaltningsprogrammet och arbetet med att definiera grundläggande gestaltningsprinciper. Sjukhusområdets historia sträcker sig tillbaka till 1800-talet och stora delar av den äldre bebyggelsen har successivt bytts ut i en årscykel på runt 30 år då funktionaliteten och nya vårdideologier ställt nya krav på byggnaderna som då ersatts av modernare lösningar. Men området har ännu tydliga lager och ett antal typiska byggnader och relationer som representerar perioderna

Sjukhusstaden (ca 1925-1959) och Blocksjukhuset (ca1950-2010)⁸, och runt dessa kan ny struktur och kontrasterande bebyggelse skapas för att ta tillvara de specifika kvaliteterna, utan att hindra den ständigt pågående förändringen och anpassningen till verksamhetens behov.

Sammanfattande diskussion

Platsen, dess historia och användning, är en central utgångspunkt för olika former av gestaltningar och gestaltungsprocesser. Ett central tema är vem som definierar en plats, dess mening och kvaliteter. Antikvarisk kompetens kan ha en viktig funktion i många gestaltungsprocesser för att visa på kvaliteter och samband i den byggda miljön, som kan vara osynliga för lekmannen. Människor som bor på platsen eller använder den är andra som bidrar till gestaltungsprocessen och förståelsen av det som utgör platsen. Just mötet mellan de olika perspektiven och tolkningarna av det fysiska och sociala rummet bidrar till att fånga såväl det förflutna som nutiden, och skapa ett möjlighetsrum att diskutera tänkbara framtida förändringar genom gestaltningen.

De temporära projekten, i form av aktiviteter, tillfälliga installationer och sociala processer kan i sig vara ett sätt att uppmärksamma platsens historia, att skapa en medvetenhet om olika tidslager och relationer, även om de inte resulterar i en fysisk gestaltning i meningen byggd miljö. Denna typ av gestaltungsprocess, inriktad på de sociala processernas meningsskapande kan alltså bidra till skapande av platser och meningsskapande.

Gestaltungsprocessen kan såväl visa på möjliga framtider som på det problematiska, svåra som kan finnas kopplat till en plats, historiskt och i nutid. Det är i sig en del av kulturarvet, och kopplat till de minnen som finns eller skapas kring en fysisk miljö.

8 De övriga två typerna, Solitärsjukhuset (ca 1867-1901) och Paviljongsjukhuset (ca1901-1926) är de tidigaste. Enstaka byggnader finns kvar, bland annat den ursprungliga sjukhusbyggnaden, men karaktären som definierar dessa tidsepoker i sjukhusområdet finns inte kvar, och därför är det inte lika intressanta som utgångspunkter för de övergripande gestaltungsprinciperna. Däremot ska en medvetenhet iakttas om exempelvis siktlinjer så att idén om solitärsjukhusets kan ges spelrum.

Kapitel 7

Medgestaltning, samtal eller information – deltagandets villkor

I det här kapitlet diskuteras hur och i vilken mån medborgare och andra som använder den fysiska miljön har involverats i samverkansprojekten.

Vem ska komma till tals?

Blir de offentliga miljöerna bättre om de som bor, arbetar eller på andra sätt använder dem också är med och utformar den fysiska miljön? Att komma till tals kan betyda olika grader av delaktighet, från att ges möjlighet att kommentera ett färdigt förslag till att vara delaktiga i framtagandet av förslaget och kanske även i genomförandet. Som vi ska se fanns olika sätt att förhålla sig till de människor som på olika sätt berördes av samverkansprojekteten. I kapitlet kommer en utgångspunkt tas i medborgardeltagande som övergripande begrepp, men i det innefattas de som på olika sätt har en relation till de miljöer projekten verkar i.

”Man sätter en snöboll i rullning. När många börjar engagera sig växer ansvaret och det kan nästan vara en otäck kraft och leda till krav från medborgarna som vill ha löften. Många kan känna sig svikna.”

(Deltagare i samverkansprojekt vid workshop om Medborgardialog, Marabouparken 21 oktober 2012, minnesanteckning.)

I samverkansprojekten har sättet att arbeta med olika grupper av medborgare och dagens respektive framtidens användare av miljöerna varierat – från att vara en central del i projektet och genomförandet till att i princip inte finnas med, från att direkt involvera människor i gestaltningsprocessen till att främst förmedla information till de som ska använda den färdiga miljön. Vad man gör beror på hur projekten ser ut, var de befinner sig i plan- och byggprocessen, vilken typ av produkt arbetet ska resultera i men också vem som arbetar i processen, hur mandatet ser ut från ledningen och så vidare. Eftersom varje situation i någon mening är unik finns det inte heller ett givet rätt sätt att arbeta utan det måste ske aktiva val kring vad som kan göras och hur det ska genomföras i

varje enskilt fall.

Begrepp som medborgare och brukare kan uppfattas som vaga och opersonliga kategorier, som egentligen inte säger så mycket om de erfarenheter och den kunskap som finns om en plats, vid sidan av de som yrkesmässigt arbetar med utformningen av offentliga miljöer ur olika perspektiv. Det är lätt att säga att medborgarna ska vara delaktiga men kan vara betydligt svårare att definiera (och förstå) vad det faktiskt innebär för projektet och genomförandet. Och vilka är dessa "medborgare"? Och i ett givet projekt – varför just de här grupperna och personerna? Under skrivandet av gestaltningsprogrammet för Akademiska sjukhuset i Uppsala diskuterade expertgruppen vilket begrepp som bör användas för att beskriva de som på olika sätt berörs av den fysiska miljön på sjukhusområdet. Medborgare är för allmänt när det gäller ett sjukhusområde, medan brukare blir för instrumentellt. De som arbetar på sjukhusområdet, patienterna, besökare och studenter identifierades som de primära användarna av området. I en vidare mening berörs också Uppsalaborna i stort eftersom området ligger så centralt i staden, och många passerar förbi eller genom det dagligen. Utöver dessa grupper, som inom sig är heterogena, tillkommer de som gestaltningsprogrammet vänder sig till i form av beslutsfattare och genomförare inom landstinget och i kommunen. Det handlar alltså om många olika grupper, med olika erfarenheter av området, men också olika resurser att vara med och påverka utvecklingen.

Frågan om vem som ska komma till tals väcker också frågor om representativitet och kvantitet. Det finns alltid en potential till maktutövning, medveten eller inte, i organiseringen av en deltagandeprocess.

Medborgare i planeringsprocessen

I två av samverkansprojekten, H+ och Hallonbergen-Ör, har interaktionen med människor på platsen varit en central del av arbetet men på olika sätt. I H+ arbetar man med temporär konst i det offentliga rummet för att skapa uppmärksamhet kring området, att dra in Helsingborgsborna i en medvetenhet och delaktighet i det område som växer fram. En anledning är att den här typen av projekt med omvandling från industri- till bostadsområde innebär stora omkostnader och därmed dyra bostäder. Tanken är att om det

uppstår en känsla av tillhörighet innan det nya finns på plats kommer det vara lättare för människor att röra sig i området och man hoppas att den gentrifiering som med lagbundenhet följer ska kunna dämpas genom att skapa offentliga miljöer för alla stadens invånare. Konst blir i H+ en del i förankringen av projektets idé hos Helsingborgarna, och också ett sätt att skapa kunskap om området som sådant. Konsten skapar uppmärksamhet och förhoppningsvis reflektion och dialog i förlängningen. Antalet besökare vid de publika, öppna evenemangen har varierat, men satsningarna på konst och kultur har uppmärksammats i media. Genom lokalpressen kan man alltså anta att fler än de som varit på plats blir medvetna om att något pågår.

I Hallonbergen-Ör är de boendes berättelser och upplevelser själva utgångspunkten för konstverket. Affärsidkare, vaktmästare, byggherrar, bibliotekarier och kommunens politiker och tjänstemän är andra som vävts in i processen. Kerstin Bergendal började arbetet hösten 2011 med att annonsera sin närvaro med affischer där de som ville kunde anmäla sitt intresse för att delta. När konstnären var i området började hon också ta kontakt med personer direkt exempelvis i centrumet. Så småningom började allt fler höra av sig i takt med att ryktet spred sig och sammanlagt deltog ungefär 140 personer i området enskilt eller i grupp.

"I PARK LEK PARLAMENT försöker vi att göra en planering, som vilar på många olika slags ögon. Vi ber människor med olika kunskaper om Hallonbergen och Ör att arbeta tillsammans. Sedan låter vi deras samtal få ta tid. Då uppstår en slags gemensam förändringsvind. Dels planer för nya bebyggelser men också kartor över möjligheter som inte har använts och problem som någon borde tagit tag i för länge sedan. Vi utpekar samarbetsformer som kunde skapa ytterligare möjligheter. Vi har en tro på att planering kan bli bättre av att vara mer komplex."

Kerstin Bergendal på Marabouparkens hemsida
<http://marabouparken.se/park-lek-parlamentet/>

Detaljplaneprogrammet som var i samrådsfas blev en utgångspunkt för samtalen. Samtalen filmades och klipptes till korta filmer som lades ut på en hemsida som skapades för projektet (www.parklek.com) och på Youtube. Idén var att skapa ett virtuellt offentligt rum, som också är lokalt, där man kan lyssna på andra

boende och deras erfarenheter. Parallellt med samtalen med de boende togs också kontakter med politiker och tjänstemän när frågor kom upp i samtalen, så att frågor länkades vidare till rätt instans i kommunen.

Under två helger våren 2012 hölls workshops med boende och andra om hur de ville att området skulle utvecklas, vad som var bra, vad som saknades eller behövde förändras. Grundförutsättningen var given – ”de kommer att bygga vad ni än tycker”. Var kan man då bygga? Var ska man absolut inte bygga? Arbetet skedde kring en skalenlig modell över området. Resultatet översattes och bearbetades sedan till en mer professionellt utformat förslag med hjälp av anlitade arkitekter, och presenterades i maj på en tvådagars workshop för tjänstemän och politiker respektive för byggherregruppen. De fick möjlighet att kommentera de principer som de boende bidragit med, exempelvis förslaget att en väg kunde flytta och att man därigenom frigjorde mark för byggande och kunde spara de södersluttningar mot den närbelägna Lötsjön som byggherrarna sett som mest givna för bebyggelse, men som de boende värderade som en viktig del i de gröna kvaliteterna i området, som också fyllde sociala funktioner.

Resultatet har sedan ställts ut på Marabouparken september-november 2012. I utställningen Hembyg(g)d kunde man se modellen, sitta i ett fiktivt vardagsrum med detaljer och berättelser från några av de deltagandes hem och på en tv se de olika filmerna. I utställningen ingick också verk av andra konstnärer som arbetar med platsers identitet och stadsplanering ur olika aspekter, och olika seminarium.

Det som skapades i samverkansprojektet var en plats för fortlöpande kommunikation mellan olika grupper med konstnären som katalysator i en form av parallell planprocess, som rent konkret ”pausade” den pågående detaljplanläggningen. Det mer materiella resultatet, vid sidan om utställningen, var ett alternativt planförslag som vävde in de boendes synpunkter och erfarenheter. Någon månad efter att samverkansprojektet var avslutat togs ett formellt beslut om en drygt ettårig fortsättning, PARK LEK PARLAMENT, som avslutas i mars 2014. Ett lokalt råd har inrättats, där olika fokusgrupper arbetar med olika teman som inspel till den fortsatta planeringen.

En tillfällig lokal har inrättats i Hallonbergen centrum som är öppen ut mot caféet och inomhustorget, och gör den tillgängligt för många. Platsen valdes eftersom den redan innan fungerade som informell samlingsplats. Lokalen målades med stark rosa färg, som efter projektets slut kommer att målas över med vitt, och därigenom lyfter konstnären fram sitt undantagstillstånd.

I diskussionen under samverkansprojektet i Hallonbergen-Ör kom många konfliktpunkter upp som mötet mellan den kommunala förvaltningen-de boende, där många av de boende upplever att ingen lyssnar, ingen berättar vad som händer utan det bara händer. Och när kommunen frågar, som i de rådslag med röstning som skett tidigare, händer det ändå inget även om medborgarna svarar. Enligt Kerstin Bergendal upplever många, speciellt i Hallonbergen, sig som administrativt diskriminerade. Därför hoppades de flesta på en fortsatt dialog den här gången och konstnären har för de som deltagit fått en roll som gränsgångare som garanterar att kommunen lyssnar. Andra konflikter finns mellan generationer och grupperna önskar att de kunde få mer respekt från de andra – kanske beror det på att man sällan möts i andra sammanhang.

Att bli lyssnad på och respekterad för de egna upplevelserna har varit en grundprincip som flera deltagare i efterhand lyft fram som ett viktigt resultat för dem som individer. Att processen fått ett politiskt stöd av kommunstyrelsens ordförande och andra politiker, som också regelbundet deltagit i möten och suttit med i diskussioner med de boende har varit en viktig förutsättning för processens legitimitet, och som också möjliggjort genomförandet. En avgörande förutsättning i detta fall har varit den utomstående som konstnären utgjort.

Pedagogiskt syfte i mötet med barn och ungdomar

Ett relativt vanligt angreppssätt i samverkansprojekten har varit att barn och ungdomar fått diskutera konst och/eller arkitektur i anslutning till de gjorda gestaltningarna eller utifrån själva platsen. De har också på olika sätt fått prova att arbeta med olika metoder och material. I Orust samarbetade konstnärerna och arkitekten med Henåns skola. Eleverna fick bland annat skapa utifrån färjeterminalen som plats, som man besökte tillsammans med konstnärerna, och hälsa på vid arkitektkontoret i Göteborg. Ett syfte

var att visa på att det finns yrken som arbetar med hur vår gemensamma miljö ska se ut. I Värnamo fick förskolebarn respektive studenter på högskolan arbetat med skapande utifrån det nya kulturhusets funktion, men där under ledning av en bildpedagog inom kommunen som ett led i det övergripande byggprojektet. Statens konstråds konstpedagog har deltagit i arbetet i Vanstaskolan och i Lysekil, Arkitekturmuseets pedagog i Krokom. Årskurs 4 i skolan som ligger i direkt anslutning till Badhusberget byggde modeller över gården och hur den skulle kunna se ut. Under arbetet upptäckte flera av dem att taken var outnyttjade och skulle kunna bli till exempel badbassänger, landningsbanor eller kanske fungera som en signal till de som flög förbi och med stora bokstäver visa att det här var Badhusberget. Här blev det också tydligt att barnen blev en länk till de vuxna – genom att barnen blev intresserade av vad som hände på gården och också var de som först pratade med projektgruppen när de hade möten ute på gården, kom föräldrarna också att börja intressera sig, och de i sin tur pratade med andra. Kommunens årliga kulturkollo förlades till gården och projektlägenheten. Efter att projektet har avslutats har ARTWORKER4A etableras, där konstnärer och kulturutövare får tillgång till den före detta projektlägenheten i utbyte mot aktiviteter för barn och ungdomar i området. I skolorna i Krokom kom det att bli först efter att verken var färdiga som eleverna involverades. Under gestaltningsprocessen var det istället med lärarna som konstnärerna förde en dialog om utformningen och pedagogiska frågor. Arkitekturmuseets pedagog arbetar med barnen i Sånghusvallens skola kring arkitektur och olika sätt att uppleva rummet. Parallellt gjorde Mikael Åberg en utomhusworkshop om vatten med elever. I Ås nya skola träffade konstnären Albin Karlsson själv de olika årskurserna och pratade om verket. De yngsta var mycket engagerade och tyckte det var konstigt att väggskulpturen inte hade något namn och föreslog att det borde heta "Solsystemet" eftersom det var ett system för att mäta solenergin.

I Vanstaskolan har Folkform på olika sätt arbetat med eleverna i framtagandet av koncept och utförandet av en identitetsskapande gestaltning. I början av höstterminen 2011 hölls två workshops med lägre respektive högre årskurser separat om vad eleverna ser som problem och vad de önskar sig. Det genererade en mångfald av idéer som rörde hela skolan, exempelvis "inga taggbuskar", "nya bänkar",

”lättare hitta” ”färgglada mönster” och ”bättre belysning”. Senare var högstadiel elever med och tog fram olika varianter av det grafiska mönster som är grundfiguren som repeteras, varieras och återkommer på olika delar av skolgården. Det underliggande konceptet i gestaltningen är att lära sig se mönster också är att lära sig lösa problem, och inte bara bråktal som illustreras grafiskt i det geometriska mönstret.

I både Vanstaskolan och Ås nya skola kan alltså de konstnärliga gestaltningarna användas i undervisningen, i Vansta i matematik när man arbetar med bråktal och procent, men också i slöjd och bild. I Ås nya skola kan räkneverket användas i undervisningen framförallt i matematik, bland annat för att exemplifiera binära och decimala tal, och i naturkunskap. I båda fallen har det varit en integrerad del av gestaltningens syfte från början.

Kunskapsbyggande, förankring och lärandeprocesser

I vissa fall har involveringen av olika grupper under projektet haft karaktären av både kunskapsbyggande, förankring och vidare läroprocesser. Vid Akademiska sjukhuset har gåturer använts för att fånga hur olika grupper upplever området. Gåturer är en gemensam promenad med ett antal förbestämda stopp, där var och en noterar vad de ser och upplever och sedan diskuterar gemensamt. De som deltagit i grupp eller enskilt är bland annat landstingsledningen, enskilda barn från barnavdelningen, skolbarn från en näraliggande skola, sjukhusvårdar⁹, kommunala tjänstemän och läkarstudenter, läkare, fackliga representanter och projektledare på Landstingsservice. Metoden har använts för att skapa en överblick över vilka erfarenheter och synpunkter olika grupper har. På det sättet har styrkor och svagheter identifierats, som exempelvis uppskattade platser och barriärer för förflyttningar, som sedan ingått i bakgrundsmaterialet för gestaltningsprogrammet. Samtidigt skapar metoden delaktighet, och har också gjort de som arbetar med sjukhuset på olika sätt mer medvetna om de faktiska miljöerna. Det har därmed skapats en gemensam referensram bland både sjukhuspersonal, personal på Landstingsservice, beslutsfattare och hos dem som arbetat fram gestaltningsprogrammet. Genom att personer i ledande ställning har deltagit har det också inneburit en förankring i organisationerna.

⁹ Volontärer som guidar patienter rätt på sjukhuset.

I andra fall har det främst handlat om att förankra gestaltungsarbetet hos människorna som finns på platsen. I Badhusberget var en viktig del att bostadsföretaget ställde en trerumslägenhet på nedre botten på gården till förfogande som projektlokal. Det gjorde att samverkansprojektet rent konkret flyttade in på gården. Kontakter med de boende etablerades gradvis genom närvaro över en längre tid. Ledorden i samverkansprojektet blev närvaro och kontinuitet. Lokalt skedde det genom att finnas på plats, synas och vara tillgängliga. Under våren 2011 placerades förslagslådor ut i tvättstuga, på gården och vid återvinningsstationen för att fånga upp de boendes synpunkter om gården, men med litet gensvar. När ingen heller kom på de möten som annonserades började man ha sina arbetsmöten på gården, konstnären satt och modellerade små leransikten, som sedan blev de "headsets" om tre gjutna huvuden som varje lägenhet fick. Projektledaren och konstnären gick omkring och knackade dörr och blev ibland inbjudna. Successivt etablerades kontakter med nyckelpersoner i området som ledde vidare till nya kontakter. De tre gjutna ansiktena som delades ut till varje lägenhet runt gården blev också ett sätt att etablera kontakt med de boende. Att få något gratis väckte förvåning men också många positiva känslor. I oktober 2012 var det stor invigning med korvgrillning, prinsessårta, cirkusskola och balkanmusik. Boende i olika åldrar slöt upp till gårdsfesten och gården var fylld av barn som senare på kvällen fick uppträda och visa vad det lärt sig under eftermiddagens cirkusövningar.

I Kvarngärdet fanns det ambitioner att involvera de boende i belysningsprojektet. Konstnären skickade ut information genom fastighetsföretaget och hyresgästföreningen till de boende och frågade efter förslag och önskemål om gårdarna. Det var relativt svårt att få kontakt. Den dominerande frågan för de boende har de senaste åren varit hyresnivån efter renovering då många inte tror sig ha möjlighet att bo kvar. Synpunkter kring belysningen som kom in gällde i hög grad områden, som exempelvis gångvägar i stadsdelen där kommunen är ansvarig. Vid den ljusvandring för boende som genomfördes i januari 2012 var en representant för kommunen med så att både gårdar och kringområden kunde diskuteras eftersom boendes upplevelse av sitt område inte utgår från fastighetsgränser. Då var också ett provexemplar av ljuspanelerna monterade vid en

port. I december 2012 var de flesta paneler monterade och installerade och en invigning skedde där de boende bjöds in på luciakaffe och rundvandring. Av de boende som deltog var man positiva till förändringen som man upplevde som en ökad kvalitet hos området. De boende kände sig utvalda, men önskade att även de övriga delarna av området skulle få liknande belysning. Deltagandet blev alltså relativt begränsat, och visar på att villkoren för de boende kan vara sådana att det inte är realistiskt med en omfattande medverkan i vissa skeden. Här har det därför främst handlat om en förankring och att sprida information om att något pågår parallellt med ombyggnationen.

Medgestaltning

I samverkansprojekten har boende och andra som använder de aktuella offentliga miljöerna inte i någon högre utsträckning varit delaktiga i gestaltungsprocesserna. I samverkansprojektet Vasaplan finns dock en uttalad ambition om medskapande av den offentliga miljön, men eftersom projektet inte genomförts ännu är det inte möjligt att säga vad det praktiskt kommer att få för resultat. Däremot har en nationell konferens hållits på temat Medskapandets konst i september 2013, som upptakt till Kulturhuvudstadsåret.

I de andra samverkansprojekten har det exempelvis förekommit en del möjligheter främst för barn att bygga alternativa modeller, och i Kiruna pågick parallellt en möjlighet för boende att lämna förslag till parkens utformning i det större projektet som LKAB driver om Gruvstadsparken.

Där det skett mer direkt deltagande i gestaltningen är i Vanstaskolan och Hallonbergen-Ör. I Vanstaskolan har Folkform arbetat med eleverna och skolans personal i framtagandet av det geometriska mönstret, och i Hallonbergen-Ör är medborgarna aktiva medskapare i processen som sådan och i utformningen av förutsättningar och principer för den kommande planeringen.

Men det kan vara en utmaning att hitta en balans för den enskilda konstnären eller de kompetenser som ansvarar för gestaltningen. När en miljö, idé eller ett program ska förvaltas och användas av andra innebär det också att de initiala idéerna och grundläggande koncepten i gestaltningen kan tolkas och kanske omformas på

oförutsedda sätt. Det blir delvis en metodfråga om hur man arbetar för och med olika grupper, hur syften och mål formuleras. För en beställare av gestaltningskompetens gäller det också att vara medveten om den här aspekten – om man tänker sig att det ska vara en integrerad process där exempelvis de boende i ett område ska vara medskapande och en konstnärlig kompetens snarare blir en form av processledare och expert på gestaltning som stöder arbetet och deltar med delar i ett gemensamt arbete bör också det framgå redan innan arbetet påbörjats och avtal skrivits.

Sammanfattande diskussion

Medborgares delaktighet i gestaltning av offentliga miljöer är delvis en tolkningsfråga – är det att ta hänsyn till medborgares behov och önskemål vid gestaltningen eller förväntas ett mer direkt deltagande i gestaltningsarbetet, det vill säga utöver att bidra till kunskapsunderlag som sedan bearbetas och omtolkas till fysiska gestaltningar. Medborgarperspektivet kan tolkas som att gestaltningen ska ta hänsyn till platsens användning och funktioner och de behov som den genomsnittliga medborgaren kan antas ha, representerat av ett allmänintresse. Men om man istället ser det som den kontinuerliga produktionen av platser som sker genom användandet och meningsskapande sociala processer, och som kan inkludera såväl medborgare (människor i allmänhet) och de olika professioner som arbetar i relation till platsens fysiska utformning och innehåll, är i hög grad de offentliga miljöerna medskapade, i en kontinuerlig process.

Frågor ställs också om vem som deltar, på vilka villkor och varför. Maktrelationer, uttalade syften, strukturella förutsättningar i miljön och i ekonomiska-politiska förhållanden är några av de aspekter som får betydelse för i vilken mån deltagande också innebär en delaktighet.

Kapitel 8

Sätt att arbeta – arbetsorganisation och samverkan

I det här kapitlet ges exempel på olika aspekter på samverkan och arbetets organisering inom samverkansprojekten, både den mer formella organisationen och hur arbetet praktiskt skett.

Samverkan i praktiken

Samverkan mellan kompetenser har skett inom samtliga projekt men har varit mer eller mindre omfattande. De olika inblandade kompetenserna deltar i åtminstone någon fas, vissa mer direkt, andra framförallt genom att delta i redovisningar av läget i gestaltningsarbetet. I flera fall har gestaltningsprojektet tenderat att bli ett avgränsat uppdrag för den anlitade gestaltningskompetensen, som vid behov inhämtar underlag från andra. I åter andra fall är det relativt få kompetenser inblandad i projektet vilket gör att samverkan kring gestaltning underlättas, men också riskerar att bli kunskapsmässigt begränsade.

De samverkansprojekt som haft bäst förutsättningar att möta uppdragets intentioner om samverkan har representerar ett tidigt skede där kompetenser kan samverka utan att låsningar av detaljer i det framtida genomförande redan skett i någon större utsträckning. Det har varit möjligt att utifrån exempelvis platsens historia och användning ta fram grundläggande principer i gestaltningen, eller att skapa mening genom att lyssna på den mångfald berättelser som finns runt platsen, kanske genom (temporära) konstprojekt. Ekonomi och teknik har inte heller samma avgörande roll som i de mer direkta byggprojekten då exempelvis val av material blir en mycket konkret fråga och där möjligheten att pröva sig fram kan vara begränsad. Men det finns fortfarande en osäkerhet i flera fall vad som händer i en förlängning, bland annat beroende på att ekonomiska aspekter kan leda till att de principer som är lätta att enas om för beslutsfattare/ansvariga på ett generellt plan sedan inte implementeras i den faktiska byggprocessen.

Flera av samverkansprojektet visar på den påverkan de villkor som sätts av faktorer som ekonomi och teknik har och som kan försvåra

såväl samverkan som ett traditionellt konstnärligt uppdrag. När den konstnärliga kompetensen kommer in sent i byggprocessen blir samverkansmöjligheten begränsad och måste utgå från de förutsättningar som finns givna snarare än att bidra till idéer om helhetslösningar. Gränsen till ett mer traditionellt uppdrag för offentlig konst kan här bli hårfin.

När det gäller uppdragets målformuleringar om samverkan måste man också ställa sig frågan om det i sig alltid är nödvändigt för att uppnå målet om väl gestaltade offentliga miljöer, och vilka som bör samverka för att uppnå goda resultat, som också är legitima. Här väcks också frågor av synen på samverkan och i vilken grad man uppfattar det som något konsensus- eller konflikt drivet.

Formuleringen i regeringsuppdraget (Regleringsbrevet till de fyra myndigheterna 2010-2012) indikerar en mer konsensusinriktad grundsyn kring att det goda resultatet uppstår genom att samverkan leder till att de samverkande kompetenserna definierar och arbetar mot ett gemensamt mål och att det i sig skapar kvalitet. Samtidigt är det just olikheten i kompetenserna, skillnaden, som motiverar behovet av olika kompetenser och deras specifika bidrag. Man kan också välja att se det som att det är just i konflikten och motsättningen mellan kompetenserna som kvaliteten uppkommer.

”Man måste våga gå utanför sin comfort zone i samverkan”

Konstnär i ett av samverkansprojekten

Samarbetet kring gestaltningen, vem som är med och vad behandlas varierar i samverkansprojekten från att gestaltningen som görs inom ramen för uppdraget gjorts av den eller de anlitade gestaltningskompetenserna som redovisat arbetets utveckling för en bredare sammansatt grupp, till att det sker ett faktiskt samarbete mellan olika kompetenser kring gestaltningen.

Vanligen har det i de fall då samverkansprojektet varit integrerat i ett större projekt funnits en bred arbetsgrupp där man diskuterat förutsättningar och utveckling för projektet som helhet. I Kalmar fanns en projektgrupp som bestod av stadsarkitekt och den arkitekt som är projektledare för detaljplaneringen för Kvarteret Valnötsträdet och en landskapsarkitekt från kommunen, samt två landskapsarkitekter, antikvarisk kompetens och planerare/

planarkitekt från Nyréns som har kommunens uppdrag att ta fram detaljplanerna och gestaltningsprogrammet. Dessutom tillkom de två arkeologerna och en konstnär. Framtagandet av själva gestaltningsprogrammet gjordes i en operativ grupp med landskapsarkitekterna från Nyréns och konstnären, samt med bistånd från arkeologerna. I olika faser har de i den vidare gruppen haft olika roller, enskilt eller i mindre grupper, men har haft en gemensam plattform för att uppdatera och stämma av arbetet i ett kontinuerligt pågående samtal. En liknande situation finns i Värnamo där man även har byggteknisk och ekonomisk kompetens i projektgruppen, som är tillsatt för hela ombyggnadsprocessen, samt kulturchefen i rollen som projektledare för samverkansprojektet (och som även ingår i gruppen i rollen av den kommande användaren). Principen är här öppenhet och att alla ska vara informerade om vad som händer även om det inte direkt berör den enskildes arbetsuppgift. Ett gott arbetsklimat med öppen kommunikation ses som en viktig grund för arbetet, vilket de redan före samverkansprojektet hade byggt upp i organisationen för ombyggnaden.

I några fall har samverkansprojektet varit motivet för att samla representanter från olika sektorer och verksamheter på en gemensam arena, som exempelvis vid samverkansprojektet Akademiska sjukhuset, där man lade stor vikt vid att skapa en bred och genomtänkt samverkansorganisation inför projektgenomförandet (se vidare nedan). Ett utfall är exempelvis att kontakten mellan Landstingsservice och kommunen har stärkts, och en gemensam referensram för att diskutera kommande planer och för att samordna förändringar i anslutning till området har skapats. I andra fall har det saknats en tydlig organisation och de anlidade gestaltningskompetensen har fått leta rätt på olika kompetenser de varit i behov av att samverka eller stämma av sina idéer med, och samverkan har då begränsats till avrapporteringar i en något lösare formulerad arbetsgrupp eller med projektledaren. I vissa av samverkansprojekten har konstnärerna önskat att de skulle ha kommit in tidigare och/eller att deras kompetens använts i en mer samverkande process för att identifiera möjligheter och att utforska vad som händer i ett mer integrerat arbetssätt.

I Lysekil prövade man inledningsvis att följa en befintlig

samverkansmodell, men det visade sig svårt eftersom förutsättningarna i verkligheten inte stämde överens med modellen. Bland annat fanns det en geografisk spridning mellan de som ingick i projektorganisationen med två timmar eller mer till Lysekil enkel resa vilket påverkade arbetsformen. När arbetsgruppens initiala organisation förändrades under sommaren 2011 och Kiki Eldh som först anlätats för att dokumentera processen blev operativ projektledare förändrade man sättet att arbeta och började pröva sig fram. Genom projektlägenheten som uppläts ungefär samtidigt kom både projektet och arbetssättet att flytta in rent konkret på gården. Så långt det gick förlade de sina gemensamma möten utomhus på gården för att även nå ut till de boende. Samarbetet liksom arbetet i stort har haft en prövande ansats, och tagit omtag när något inte fungerat som man tänkt. Det har också varit en del projektledarens ledningsstil och präglats av en genomgående tanke om kontinuitet, närvaro och flexibilitet vid behov. Även projektledarens konkreta närvaro har haft betydelse för utvecklingen, eftersom hon varit den som bott i Lysekil och regelbundet funnits på plats i området och kunnat fånga upp det som hänt. Det har också funnits ett tydligt engagemang från bostadsföretagets VD.

Samverkan blir en förutsättning för att kunna bidra med sina olika kunskapsområden, men kräver en medvetenhet om vilka förutsättningar som underlättar mötet, en medveten organisation som måste anpassas efter sammanhanget och vilka som ingår och en lyhördhet och vilja att samarbeta. Vi ska nu se på några exempel på hur samverkan har organiserats och vad som framkommit i samverkansprojekt som viktigt för att lyckas med samverkan.

Organisering av samverkan

Samverkansprojektet vid Akademiska Sjukhuset i Uppsala var det projekt som hade den mest omfattande och tydliga organisationen med syfte att skapa goda förutsättningar för samverkan, med hänsyn till att det inte egentligen ingick i något annat projekt. Däremot fanns det över 200 byggprojekt parallellt och en långsiktig utvecklingsplan för bebyggelseutvecklingen var antagen. Den relativt nytillträdde chefen för Landstingsservice såg det som angeläget att arbeta metodiskt med att skapa en vision för området och på sikt skapa en förbättrad fysisk miljö, att skapa en läkande miljö, även utanför byggnaderna.

Framtagandet av gestaltningsprogrammet vid Akademiska sjukhuset i Uppsala skedde i en integrerad process. Inledningsvis lades stor vikt vid organiseringen. I styrgruppen, som utgjorde en del av den vidare samverkansgruppen, fanns den formella beslutsmakten. I samverkansgruppen ingick personer från Landstingsservice som är fastighetsansvariga, sjukhuset som verksamhetsansvariga, Kultur i länet, som var initiativtagare till samverkansprojektet och är den del av landstinget som ansvarar för konsten på sjukhuset och sjukhusområdet, kommunen med representanter för stadsbyggnad och trafik samt Uppsala universitetet som bedriver utbildning på sjukhuset. Dessutom deltog gestaltningskonsulten från Statens konstråd (även i styrgrupp) och den externt anlitade projektledaren. Därutöver, också i princip som en del av den vidare gruppen, fanns expertgruppen som var den arbetsgrupp som arbetat direkt med gestaltningsprogrammet. Expertgruppen bestod av en konstnär, en arkitekt, en landskapsarkitekt, en antikvarie och en expert på medborgardeltagande. Gruppen samordnades av projektledaren som också ansvarat för dokumentation och kontakten mellan de olika grupperingarna. Arkitekten har varit huvudansvarig för framtagandet, men arbetet har skett genom att alla bidragit med delar av texten och har tagit fram underlagsmaterial som regelbundet stämts av i gruppen. De grundläggande principerna i programmet är resultatet av ett gemensamt arbete.

För att hitta de grundläggande principerna för gestaltningen genomfördes två workshops med samverkansgruppen. Den första var inriktad på att identifiera kvaliteter och svagheter och det andra att skapa kvaliteter. Detta har dokumenterats med foton, anteckningar och de kartor och textade lappar som producerats vid varje tillfälle. Diskussionerna skedde i grupper om 3-4 personer med personer från expertgrupp och den vidare samverkansgrupp i varje. Detta bidrog till en ökad informationsmängd om olika förhållande på och i anslutning till sjukhusområdet som inspel till gestaltningsprogrammet genom direkt kommunikation mellan samverkansgruppens parter och expertgruppen. Samtidigt ökade det medvetenheten och förankringen i samverkansgruppen och hos de personer i ledande ställning som deltog. I samtalen kring varje givet tema kom nya insikter och kunskaper till uttryck, och man kan beskriva arbetet som ett exempel på en integrativ, interaktiv och iterativ process.

Alla i expertgruppen och de flesta i samverkansgruppen deltog i en eller flera gåturerna på området, vilket för speciellt personer med koppling till sjukhusområdet fungerade som ögonöppnare och har lett till en förändrad syn på områdets logik. I slutskedet när gestaltungsprogrammet var färdigt skedde en utbildning av projektledare och arkitekter som arbetar med projekt på sjukhusområdet för att öka förutsättningarna för en implementering. Det övergripande gestaltungsprogrammet som tagits fram ska ligga till grund för de mer detaljerade program som tas fram för enskilda byggnader eller delområden, och det är då viktigt att projektledare för ett mindre projekt förstår hur det enskilda projektet hänger samman med utvecklingsprincipen för området som helhet. Parallellt skrevs instruktioner om användandet av gestaltungsprogrammet in i Landstingservices styrdokument och utgör instruktioner till byggprojektledarna. Detta får ses som ett sätt att föra in gestaltungsprogrammet och resultaten från samverkansprojekten in i framtiden.

Metoden innebar i sig samverkan både mellan olika kompetensområden och mellan olika beslutsnivåer/organisationer och bidrog till ökade möjligheter att utnyttja de olika kunskapsområdena för att skapa en hållbar idé om gestaltungsprinciper och grundstruktur i området, helt enkelt genom att en gemensam bas och erfarenhet av området skapades. Det är alltså möjligt att se det som att organisationen som helhet och de olika delarna i genomförandet gemensamt bidrog till samverkan inom projektorganisationen men också mellan samverkansprojektet och det omgivande samhället.

Vanstaskolan hade på flera sätt en omvänd situation. I princip bestod projektorganisationen av Folkform och Nynäshamns Naturskola, med totalt fyra personer inblandade. Det fanns inget större projekt man kunde samordna resurser med, utan man var hänvisad att klara alla delar inom den relativt begränsade budgeten, och utan tillgång till tekniska eller ekonomiskt-administrativa stödfunktioner för exempelvis upphandlingar, juridiska frågor, bygglov, säkerhetsföreskrifter och liknande. Det var redan från början en förutsättning, men det visade sig allt tydligare under projektet att det hade varit en fördel om den typen av kringfunktioner funnits. Det fanns däremot en referensgrupp för SPRING-projektet där bland

annat fastighetschef, parkansvarig och planerare satt med, och där arbetet förankrades. Det fanns också samarbete med Vanstaskolans skolgårdsgrupp, bestående av skolpersonal, vilket var en viktig del av samverkan. Ett antal riktade kontakter togs också med olika delar av kommunens förvaltningar under projektet.

På samma sätt som entréerna var utpekade som objektet för konstnärlig gestaltning i Gummifabriken var Gruvstadsparken det givna objektet i Kiruna utifrån de fyra temana. Skalan skiljer men principen är detsamma. Skillnaden mellan Kiruna och Värnamo är att i det senare projektet fanns en projektgrupp för ombyggnaden av fabriksbyggnaden till kulturhus och där de anlidade konstnärerna kunde delta. I Kiruna blev snarast de tre konstnärerna och de två arkitekterna en egen projektgrupp med två delprojekt.¹⁰ I Kiruna var däremot frihetsgraderna större att föreslå och diskutera en genomgripande gestaltning medan det i Värnamo fanns ett pågående gestaltungsarbete som kommit så pass långt att de grundläggande principerna var fastslagna. Men å andra sidan blev konstnärerna en del av gestaltungs- och byggprojektet på ett mer direkt sätt i Värnamo. I Kiruna prövades förslagen efterhand mot ekonomiska, legala och tekniska krav med hjälp av andra kompetenser. Samverkansprojektets koppling till den förestående stadsflytten och dess projektorganisation var mer indirekt, och skulle kunna liknas vid Albin Karlssons uppdrag i Ås nya skola: ett självständigt uppdrag att gestalta/illustrera ett fenomen men utan direkt koppling till projektorganisationen för ombyggnaden.

Däremellan finns olika erfarenheter och sätt att organisera arbetsprocessen, flera exempel kommer senare i kapitlet men generellt gäller att organisationen måste anpassas till den typ av projekt och aktörer det gäller, men också tänkas igenom utifrån vilka resurser som finns för genomförandet, för att skapa så goda förutsättningar som möjligt. Under arbetet är det viktigt att de finns en grupp eller något forum där avstämningar regelbundet kan göras för samordning och för att stämma av olika delar går åt samma håll, och att alla kompetenser som samarbetar har samma information, gemensam målbild och grundläggande referenser, och att man diskuterat rollfördelningen i inledande skeden.

¹⁰ I den fortsättning som följt har de kopplats närmare till LKAB:s projektorganisation för Gruvstadsparken, som konsulter.

En viktig erfarenhet som gjordes i flera av projekten, bland annat Kiruna och Nora, är att det är viktigt att avsätta tid i ett inledande skede, egentligen innan det faktiska projektet påbörjas, där man identifierar vilka förutsättningar och ramar som gäller, klargör roller och hur man ska arbeta. Det blir en del av att skapa en gemensam bild av projektet och vad man ska uppnå och vilka medel som finns men också vilka begränsningar. Om de som ska samarbeta är stationerade på olika orter är det också viktigt att man avsätter tid och resurser som gör det möjligt att fysiskt arbeta tillsammans vid ett antal tillfällen. Den gemensamma basen underlättar då samarbetet även om det kommer att utvecklas över tid och i regel bidrar det till en effektivare process som kan bespara genomförandet både kostnader för omtag till följd av bristande kommunikation. Det kan också innebära att problem uppmärksammas i tid och även minska risken för frustration hos de samverkande kompetenserna, om man redan från början har rutiner och en gemensam bild av arbetet. Sedan kan det revideras under projektet om behov skulle uppstå, då ett lyckat projekt vanligen behöver en balans mellan kontinuitet och flexibilitet.

Projekt- och processledning

En annan aspekt av samverkansprocesser är behovet av erfarna projekt- eller processledare som har relevant kompetens. Flera av projektledarna i samverkansprojekten har lyft fram betydelsen av att själv inte ha ett direkt intresse i den slutliga gestaltningen utan att man kan stå lite utanför, även i de fall man själv har en gestaltningskompetens. Det vill säga att projektledaren själv inte ska delta i gestaltningsarbetet som sådant utan ha som huvuduppgift att skapa förutsättningar för gestaltningsprocesser och samverkan. Projektledaren behöver däremot ha mandat att driva projektet för att bli trovärdig. Det finns behov av lyhörd projekt-/processledning som dessutom är prestigelös och öppen för att ändra sig i gjorda ställningstagande om förutsättningarna ändras eller projektet utvecklas i en annan riktning än man kunnat förutse i initiala skeden. Det kan exempelvis vara så att samarbeten ger nya och bättre idéer, och är då i linje med vad man vill uppnå. Detta skulle kunna beskrivas som *"verkligheten som projektledare"* (Kiki Eldh, intervju 2012), det vill säga allt det som händer under ett projekt som inte kan förutses oberoende av erfarenhet eller kompetens. Det väsentliga är

att ha kompetensen att hantera och förhålla sig till det som händer.

Projektledarens erfarenhet och syn på projekt- och processledning spelar in bland annat genom i vilken mån man skapar utrymme för samtal mellan kompetenser och tillåter förändringar som uppstår av de processer som uppstår i mötet. I det ingår också att se till att se till att alla är medvetna om vilka förutsättningarna är för genomförandet.

En iakttagelse i samverkansprojekten är att det beroende på upplägget med en konsult från Statens konstråd som rådgivare ibland har rätt en oklarhet vem som är den faktiske projektledaren, då konsulterna är projektledare när Konstrådet är beställare. Men här är det kommuner eller fastighetsbolag som är ansvariga och har utsett den faktiska projektledaren. Men för deltagare, som kanske tidigare arbetat i konstrådsprojekt, men också hos huvudmännen, har det ibland uppstått förväntningar på att konsulterna ändå ska bidra i projektledningen, så det ibland uppstått oklara situationer.

Det har också funnits en bredare diskussion inom regeringsuppdraget om behov av projektledare med erfarenhet av gestaltungsfrågor alternativt en samordnare av gestaltungsaspekterna i byggprocessen, framförallt i större projekt. Personen måste i sådant fall ha ett mandat från ledningen och resurser för att driva arbetet. En sådan lösning har konkret diskuterats i anslutning till Akademiska Sjukhuset där en arkitekt med en sådan roll, till att börja med på halvtid och som konsult, upphandlas hösten 2013 som en följd av samverkansprojektet. I H+ är det också en liknande funktion som är knuten till Jessica Segerlunds tjänst som konstnärlig ledare i H+ -projektet på Helsingborgs stads stadsbyggnadsförvaltning.

Det är viktigt att överväga vilka lösningar som väljs utifrån situationen, exempelvis om det är ett stort långvarigt projekt där en person med sådan kompetens kan ingå i ledningsfunktion med en mer samordnande roll eller om det i mindre projekt riskerar att bli ett projekt om konst och gestaltning på sidan av det faktiska bygg-, planerings- eller stadsutvecklingsprojektet. Det finns anledning att ha en kontinuerlig diskussion kring detta. Inom samverkansprojekten och uppdraget i stort har det också visat sig att

om ambitionen är ökad integration av gestaltungsfrågor finns det behov av projektledare med kompetens inom ett vidare fält, då det är viktigt att förstå byggprojektets eller planeringsprocessens logik, att känna till hur en kommun fungerar och så vidare för att skapa förutsättningar för projektet.

Förutsättningar för samverkan

Det finns ett antal förutsättningar för att samverkan ska fungera väl, och flera av dem har redan berörts i de föregående avsnitten i kapitlet. Det handlar bland annat om att skapa arbetsformer där viktig information och gemensamt material är tillgängligt för de som deltar och även andra former av öppenhet i kommunikationen. Det kan också handla om att avsätta tid för att faktiskt samarbeta konkret genom att fysiskt vara på samma ställe, och när det gäller en viss plats helst göra det i anslutning till den så att man får en förståelse för hur den praktiskt fungerar. Speciellt viktigt är det i samarbeten där man inte redan har erfarenhet av att samarbeta. Det är annars svårt att få samverkan att fungera, och det blir effektivare i längden när man kan stämma av detaljer underhand och på det sättet undvika missförstånd. Målet är en gemensam arbetsprocess där man exempelvis har tillgång till samma dokumentation, exempelvis stämmer av ritningar under hand och har en så transparent arbetsprocess som möjligt.

I några projekt har det visat sig att den ökade användningen av konsultföretag för projektledning och genomförande av offentligt driven verksamhet kan spela in som en hindrande faktor. För företagen kan det finnas affärsmässiga skäl att ha mer slutna processer, och i större företag kan det också handla om legitimitet mot beställaren där även interna kontakter undviks när man har parallella uppdrag för samma uppdragsgivare. I möjligaste mån måste detta beaktas vid upphandling, och arbetsformerna som sådana kan vara en del i underlaget, så att det finns utrymme för samarbeten avsatt. I flera av samverkansprojekten har upphandlingar i huvudprojektet redan varit gjorda vid tiden för beviljandet av medel från uppdraget. Som en följd var det också i flera fall svårt att hitta tillräckligt med tid för exempelvis gemensamma möten eller förändringar i rutiner. Men även inom en ordinarie beställarorganisation kan samma problem finnas genom att förutsättningar saknas i form av resurser som tid för att delta eller

organisatoriskt då den typ av gruppering som skulle behövas saknas. Det är ofta även en ekonomisk fråga då de ekonomiska ramarna generellt är snäva. Det är svårt att uppnå mer integrerade arbetssätt, vid bristande resurser, inte minst den tid som behövs för samarbete, vilket inte bara gäller gestaltungsfrågor. Många av de stipulerade kompetenserna som förväntas delta var i flera projekt upphandlade innan samverkansprojektet startade och då ingick inte denna del av arbetet i uppdragsbeskrivningen. I andra fall fanns kompetenserna inte i projektet/organisationen eller hade ingen tid att delta mer än för en begränsad insats.

Kommunikation och språk

Kommunikation är en annan förutsättning som har stor betydelse i samverkan, liksom det språk som används. Att olika människor har olika perspektiv leder till att samma situation upplevs olika, och därför kan det i en samarbetssituation leda till olika uppfattningar om vad som ska göras, utifrån olika syn på problemets eller uppdragets art och möjliga lösningar. En underliggande fråga är vem som har företräde att formulera ett problem och därigenom styra möjliga lösningar i en viss riktning. De olika perspektiven hos olika yrkesgrupper kan leda till konflikter eller svårigheter att koordinera agerandet. Olika språk, begreppsapparater och värderingar kan också leda till svårigheter att sprida och ta del av kunskap och erfarenheter som de olika yrkesgrupperna har.

Det handlar också om språket som är knutet till rollerna, det kan skapa en distans i sig, på samma sätt som rollen. I flera av samverkansprojekten har det till exempel kommit upp att den mer konstteoretiska jargongen är främmande för många, och bidrar till att man känner sig avvaktande. Det är också kopplat till andra kommunikationssätt, som exempel att arbeta med skisser som arkitekter och konstnärer, och även planerare, tar för givet men som för någon annan kompetens kan vara svår att avkoda. Det preliminära i en skiss är exempelvis ofta oklart för lekmannen som ser det som ett faktiskt resultat. Om tanken då är att man ska ha en dialog med utgångspunkt från skisser, preliminära planer och så vidare måste man vara medveten om det och klargöra vad det är. Men det samma gäller också åt andra hållet, bygghandlingar, beräkningar och ekonomiska kalkyler är för den oinvidde lika svåra att förstå. En medvetenhet om att olika typer av representationer inte

är självklart tillgängliga behövs därför från alla. Exempelvis är fysiska modeller generellt enklare att kommunicera än kartor då de ligger närmare verkligheten. Men, även här är skissens karaktär viktig att minnas.

Det behövs alltså en översättning, ibland i ord, andra gånger i bild. Vissa behärskar flera språk, medan nybörjare i situationen kanske bara sitt eget. En erfarenhet som påtalas är när en yrkeskategori ska översätta en annan yrkeskategoris idé till det egna mediet, i exemplet konstnärlig idé till byggnadsritning. Det är svårt om man inte har en fortlöpande dialog, eftersom tolkningarna kan skilja. Om idén då transformeras i översättningen finns det risker att kvaliteten som man ville uppnå försvinner. Med erfarenhet av liknande arbete, men också tid att kommunicera kring framtagandet av exempelvis en ritning eller beräkning kan detta underlättas. Det kan vara små detaljer som gör skillnaden, och medvetenheten att det inte finns en rak linje mellan olika representationer och verktyg är viktig att ha med sig. De olika rollerna och kompetenserna behöver samarbeta för att hitta fram till bra lösningar som kan utföras inom de uppställda ramarna, men också ha hög kvalitet.

I samverkansprojektet i Värnamo lyfte man fram kommunikationen och en öppen projektkultur som en viktig del i genomförandet. De beskriver processen som en inledande uppfattning, som sedan följs av en dialog mellan de olika kompetenserna, och som ändrar bilden och leder till nya insikter. "*Efteråt vet vi*" skrev de i sin fördjupade ansökan. Och det är också så man i stort har arbetat. Betoning på att sprida information och involvera alla i diskussionerna, att ha en god ton i samtalet där allas idéer respekteras även om man skulle komma fram till att de inte fungerar. Ett exempel är entrétorget där flera omtag fått göras då platsen som sådan har många funktionskrav kring tillgänglighet och säkerhet; att de måste finnas sittplatser, cykelställ och liknande på en relativt begränsad yta där även bilar måste kunna komma fram och lämna vid entrén som konstnärens inledande idé kom delvis i konflikt med. Men genom att prata, överväga olika lösningar och förändringar i det som redan hade projekterats tidigare för platsen, och ett värnande av öppenheten kunde man komma vidare med nya lösningar.

Förankring i verksamheten

Förankringen av samverkansprojekten hos de berörda parterna som på något sätt ingått i projekten samt på ledande nivå har varierat. I samverkansprojekten har det i kommunerna tagits politiska beslut om att ingå och en högre tjänsteman ensam eller tillsammans med en politiker har undertecknat avtalen. Sen kan det ändå varierat vilket mandat projektet getts, och vilka resurser som avsatts. Det har delvis att göra med hur man sett på medfinansieringen och hur samverkansprojektet länkats in i den ordinarie verksamheten. Att projekten blir mer integrerade är vanligen bättre än att det blir ett enskilt projekt som sker vid sidan av andra. De är också viktigt att de centrala aktörerna för genomförandet är med redan inledningsvis.

I exempelvis Lysekil var det en viktig faktor att bostadsbolagets VD hade ett engagemang och också följde projektet nära. Ambitionen var att göra området till en självklar del av staden och samtidigt sträva efter en modell för att arbeta med social hållbarhet i bostadsområden. I samverkansprojektet för Kvarngärdet var det ännu konkretare då arbetsgruppen bestod av den konstnärliga kompetensen, företagets chef för verksamhetsutveckling, fastighetschefen och områdesförvaltaren. Förankringen i den beställande organisationen fanns därmed på en nivå i företag där konkreta beslut kunde tas löpande i arbetet. Dessutom finns det ett uttalat intresse från företagets ägare att konst är något man ska satsa på vilket ger legitimitet till arbetet.

I H+ har kontinuitet och förankring haft stor betydelse för metodutvecklingen. Innan samverkansprojektet inleddes hade ett konstprogram antagits i kommunen som slog fast vissa grundläggande principer som de sedan kunde hänvisa till i projektet. I den manual som arbetats fram för utformningen och arbetssättet i planeringen av H+-området fanns också den konstnärliga kompetensens funktion inskriven. Även detta dokument är politiskt antaget. Detta skapar en förankring och långsiktig legitimitet för arbetet. Grundidén är att arbeta med konsten som prototyp för möjlig utveckling och som reflektions- och provokationsyta för att på sikt skapa den framtida stadsutvecklingen på platsens och människornas villkor. Eftersom det avviker från vad många lekmän skulle koppla till konst blir det än mer avgörande att idéerna är kommunicerade och förankrade hos ledande tjänstemän

och politiker.

Vid samverkan kring gestaltning är det viktigt att ta ställning till vilka metoder som passar beroende på vad man vill uppnå. För att utnyttja idéer som kommer upp i mötet mellan olika kompetenser krävs en möjlighet att efterhand justera arbetssätt och inriktning. Här ser vi att man exempelvis i H+, Vasaplan och Hallonbergen-Ör projekten betonar betydelsen att tänka vidare, utanför det vanliga sättet att formulera problem och lösningar. I H+ och Vasaplan har man arbetat med idén om open source-planering, och i Hallonbergen-Ör formulerades det som ett utopiskt tänkande i planeringen. I båda fallen handlar det om att våga det oväntade. Hallonbergen-Ör är också ett bra exempel på engagemang från ledande tjänstemän och politiker, där de regelbundet deltar i aktiviteter och också successivt beslutat om nya medel när de sett att projektet lett fram till intressanta resultat, och att man valt att låta detaljpanelläggningen pausa under projektet.

Sammanfattande diskussion

För att samverkan ska ha goda förutsättningar att lyckas behövs en inledande idé om hur arbetet ska organiseras och vilka som ingår. Vidare är det en fördel med en erfaren projektledare vars viktigaste uppgift är att ge förutsättningar för arbetet och en kontinuerlig kommunikation mellan deltagarna. En erfarenhet många gjort är att det är viktigt att inleda med att prata sig samman, att skapa en gemensam målbild, enas om rutiner och skapa en förståelse för vad var och en ansvarar för och kan bidra med. Ett gemensamt gestaltungsarbete som utgår från en speciell plats och ett speciellt sammanhang ställer vidare krav på att de som arbetar med den faktiskt finns på plats, och att man tillsammans också enas om vad platsen är. Samarbetet underlättas av att sitta tillsammans och arbeta åtminstone i vissa skeden för att undvika missförstånd och att delar har bearbetats onödigt långt innan man upptäcker hur delarna fungerar tillsammans. Vikten av förankring i ledning och politik är generellt sett viktigt för att skapa mandat för arbetet.

Kapitel 9

Kompetens, roller och legitimitet

I det här kapitlet diskuteras vad gestaltningskompetens har omfattat i samverkansprojekten, och hur frågor om kompetens mer generellt påverkar arbetet. De handlar också om vad de professionella rollerna betytt och hur olika förväntningar och rolltagningar påverkat arbetet, samt behovet av legitimitet i projekt eller uppdrag.

Kompetens för gestaltning av offentliga miljöer

I fokus för uppdraget står att stärka gestaltningskompetensers roll i planering och byggande, och att ge goda exempel på hur det kan ske. Vad som uppfattas som gestaltningskompetens hänger samman med hur man ser på gestaltning som aktivitet, och det skulle i en vidare mening kunna vara alla som på något sätt är med och formar den fysiska miljön, eller de sociala värden som finns kopplade till den specifika offentliga miljö man talar om. Följer man formuleringen i regeringsuppdraget handlar det i första hand om kompetenser som genom sitt arbete bidrar med platsspecifika konstnärliga utformningar respektive medveten arkitektur och formgivning. Det vill säga i första hand konstnärer, formgivare och motsvarande samt arkitekter och landskapsarkitekter.

I samverkansprojekten har delfinansiering getts till anlitande av gestaltningskompetens, som övervägande utgjorts av konstnärer, varav många med inriktning skulptur. I tio av projekten fanns sammanlagt sexton konstnärer anlitade, fyra projekt hade formgivare, totalt sju personer som här får omfatta industri- och möbeldesign, konsthantverk och inredningsarkitektur. I ett av projekten fanns två arkitekter anlitade. Det finns en viss flytande gräns mellan grupperna, exempelvis har en av konstnärerna även arkitektutbildning och de två arkitekterna har konstnärlig utbildning. Vidare så är det tre samverkansprojekt som har både konstnärer och formgivare medan ett har arkitekter och konstnärer. Förutom arkitekterna som är anlitad som en firma, på samma sätt som de två designkollektiven, är övriga enskilda. I fem av projekten är en enskild konstnär/formgivare anlitad. I de övriga är det två till fem personer som utgör den anlitade gestaltningskompetensen. Utöver dessa fanns

i de flesta fall arkitekter och landskapsarkitekter och andra gestaltningskompetenser som deltog i arbetet som samverkansprojektet omfattande, men i varierande utsträckning. Det varierade också i vilken mån de som finansierats av samverkansprojektet samarbetade om en gemensam gestaltning. I Kiruna, Nora och Orust arbetade de redan från början tillsammans. I andra fall fanns nära samarbeten kring olika former av gestaltningar med andra kompetenser som ingick i de större projekten samverkansprojekten ingick i.

Det är viktigt att betona att även andra kompetenser deltagit i gestaltningsarbetet, om än i varierande omfattning och på olika sätt. Och som ytterligare en brasklapp- beroende på hur man väljer att definiera vad gestaltningen innebär. Exempelvis har den antikvariska kompetensen i Kalmar och vid Akademiska sjukhuset varit helt avgörande för att ta fram de slutliga gestaltningsprinciperna.

Beroende av bland annat att Statens konstråd var den myndighet som förvaltat de medel som delfinansierat gestaltningskompetens, har uppdraget ofta uppfattas som att framförallt ha fokus på konstnärers bidrag och arbete i planeringsprocesser och byggprojekt. Det har också varit en viktig delaspekt, i syftet att stärka gestaltningsfrågor som del i samhällsutvecklingen. Relativt sett gavs konstnärerna i projekten större utrymme än övriga gestaltningskompetenser i många fall har i motsvarande projekt. I den meningen legitimerade projektet gestaltningsfrågor, men bara ur vissa aspekter om det inte fanns en medveten strategi hos projektägare kring gestaltning i vidare mening. Det finns alltså en anledning att fortsätta diskutera gestaltningsfrågor och behovet av medvetna gestaltningar vilket inkluderar många olika kompetenser.

Det är inte okomplicerat med mötet mellan olika kompetenser då de kan finnas olika skäl att skydda sin roll, integritet, status, position eller kanske självbild. Det kan exempelvis innebära att det kan skapa konflikter om det i ett projekt framhålls att en konstnär ska anlitas för gestaltning av en offentlig miljö om en anlitad arkitekts roll är begränsad och inte möjliggjort motsvarande arbete trots att båda skulle ha kunnat bidra till samma kvalitet i slutresultatet. Därför är det mötet mellan olika gestaltningskompetenser som måste stå i fokus, att det sker olika typer av samarbeten men också att olika

gestaltningsskompetens värderas som giltiga i sin egen rätt efter situation och behov.

Det har varit uppenbart genom uppdraget att det för många finns ett behov att definiera vad som är konst respektive arkitektur (eller något annat) och att frågan om de olika kompetensernas integritet och försvar av den egna kompetensen vanligen, mer eller mindre uttalat, har varit närvarande i synen på uppdraget och samverkansprojekten. Genom uppdraget har det uppstått en situation där konstnärens roll i de flesta samverkansprojekten har tolkats som det centrala i uppdragets genomförande. Detta hänger samman med att medel getts till anlitande av konstnärlig kompetens, att experter i form av konstkonstulter utsetts och att kontraktet är tecknat med Statens konstråd. Relativt sett har det skapat en särställning för konstnärerna. Beroende på skedet i byggprocessen har det i flera fall lett till att arkitekter eller landskapsarkitekter har backat sitt arbete för att ge utrymme för de konstnärliga kompetenserna. I andra fall har det inte skett utan den arkitektoniska lösningen har utgjort ramen. I vissa fall har resultaten blivit något som liknar ett mer traditionellt uppdrag för offentlig konst, men det har också påverkats av de urval av samverkansprojekt som myndigheterna gjort. I flera fall hade såväl arkitekter som konstnärer önskat att man hade haft möjlighet att komma in i tidigare skeden för att arbeta mer i linje med uppdragets intentioner om samverkan. Det gäller generellt i kontakter och samarbete även med andra kompetenser.

De professionella rollerna

De olika yrkesrollerna inom samverkansprojekten har spelat in på olika sätt för hur man arbetat, men också hur man uppfattat projektet som sådant. Det har i flera fall funnits oklarheter över rollerna, dels de strikt kompetensmässiga, men också de roller de olika deltagarna haft i det här specifika projektet. Det hänger delvis samman med förväntningar om andras roller, exempelvis vad en konstnär eller en planerare kan och gör. I sammanhanget blir också frågan om yrkesroller intressant även på ett övergripande plan – hur kommer de att utvecklas om exempelvis konstnärer får nya roller och anlitas på nya sätt i samhällsbyggandet, vad betyder det för förändringar för andras roller? Det är viktigt att påpeka att det inte behöver bli negativa förändringar, utan att det kan leda till utveckling

och förstärkning även av andra gruppers roller. Det ska alltså inte uppfattas som ett nollsummespel där bara ett visst inflytande ska fördelas utan det snarare handlar om att expandera arbetet.

Det finns en rad konkreta erfarenheter av olika rollers betydelse. Några exempel är projekt där många är nya i sina roller – inte nödvändigtvis i sin grundläggande yrkesroll men i sin funktion. Att flera saknar rutiner kan dels skapa osäkerheter, men också öppna upp för möjligheter att hitta nya sätt att arbeta på, och där olika typer av hierarkier och maktförhållanden kan vara satta ur spel och man helt enkelt behöver samarbeta för att lösa det gemensamma uppdraget. I andra fall utgör det hinder, exempelvis om brist på erfarenhet gör att grundläggande förutsättningar inte uppmärksammas, och i senare skeden gör föreslagna lösningar inte är genomförbara.

Det kan också finnas behov att prata ihop sig i nya projekt där alla är nya för varandra, att hitta gemensamma roller och rollfördelningar för arbetet. Ett mycket konkret exempel från samverkansprojekten är de tre konstnärerna i Kiruna som valdes ut för sin enskilda kompetens genom en intresseanmälan men sedan valde att samarbeta i ett gemensamt delprojekt. Det blev då tre separata uttryck och arbetsmetoder som skulle samordnas inom delprojektet. Att de är konstnärer är i sig inte en garanti för att man automatiskt har gemensamma arbetssätt. Exemplet är intressant att uppmärksamma inom ramen för uppdraget för en mer generell insikt: det finns delar i konstnärsrollen som är relativt gemensamma, men det finns också stora skillnader. För en beställare innebär det att det inte är en konstnär vilken som helst man ska söka efter, utan någon som har en sådan inriktning att den stämmer med syftet. Ett annat exempel är exempelvis Kerstin Bergendal i Hallonbergen-Ör som arbetar processinriktat och interventioner i stadsbyggande är en del av hennes metod. En annan konstnär hade inte arbetat på samma sätt. Det som däremot förena konstnärsrollen mer generellt är att den för med sig möjligheten att verka lite vid sidan om, något som använts i Hallonbergen-Ör för att skapa ett temporärt offentligt rum för samtal med de boende. Nu kan man hävda att det finns skillnader mellan utövare av alla yrken, men skillnaden mellan enskilda konstnärer är generellt mer påtagliga. Det finns också en annan aspekt och de är de två olika roller konstnärer generellt får beroende

på uppdraget; rollen som konstnär med uppdrag att skapa ett verk, konceptuellt, permanent eller temporärt, i form av en skulptur, en integrerad del av fasad eller något annat, eller om personen anlitas som expert, för sin konstnärliga kompetens. I det senare fallet motsvarar rollen mer en konsult som på lika villkor som exempelvis en trafikingenjör kan anlitas för att göra ett underlag eller en bedömning utifrån sin specifika kompetens. Det blir då också skillnader i ersättningar och liknande då det snarare blir ett konsultarvode för nedlagt arbete och inte ersättning för ett verk.

Det har också funnits motsättningar, där fördomar om de olika rollerna spelat in, om krångliga konstnärer, byråkratiska planerare, oflexibla byggare och så vidare. Den här sortens stereotyper styr inte sällan förväntningar i mötet, såväl negativa som positiva och är viktiga att bryta tidigt i samarbeten. Men de handlar också om statusskillnader, där konst och arkitektur i relativt hög grad. Många andra är lite rädda för att man lärt sig att det är "svårt", och det finns vissa elitistiska drag i utbildningarna som, även om det inte omfattas av en enskild yrkesutövare, ändå spelar in i bemötandet. Å andra sidan finns "byggjargongen" som en av stadsarkitekt kallade det, där det raljeras över gestaltungsfrågor. I upprepade personliga möten brukar liknande föreställningar vanligen lösas upp om det fanns inledningsvis. Men man behöver vara medveten om både vad man själv bär på för föreställningar och hur andra kan tänkas se på den roll man själv har.

Olikheterna måste också uppmärksammas som tillgångar, och genom kommunikation och att prata om vad var och en gör och hur det görs och varför. Om det görs upprepade gånger i den aktuella arbetssituationen blir det också klart vad skillnaderna består i, och vad de olika bidragen kan vara. Det skulle kunna ses som kärnan i samarbeten, att bidra från olikheterna till en gemensam helhet. En del av detta är också en reflektion över både den egna och de andras föreställningar och roller, och kräver uppmärksamhet då det som på ytan kan se ut som relativt lika ställningstaganden utifrån vilka ord som används kan visa sig.

I Hallonbergen-Ör var stadsarkitekten en vägledare in i det byråkratiska systemet, med kännedom om hur platsen som kommunens administration och styre utgör fungerar. Båda

stadsarkitekten och konstnären var i någon mening gränsgångare mellan sektorer, grupper och funktioner. Men där stadsarkitekten garanterar de formella demokratiska processerna och strukturerna kan konstnären röra sig friare och ifrågasätta såväl politiska intentioner som enskildas uttalanden. En liknande situation fanns i Kalmar där kommunens projektledare, arkitekten Elena Kakavandi, skapat förutsättningar för arbetet med gestaltningsprogrammet genom en aktiv bevakning av utveckling av ärendet och kontakt med byggherren. En möjlighet att förlänga projektiden för att ta in kunskap har uppkommit under samverkansprojektet. En bidragande orsak har varit att den detaljplan som skulle tas fram för kvarteret delades upp i tre planärenden, där de två första var klara 2011 respektive 2013. Den första detaljplanen, som vann laga kraft i april 2012, gjorde det möjligt för exploatören att börja arbeta interiört med ombyggnaden. Arbetet fortgick parallellt med en kompletterande arkeologiska undersökningar som en del i att skapa bättre underlag för regleringen av områdets utformning och användning genom detaljplan och gestaltningsprogram. Detta har varit möjligt genom att utnyttja de olika rollernas resurser, och visar också på att det kan behövs olika former av kompetens i olika skeden av ett projekt för att uppnå helhetslösningar.

Arkitekten, konstnären och planeraren är (vanligen) i sina roller tränade för och beroende av en specialisering som generalister, medan exempelvis antikvarier ses som specialister. Genom att stärka respektive värna om olika disciplinernas specialistkunskaper, och samtidigt sträva efter samarbeten där statusbarriärer/konflikter i rollerna kan stå åt sidan kan troligen både gestaltningsresultaten som de enskilda yrkesrollerna stärkas. Men det kräver en prestigelöshet hos den enskilde för att släppa sin jurisdiktion eller inmutade område och samarbeta utan att känna sig hotad. Det krävs också medvetna beställare, en organisering som ger utrymme för samarbeten och en projektledning som stödjer detta. Detta förutsätter att beställare och projektledare har en kompetens som möjliggör en bedömning vad som är relevant gestaltningskompetens i olika skeden. I detta ingår också att bedöma om en enskild yrkesutövare, oberoende om det är en antikvarie, arkitekt, skulptör eller annan kompetens, har den rätta kompetensen för just det aktuella projektet.

Legitimitet

Uppdraget i sig har utgjort en aktör som skapat legitimitet för de enskilda projekten. I exempelvis Kalmar och Hallonbergen-Ör ser vi tydligt att uppdraget/samverkansprojektet blivit en intervention i en pågående process och att nya processer skapas som inte hade varit möjliga utan uppdragets pengar och den uppmärksamhet det skapar. I de flesta fallen har legitimiteten det statliga utpekandet gett haft stor betydelse, för enskilda yrkesutövare men främst på organisatorisk nivå. Uppdraget i sig har skapat möjlighet att göra annorlunda, att pröva andra sätt än att följa den normala rutinen i en bygg- eller planeringsprocess – att pröva förhållningssätt vilket i sig kan ses som en gestaltning. Men det är viktigt att se att liknande situationer kan vara svåra att skapa utan en motsvarande legitimerande och en i någon mening utomstående part och extern finansiering.

Det handlar bland annat om att det måste finnas en förankring på ledningsnivå, endera genom ett initiativ, eller genom ett godkännande. Men det behövs också ett långsiktigt stöd, speciellt om syftet är att pröva nya sätt att arbeta, nya sätt att använda olika kompetenser och pröva nya roller. Det finns ofta en kritisk massa för att en fråga eller ett perspektiv ska få tyngd i en organisation, exempelvis genom att det finns flera personer som arbetar inom ett och samma kompetensområde. Här kan vi se att det faktum att en kommun har en stadsarkitekt inte i sig självklart ger frågorna tyngd, och kan alltså inte ses som en given indikator för att kvalitet ska uppnås. Förankring måste också finnas på rätt nivå. Om det finns mandat från kommun eller företagsledning som inte stöds av den chef som är närmast utförandet kan det vara svårt för enskilda tjänstemän eller anställd att driva projektet framgångsrikt. Det skulle även gälla exempelvis om en gestaltningskompetens anlitas i ett projekt där projektledaren inte delar information eller på andra sätt utestänger personen. Det blir då en ledningsfråga att se till att legitimiteten för projektet finns i alla led.

Det är tydligt att det finns ett behov av förankring och stöd för liknande projekt på rätt nivå. Inte minst är detta viktigt för att ge legitimitet till processen och möjligheten att resurser avsätts både för arbetstid, aktiviteter och genomförande. Det innebär också att de förvaltningar eller avdelningar som berörs ska involveras på ett tidigt

stadium för att skapa en möjlighet att samordna resurser och insatser.

Sammanfattande diskussion

En viktig lärdom är kopplad till vilka kompetenser som har setts som gestaltningskompetenser. Slutresultaten och förutsättningarna för gestaltningsarbetet är generellt beroende av många olika kompetensers bidrag. Under processen kan olika kompetenser behövas i olika skeden, och utifrån sina kunskaper bidra till delar av gestaltningen. I vissa av samverkansprojekten har det funnits mer eller mindre öppna konflikter mellan olika yrkesgrupper i olika skeden om deras respektive roll i gestaltningsarbetet. Det hänger delvis samman med enskilda yrkesutövares syn på sin roll, tidigare erfarenheter men också förväntningar hos andra och hos beställaren. Generellt behövs det en tydlig förankring med mandat för arbetet, och en medvetenhet om de olikheter som kan finnas, och att det är en tillgång.

Kapitel 10

Samlade lärdomar

I det här kapitlet summeras och diskuteras de huvudsakliga slutsatserna från följeforskningen. I kapitel 4 till 9 har en rad olika aspekter på gestaltning av offentliga miljöer diskuterats utifrån de erfarenheter som uppkommit i samverkansprojekten och i uppdraget som helhet. Kapitlen innehåller en rad exempel från samverkansprojekten vilka ligger till grund för följande övergripande slutsatser.

Vidgad syn på gestaltning av offentliga miljöer

Uppdraget har visat att ett samarbete mellan de fyra myndigheterna kring gestaltning och offentlig miljö kan bidra till nya arbetssätt och synsätt kring gestaltungsfrågornas betydelse och därmed i förlängningen ge utfall i de offentliga miljöernas kvalitet. Samverkansprojekten visar på en bredd både i skala, fas i plan- och byggprocessen och angreppssätt/metodutveckling, och på en mångfald i utfallet av vad gestaltning av offentlig miljö kan vara.

Under projekttiden har en utveckling skett av de fyra myndigheternas gemensamma tolkning av uppdraget och synen på gestaltning av offentliga miljöer. Utvecklingen har om man hårdrar gått från en mer snäv objektorienterad inriktning med starkt fokus på konst i eller som del av den offentliga miljön till en vidare och mer processororienterad tolkning som starkare betonar konstnärlig kompetens som en bland flera kompetenser som bidrar till gestaltningen av offentliga miljöer. En slutsats är att gestaltning av offentliga miljöer omfattar såväl fysisk miljö som sociala processer, och kan ha många olika utfall.

Offentliga miljöer behöver också definieras vidare och omfatta många olika typer av miljöer och sammanhang där människor möts. Det inkluderar också större sammanhang som det omgivande landskapet, men också virtuella och sociala rum. Med en helhetssyn på gestaltning av offentliga miljöer inkluderas dessa former av offentliga miljöer. Gestaltungsprocessen kan också i sig utgöra en temporär offentlig miljö.

En slutsats är behovet av att se de offentliga miljöernas betydelse som vardagsmiljöer som berör många människors dagliga liv. Det innebär också att de människor som bor, arbetar eller på andra sätt har en relation till en miljö deltar i definitionen av platsen och dess mening och har en viktig del i gestaltungsprocessen med sina erfarenheter.

De professionella kompetensernas bidrag

Vid gestaltning av offentliga miljöer har många olika kunskapsfält viktiga bidrag för det slutliga resultatet, och det finns ingen mening att rangordna dessa. Inom uppdraget har det ändå funnits anledning att speciellt uppmärksamma tre yrkeskategoriers bidrag: arkitektens, konstnärens och kulturmiljöprofessioner, främst antikvariens och arkeologens bidrag.

Att en kompetens eller en sakfråga får större utrymme i processen leder inte säkert till att det ger ett konkret resultat i utfallet. Däremot ökar möjligheten att aspekter synliggörs. Gestaltningsskompetenser har i uppdraget generellt fått större utrymme i samverkansprojekten än i normalfallet när det gäller konst/konstnärlig kompetens.

Uppdragets formulering om medveten arkitektur har inte fått samma uppmärksamhet som den konstnärliga utformningens roll. I en situation där arkitektens roll i byggprocessen idag ofta är relativt svag kan det uppstå konflikter om annan gestaltningsskompetens ges i uppdrag att bidra till bättre gestaltade miljöer. Indirekt kan det uppfattas som att arkitektens kompetens att bidra till goda miljöer ifrågasätts och att andra kompetenser ska överta ansvaret. Detta bör uppmärksammas som ett resultat från uppdraget, med en fortsatt diskussion om de olika rollerna och kompetensernas bidrag.

Det är också viktigt att visa på att gestaltningsskompetens kan bidra till olika kvaliteter i olika skeden, och att det därför behövs flera former av gestaltningsskompetenser i plan- och byggprocessen. Som en följd av detta kan konflikt och olikhet ses som möjligheter och drivkrafter i olika relationer; mellan platser, människor, kunskapsfält. I samband med detta kan gränserna, såväl fysiska som mentala uppmärksammas som den yta där reflektion och handling möjliggörs.

Inom uppdraget har den antikvariska kompetensens bidrag till gestaltningen av offentliga miljöer uppmärksammas. Genom den kan den offentliga miljöns tidslager synliggöras och bidra till gestaltungsprinciper som sammanför dåtid-nutid-framtid.

Vidare krävs en medvetenhet att den konstnärliga kompetensen inte är en utan ser olika ut, men att konstnären i sin kompetens har tränat förhållningssätt som kan bidra till exempelvis plan- och byggprocesser även på andra sätt än att resultera i ett konstverk.

Gestaltningsskompetens bärs i någon mening av många olika yrken, men skulle också kunna ses som framförallt något som uppstår i mötet mellan dessa och deras olika bidrag.

Att skapa värde

Att skapa värden genom medveten fysisk gestaltning kan ske i mindre skala och kan vara att höja nivån från en standardlösning till en platsspecifik lösning för exempelvis (delar av) belysningen alternativt lekplatsen men behålla en standardiserad lösning för fasaderna. För den anlitade gestaltningsskompetensen krävs erfarenhet och förmåga att anpassa metod och uttryck efter det givna ekonomiska utrymmet. För beställaren/fastighetsägaren/kommunen kan skapandet av värde inkludera att veta vad man kan beställa, och hur kvalitet kan skapas genom långsiktiga satsningar på gestaltningen och strikta ekonomiska överväganden hur en platsspecifik utformning av byggnader och utemiljö ska kunna skapa potential för exempelvis marknadsföring, sänkta förvaltningskostnader eller möjligheten att skapa attraktiva objekt i det unika och därmed höjda intäkter eller minskade kostnader.

Ett annat värde som kan skapas genom gestaltningssprocesser är att skapa nya mötesplatser för olika grupper i samhället. Det kan också innebära att ta tillvara de erfarenheter och den kunskap som människor som har en relation till den offentliga miljön är bärare av.

Platsens historia representerar inte alltid en positiv kvalitet. Men även då innebär det ett behov att i gestaltningssprocessen förhålla sig till platsens historia, att välja bort aspekter och att utveckla nya kvaliteter. Att bryta mot platsens historia kan exempelvis vara ett sätt att bryta med maktförhållanden och strukturer och skapa en ny

mening. Det pågår en ständig tolkning och omtolkning av en plats, dess historia och betydelse. Utan denna produktion av mening och berättelse om dåtid-nutid-framtid finns bara en fysisk struktur.

Värdet som skapas i en gestaltningsprocess innebär inte enbart att skapa vackra och funktionella offentliga miljöer, utan att identifiera och lyfta fram även det problematiska. I gestaltning av offentliga miljöer bör motsättningar mellan olika intressen, olika samhällsgrupper och olika tider utgöra en viktig del.

Organiserad samverkan

Resultaten visar sammantaget på att gestaltningsfrågorna måste finnas med i ett inledande skede i projekt för att bli en mer integrerad del. I de samverkansprojekt som varit mer processinriktade och genomförts i en relativt tidig fas har en helhetssyn i högre grad etablerats. En förklaring är att det i tidiga skeden inte finns lika många låsningar och det finns en större frihet att styra organiseringen av arbetet. I sena skeden är det svårt att påverka grundläggande principer eller mer genomgripande utformning av rutiner och processer. Därför behöver relativt förutsättningslösa och tvärdisciplinära utvecklingsarbeten ske i tidiga skeden, innan upphandlingar, tagna beslut och påbörjade processer låst alternativa lösningar.

Att alla viktiga parter och kompetenser måste vara med i tillräckligt tidiga skeden kan vara ambitionen, men i praktiken är detta inte alltid möjligt att åstadkomma. Det kan exempelvis finnas omständigheter som osäkerhet om finansiering, pressade tidsscheman, politiska eller affärsmässiga skäl att inte göra vissa delar av projekt offentliga och därmed inte vilja vidga kretsen med insyn i ett för tidigt skede. Det kan finnas ofullständig information eller andra svårigheter att identifiera behov och typer av kompetenser och kunskapsområden som bör bjudas in i processen. Det kan också handla om osäkerhet eller försvarandet av roller och revirbevakning som skäl att begränsa involveringen av andra kompetenser.

I organiseringen av gestaltningsarbetet underlättar tydlighet om spelreglerna – projektets förutsättningar, rollfördelning, resurser och löpande kommunikation. Det kan underlätta om det finns grupperingar och mötesplatser där alla centrala kompetenser finns

med. Att samordna sig och förstå varandras kompetens, arbetsmetoder, grundsyn och knäcka koder i språkanvändning i arbetsgruppen tar tid. Finns det ett fysiskt avstånd som omöjliggör löpande arbetsmöten är det vanligen ännu svårare om personerna inte redan känner varandra/har samarbetat tidigare. Argumentet att den tid som läggs ner i inledningen tjänas in i implementeringsfasen är gångbar i vissa projekt men i mindre utsträckning i andra. Det kan bland annat handla om projekt med begränsade resurser eller av andra skäl pressade tidsplaner – men generellt lönar sig även där ett gediget förarbete. Tid behöver avsättas för möten, för gemensam idéutveckling, och för att kunna justera efterhand projektet fortlöper och nya aspekter uppkommer.

Långsiktigt är det inte möjligt att säga om arbetssätten hos de tretton kommuner och företag som ingått kommer att förändras i andra projekt. Man kan anta att för flera av de kommuner/fastighetsägare som driver projekten kommer inte en liknande satsning att göras utan det statliga bidraget. Även i de fall man upplevt det som positivt att vidga deltagandet av kompetenser och har uppnått mervärden kan det beroende på bristande tids- och ekonomiska resurser ses som omöjligt att i större omfattning arbeta på liknande sätt. Ett antal personer har ökat sin kompetens och en kapacitetsuppbyggnad har skett hos de som deltagit. Att omsätta de uppkomna erfarenheterna och resultaten i vardagspraktiken mer generellt återstår. Det är däremot troligt att många av de enskilda personer som deltagit kommer att föra kunskapen vidare i sitt arbete.

En ny begreppsapparat

Under uppdraget har ett behov av utveckling av en ny begreppsapparat kring gestaltning av offentliga miljöer framträtt. Idag saknas i stor utsträckning ett gemensamt sätt att tala om den offentliga miljön och gestaltungsprocesser. I en vidgad definition som pekar på behovet av att lyfta fram en mer mångfacetterad förståelse av såväl gestaltning som offentliga miljöer blir detta behov än mer tydligt.

Språket bär alltid på begränsningar för vad vi kan förmedla, men också på en potential att utveckla nya referensramar. I uppdraget har det varit tydligt att de begrepp, som exempelvis *helhetsgestaltning*, *offentlig miljö*, *gestaltungs kompetens* haft mycket olika innebörd

för olika personer och skapat olika förväntningar. Det har framstått tydligt att gestaltning av offentliga miljöer av många direkt förstås som offentlig konst, och i hög grad som skulpturer i parker eller på torg, det som här har benämnts ”statytänkande”. Om förståelsen av potentialen i en breddad förståelse av gestaltning och dess bidrag i samhällsutvecklingen ska uppnås krävs en utveckling av en ny begreppsapparat.

Källor

Nedan anges de viktigaste källorna.

I källorna redovisas inte samtal i anslutning till möten eller andra aktiviteter separat. Inte heller olika skriftliga arbetsmaterial, e-post korrespondens inom projekten eller mellan myndigheter redovisas, men finns i samtliga fall.

Referenser i texten

Asplund, J. 1970 *Om undran inför samhället*, Argos.

Bergman, B. 2008 *E4 Staden - Det trafikala stadslandskapet längs E4:an genom Stockholm*, Stockholmia förlag.

Nationalencyklopedin

Oxford Dictionary

SAOB

SAOL

Statens Konstråd, Arkitektur- och designcentrum, Boverket, Riksantikvarieämbetet 2013 *Konsten att gestalta offentliga miljöer – samverkan i tanke och handling*. Rapport Samverkan om gestaltning av offentliga miljöer.

Tid för kultur (prop. 2009/10:3)

Myndigheternas samverkan och gemensamma aktiviteter

Skriftligt material alfabetiskt

Anvisningar för ansökningar och framtagande av fördjupade handlingar

Halvtidsrapport av uppdraget till regeringskansliet juni 2011

Presentationsmaterial för uppdraget 2010-13

Regleringsbrev 2010-2013

Statens Konstråd, Arkitektur- och designcentrum, Boverket, Riksantikvarieämbetet 2013 *Konsten att gestalta offentliga miljöer – samverkan i tanke och handling*. Rapport Samverkan om gestaltning av offentliga miljöer.

Styrdokument samverkansuppdraget Samverkan om gestaltning av offentliga miljöer 2010 (uppdaterat 2011)

Muntliga källor/möten kronologiskt

Startmöte 1 samverkansprojekt Riksantikvarieämbetet december 2010

Deltagit löpande vid projektgruppsmöten och kommunikationsgruppsmöten 2011-2013
Intervjuer och samtal Statens konstråds konsulter i projekten: Peter Hagdahl, Cecilia Hjelm, Marianne Jonsson, Peter Lundström, 2011-2013, Örjan Wikforss 2012-2013
Intervju Anna Lindholm (Statens konstråd) om kommunikationsgruppen januari 2011
Intervju Henrik Orrje (Statens konstråd) om uppdraget och projektgruppen januari 2011
Intervju Malin Zimm (Arkitekturmuseet) om arbetet i projektgruppen och kommunikationsgruppen januari 2011
Intervju Lena Rahoult (Arkitekturmuseet) om uppdraget och styrgruppen januari 2011
Telefonintervju Fredrik Meurman (Boverket) om uppdraget och styrgruppen januari 2011
Intervju Mikael Adsenius (Statens konstråd) om uppdraget och styrgruppen februari 2011
Intervju Lena Dübeck (Boverket) uppdraget och projektgruppen mars 2011
Intervju Maria Wikman (RAÄ) om uppdraget och projektgruppen april 2011
Startmöte 2 samverkansprojekt Arkitekturmuseet maj 2011
Arkitekturmässan Göteborg oktober 2011 Presentation av uppdraget
Nätverksträff Arkitekturmuseet tema gestaltning och samverkan oktober 2011
Programkväll Statens konstråd om uppdraget november 2011 (panelmedlem)
Telefonintervju Suzanne Pluntke (Boverket) om uppdraget och projektgruppen december 2011
Nätverksträff tema medborgardeltagande Marabouparken september 2012
Intervju Magdalena Malm (Statens konstråd) oktober 2012
Intervju Olof Schultz (Boverket) februari 2013
Nätverksträff tema samlade erfarenheter Riksantikvarieämbetet augusti 2013

Internet

Arkitektur- och designcentrums hemsida <http://www.arkdes.se>
Boverkets hemsida <http://www.boverket.se>
Riksantikvarieämbetets hemsida <http://www.raa.se>
Statens konstråds hemsida <http://www.statenskonstrad.se>

Samverkansprojekten

Akademiska sjukhuset Uppsala

Skriftligt material

Fördjupad handling; ansökan

Instruktion projektledare (utkast) 2013

Landstinget i Uppsala län 2013. Gestaltningssprogram för

Akademiska sjukhuset inom Kv Sjukhuset Uppsala

Nilsson, P. Waktel, E. 2013 Från plan till praxis: samverkan om gestaltning av Akademiska sjukhuset i Uppsala. Kandidatarbete företagsekonomi, Södertörns högskola.

(<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:sh:diva-19282>)

Projektplan

Slutrapportering av uppdraget

Muntliga källor/möten

Möte Landstingsservice, Thord Hägg, juni 2012

Presentation av projektet, nätverksträff Marabouparken 2012 (Suzanne de Laval)

Workshop 1+2 med samverkansgruppen hösten 2012

Expertgruppens arbetsmöten hösten 2012/vår 2013

Öppet hus november 2012

Utbildningsdag 1, externa projektledare maj 2013

Avslutande möte i samverkansgruppen, maj 2013

Slutpresentation Akademiska sjukhuset, juni 2013 (inbjuden talare)

Intervju projektledare Tony Corbell, juni 2013

Internet

<http://www.statenskonstrad.se>

Blogginlägg:

<http://orjanwikforss.wordpress.com/tag/landstingsservice/>

Badhusberget Lysekil

Skriftligt material

Fördjupad handling; ansökan

Slutrapportering av uppdraget

Muntliga källor/möten

Startmöte Arkitekturmuseet (Torbjörn Karlsson, Kiki Eldh, Hans Grönlund) maj 2011

Intervju Torbjörn Karlsson, VD LysekilsBostäder, Kiki Eldh, Hans Grönlund, Lysekil +

Belysningsvandring och öppet hus för boende Badhusberget, november 2011

Invigning Gröna gården, samt samtal med Katarina Vallbo mfl oktober 2012

Presentation Katarina Vallbo Arkitekturmuseet oktober 2012

Intervju Kiki Eldh november 2012

Internet

Badhusbergets blogg <http://badhusberget.wordpress.com>

Färjeterminal Orust

Skriftligt material

Fördjupad handling; ansökan

Utkast med förslag skulpturer, presentation för politiker 2012

Slutrapportering av uppdraget

Muntliga källor/möten

Startmöte Arkitekturmuseet (Daniel Holdenmark) maj 2011

Intervju Daniel Holdenmark november 2011

Besök Orust kommun juni 2012

Internet

Orust kommun www.orust.se

Gruvstadsparken Kiruna

Skriftligt material

Detaljplan Gruvstadsparken 1

Fördjupad handling; ansökan

Förprojektering 2013

Interna dokument Kiruna kommun/LKAB

Slutrapportering av uppdraget

Muntliga källor/möten

Startmöte Riksantikvarieämbetet (Thomas Nylund) december 2010

Intervju Thomas Nylund december 2011

Projektpresentation Kiruna februari 2012, samt samtal konstnärerna och arkitekterna, Krister Vinsa, Thomas Nylund, Sandra Minde

Intervju/samtal Karl Tuikkanen februari 2012, 2013

Intervju Ingo Vetter (Skype) mars 2012

Intervju Boel Hellman, Markus Aerni 2012, 2013

Intervju Sandra Viklund (fd Minde) februari 2013

Presentation nätverksträff Riksantikvarieämbetet augusti 2013
(Sandra Viklund)

Internet

Kiruna kommun <http://kiruna.se> (Gruvstadsparken)

LKAB <http://www.lkab.com> (Gruvstadsparken)

Gummifabriken Värnamo

Skriftligt material

Fördjupad handling; ansökan

Slutrapportering av uppdraget

Muntliga källor/möten

Startmöte Riksantikvarieämbetet (Kia Bengtsson Ekström) december 2010

Möte Gummifabriken Värnamo. Intervju projektledare Stefan Simonsson, med på arbetsgruppsmöte där bla val av konstnärer diskuteras. Deltar vid lunchmöte (Rotary) där projektet presenteras, januari 2011

Möte Värnamo. Inbjudna konstnärer besöker Gummifabriken. Delar tåg med två av konstnärerna Värnamo-Stockholm och mer informellt samtal om deras uppfattning om uppdraget, inbjudan, besöket och synen på sin egen konstnärsroll, februari 2011.

Möte Värnamo. Konstnärerna presenterar skisser/modeller augusti 2011

Möte Värnamo Avstämning i projektet juni 2012

Intervju Carl-Richard Söderström juni 2012

Intervju Monica Lembke mars 2012, augusti 2012

Internet

Gummifabriken/Värnamo kommun

<http://www.gummifabrikenivarname.se>

H+ Helsingborg

Skriftligt material

Fördjupad handling; ansökan

Manual H+

Slutrapportering av uppdraget

Muntliga källor/möten

Startmöte Arkitekturmuseet (Jessica Segerlund) maj 2011

Besök i H+ med projektgrupp, presentationer projektgruppen maj 2011

Besök H+ med Boverket juni 2012

Invigning Folkets hamn augusti 2012, samtal med FRONT, Simon Starling mfl

Intervju Jessica Segerlund september 2012

Internet

Helsingborgs stad <http://www.helsingborg.se>

Hallonbergen-Ör Sundbyberg

Skriftligt material

Fördjupad handling; ansökan

Slutrapportering av uppdraget

Utställningskatalog/rapport Park Lek

Muntliga källor/möten

Startmöte Arkitekturmuseet (Karin Milles) maj 2011

Uppstartsmöte Hallonbergen-Ör Kommunens politiker, tjänstemän samt byggherregruppen och uppdragets projektgrupp oktober 2011

Intervju Karin Milles november 2011

Arbetsmöte Marabouparken, Kerstin presenterar första omgångens intervjuer boende november 2011

Arbetsmöte Sundbybergs stad med projektet + byggherregruppen december 2011

Workshop boende mars 2012

Workshop politiker tjänstemän samt byggherregruppen maj 2012
Invigning Hemby(g)d Marabouparken september 2012 för boende
Programkvällar Marabouparken under utställningen Hemby(g)d
Presentation Nätverksträff Riksantikvarieämbetet (Kerstin
Bergendal, Karin Milles) augusti 2013
Intervju Karin Milles april 2013
Halvtidspresentation av Park lek parlament oktober 2013

Internet

Park leks hemsida: <http://www.parklek.com>
Sundbybergs stad: <http://www.sundbyberg.se>

Kvarngärdet Uppsala

Skriftligt material

Fördjupad handling; ansökan
Slutrapportering av uppdraget

Muntliga källor/möten

Startmöte Riksantikvarieämbetet (Anna Dybeck) december 2010
Möte Stena fastigheter (konstnär, arbetsgrupp) december 2010
Intervju Anna Dybeck, sammankallande/ansvarig Stena fastigheter
januari 2011
Arbetsgruppsmöte Stena fastigheter. Prototypen diskuteras
november 2011
Belysningsvandring Kvarngärdet januari 2012
Intervju Katarina Löfström februari 2012
Invigning december 2012
Löpande följt e-postkonversationen (med på arbetsgruppens
e-postlista)

Kvarteret Valnötsträdet Kalmar

Skriftligt material

Detaljplan Kv Valnötsträdet
Fördjupad handling; ansökan
Riktlinjer för konst och gestaltning av utemiljön i Kv. Valnötsträdet
2013
Slutrapportering av uppdraget

Muntliga källor/möten

Startmöte Arkitekturmuseet (Elena Kakavandi, Anna Frank mfl) maj 2011

Projektgruppen besöker Kalmar, heldags presentationer april 2011

Arbetsgruppsmöte november 2011, februari 2012, höst 2012

Intervju Päivi Ernkvist juli 2012

Presentation Nätverksträff Riksantikvarieämbetet (Elena Kakavandi, Anna Frank) augusti 2013

Internet

Resecentrum Nora

Skriftligt material

Fördjupad handling; ansökan

Slutrapportering av uppdraget

Muntliga källor/möten

Startmöte Riksantikvarieämbetet (Lars-Gunnar Björklund, Rolf Nielsen, Peter Ljugner) december 2010

Intervju Lars-Gunnar Björklund september 2011

Intervju Magnus Carlén och Karin Tyrefors mars 2013

Invigning juni 2013

Internet

Nora kommun <http://www.nora.se>

Vanstaskolan Nynäshamn

Skriftligt material

Fördjupad handling; ansökan

Gestaltungsmanual, Folkform

Slutrapportering av uppdraget

Muntliga källor/möten

Startmöte Riksantikvarieämbetet (Mats Weijdemark) december 2010

Telefonintervju Mats Weijdemark, Vanstaskolan Presentation

Nätverksträff februari 2011 Styrgruppsmöte SPRING-gruppen

Nynäshamn, konstnärerna presenterar skiss; Skolgårdsguppen

Vanstaskolan, konstnärerna presenterar skiss; Informella samtal

med Mats Weijdemark samt med konstnärerna efter mötet om deras roll november 2011

Presentation Arkitekturmuseet oktober 2012
Intervju Anna Holmquist januari 2013
Invigning juni 2013
Nätverksträff Riksantikvarieämbetet (Anna Holmquist, Folkform)
augusti 2013

Internet

Nynäshamns naturskola <http://www.nynashamnsnaturskola.se>
(SPRING projektet)

Vasaplan Umeå

Skriftligt material

Fördjupad handling; ansökan

Muntliga källor/möten

Start/informationsmöte Umeå februari 2013 (Umeå Kommun och myndigheternas projektgrupp)
Presentation Nätverksträff Riksantikvarieämbetet (Carl Arnö)
augusti 2013

Internet

Umeå kommun <http://www.umea.se>

Ås nya skola och Sånghusvallens skola Krokoms

Skriftligt material

Fördjupad ansökan
Slutrapportering av uppdraget

Muntliga källor/möten

Startmöte Riksantikvarieämbetet (Anne Dahlgren) december 2010
Möte Ås nya skola, konstnärernas presentation av skisser och modeller för skolornas referensgrupp, intervju Ulrik Ottosson februari 2011
Programkväll Statens konstråd presentation Krokoms-projektet mars 2011
Invigning september 2012
Intervju Anne Dahlberg och Ulrik Ottosson september 2012
Intervju/samtal Albin Karlsson september 2012

Internet

Krokoms kommun <http://www.krokoms.se>

Bilder och figurer

s. 23 Figur Hanna Håkansson

s. 24 Figur Hanna Håkansson

s. 26 Foto Cecilia Olla

s. 31 Foto Sasaki Gouwei Yang

s. 33 Foto Jean Baptiste Beranger (1, 3, 5), Maria Håkansson (2,4)

s. 35 Foto Maria Håkansson (1, 3, 4), Illustration MA Arkitekter/Värnamo kommun

s. 37 Foto Maria Håkansson (1,2), Bert Leandersson (3-5)

s. 39 Foto Jean Baptiste Beranger (1), Maria Håkansson (2-5)

s. 41 Foto Michael Perlmutter

s. 43 Foto Katarina Vallbo (1), Maria Håkansson (2,3), Gunnar Eldh (4), Bengt Kjellsson (5)

s. 45 Foto Cecilia Olla (1), Maria Håkansson (2-5)

s. 47 Foto Maria Håkansson

s. 49 Foto Västerbottens Museums fotoarkiv (okänd fotograf) (1), Sasaki Gouwei Yang (2,3)

s. 51 Foto Anders Alm (1,4), Maria Håkansson (2), Kiruna kommun (3)

s. 53 Foto Johanna Westling Kessai (1), Maria Håkansson (2-5)

s. 55 Foto Charlotte T Strömwall (1,4), Maria Håkansson (2,3)

BILAGA 1 PROJEKTENS OMFATTNING, ANSLAG OCH BEMANNING

SKOLOR

VANSTASKOLAN, NYNÄSHAMN

TIDSPERIOD: Oktober 2011–juni 2013

ANSLAG: 139 000 kr + tillägg (fasad) 100 000 kr

Samverkanspart/beställare: Nynäshamns naturskola, Nynäshamns kommun

Projektledare: Mats Wejdmark (föreståndare, Nynäshamns Naturskola)

Gestaltningsskompetens: Folkform - Chandra Ahlsell and Anna Holmquist (industridesigners)

Statens konstråds konsult: Marianne Jonsson

I projektet medverkade också bland andra: Cathrine Forsberg

(folkhälsosamordnare, Nynäshamns kommun), Cecilia Boldemann

(docent, Karolinska Institutet), Heli Rosendahl (fysisk planerare,

Nynäshamns kommun), Kjell Stokki (park- och naturchef, Nynäshamns

kommun), Lotta Hjelm (bygglovshandläggare, Nynäshamns kommun),

Marie Lööf (områdeschef för alla skolor), Robert Lättman-Masch

(naturskolepedagog, Nynäshamns Naturskola), Tommy Ahlberg (teknisk förvaltare, Nynäshamns kommun)

SÅNGHUSVALLENS SKOLA OCH ÅS NYA SKOLA, KROKOM

TIDSPERIOD: Oktober 2010–oktober 2012

ANSLAG: 950 000 kr

Samverkanspart/beställare: Krokoms kommun

Projektledare: Anne Dahlgren (stadsarkitekt, Krokoms kommun)

Gestaltningsskompetens: Albin Karlsson (konstnär), Mikael Åberg (konstnär) och Sofie Weibull (konstnär)

Statens konstråds konsult: Peter Lundström

I projektet medverkade också bland andra: Ulrik Ottosson (projektledare,

Krokoms kommun), Can Savran (arkitekt, Grön Form), Helene Wahlberg

(landskapsarkitekt, Tema Landskapsarkitekter), Annika Lööf-Sjölund

(rektor Ås skolor), Affe Jonsson (referensgrupp Ås- och Sånghusvallens

skolor), Berit Rosenau (referensgrupp Ås- och Sånghusvallens skolor),

Charlotte Norberg (referensgrupp Ås- och Sånghusvallens skolor), Christina

Olofsson (rektor Ås skolor), Hans Hällholm (referensgrupp Ås- och

Sånghusvallens skolor), Kajsa Eklund (verksamhetsansvarig skola, Krokoms

kommun), Kenneth Sandberg (biträd. projektledare, Krokoms kommun),

Martijn Caarls (referensgrupp Ås- och Sånghusvallens skolor), Mats Hurtig

(kulturansvarig, Krokoms kommun), My Lindskog Andersson

(referensgrupp Ås- och Sånghusvallens skolor), Staffan Eriksson (projekte-

dare, Krokoms kommun), Åke Månsson (arkitekt, Månsson & Hansson AB)

INFRASTRUKTUR

GUMMIFABRIKEN, VÄRNAMO

TIDSPLAN: Oktober 2010–2015

ANSLAG: 580 000 kr

Samverkanspart/beställare: Värnamo kommun

Projektledare: Monica Lembke (kulturchef, Värnamo kommun), efterträdde 2012 Stefan Simonsson (VD Gummifabriken, ansvarig för ombyggnaden)

Gestaltningsskompetens: Carl Richard Söderström (konstnär) och Malin Bogholt (konstnär)

Statens konstråds konsult: Cecilia Hjelm

I projektet medverkade också bland andra: Bo Ekström (arkitekt, MA Arkitekter), Kia Bengtsson Ekström (arkitekt, MA Arkitekter), Niklas Ödmann (ljusdesigner, Black Ljusdesign), Per Andersson (landskapsarkitekt LAR/MSA, SYDVÄST), Sölve Johansson (antikvarisk konsult), Tage Karlsson (byggprojektledare, Värnamo kommun), Jan-Inge Gustafsson (akustiker), David Svensson (konstnär), Kajsa Mattas (konstnär) och Stefan Johansson (konstnär)

FÄRJETERMINAL TUVESVIK, ORUST

TIDSPERIOD: December 2010–juni 2013

ANSLAG: 400 000 kr

Samverkanspart/beställare: Orust kommun

Projektledare: Daniel Holdenmark (stadsarkitekt, Orust kommun) och från juni 2012 Annika Carlén (mark- och exploateringschef, Orust kommun)

Gestaltningsskompetens: Leo Pettersson (konstnär) och Mia Fkih Mabrouk (konstnär)

Statens konstråds konsult: Cecilia Hjelm

I projektet medverkade också bland andra: Håkan Falk (konsult och byggledare), Niclas Nydevall (arkitekt, Kanozi arkitekter), Henåns skola

RESECENTRUM, NORA

TIDSPERIOD: Oktober 2010–juni 2013

ANSLAG: 1 055 000 kr (varav 310 000 kr för Glasstorget)

Samverkanspart/beställare: Nora kommun

Projektledare: Lars-Gunnar Björklund och Jan-Erik Beckerman
(projektledare, Bergslagens kommunalteknik*)

Gestaltningsskompetens: Karin Tyrefors (inredningsarkitekt), Magnus Carlén (konstnär)

Statens konstråds konsult: Marianne Jonsson

I projektet medverkade också bland andra: Peter Ljungné (arkitekt, Nora Kommun), stadsträdgårdsmästare Arne Tschentscher, Peter Svedin (projektör, WSP), Raoul Hjærtström (ansvarig byggnadskultur, Länsstyrelsen), Rolf Nielsen (kulturchef, Nora Kommun), Rolf Pettersson (projektör, WSP), Claes Henry Falck (representant NBJV), Eje Larsson (utredare, Länsstrafiken), Hans Wixner (informatör, Länsstrafiken), Jan Nordlund (kommunchef, Nora Kommun), Mats Abrahamsson (representant NBJV)

* Kommunförbund där Hällefors, Lindesberg, Ljusnarsberg och Nora har en gemensam kommunalteknisk förvaltning.

BOSTADSOMRÅDEN

KVARNGÄRDET, UPPSALA

TIDSPERIOD: November 2010–december 2012

ANSLAG: 400 000 kr

Samverkanspart/beställare: Stena Fastigheter

Projektledare: Anna Dybeck (chef för verksamhetsutveckling, Stena Fastigheter)

Gestaltningsskicketens: Katarina Löfström (konstnär)

Statens konstråds konsult: Peter Hagdahl

I projektet medverkade också bland andra: Johan Nilsson

(fastighetsförvaltare, Stena Fastigheter), Mats Winkler (fastighetschef, Stena Fastigheter), Sören Sjöstrand (extern byggprojektledare), Jarek Bator (konstruktör, Donk Industries)

BADHUSBERGET, LYSEKIL

TIDSPERIOD: December 2010–oktober 2012

ANSLAG: 400 000 kr

Samverkanspart/beställare: LysekilsBostäder AB

Projektledare: Kiki Eldh

Gestaltningsskicketens: Katarina Vallbo (konstnär)

Statens konstråds konsult: Cecilia Hjelm

I projektet medverkade också bland andra: Torbjörn Karlsson (VD, LysekilsBostäder AB), Hans Grönlund (arkitekt, Efem arkitekter), Marianna Andersson (beredningsansvarig kultur, Fyrbodals kommunalförbund), Erik Olsson (konsult/belysningsdesigner), Jöran Linder (konsult/belysningsdesigner), Marie Erbéus (inredningsarkitekt), Peter Hilton (konsult/trädgårdskonsulent)

SMÅSKALIG STADSOMVANDLING

KV VALNÖTSTRÄDET, KALMAR

TIDSPERIOD: November 2010–juni 2013

ANSLAG: 125 000 kr

Samverkanspart/beställare: Kalmar kommun

Projektledare: Elena Kakavandi (planhandläggare/arkitekt, Kalmar kommun)

Gestaltningsskompetens: Päivi Ernkvist (konstnär)

Statens konstråds konsult: Marianne Jonsson

I projektet medverkade också bland andra: Anna Frank (landskapsarkitekt, Nyréns), Pia Englund (landskapsarkitekt, Nyréns), Hanna Menander (arkeolog, Riksantikvarieämbetet, UV Öst), Stefan Larsson (arkeolog, Riksantikvarieämbetet, UV Syd), Helén Nordin (landskapsarkitekt, Kalmar kommun), Staffan Lindholm (stadsarkitekt, Kalmar kommun), Patrik Ihrman (markingenjör, Kalmar kommun), Per Lekberg (Kalmar Länsmuseum), Lisa Olausson (grafisk form), Lovisa Berg (praktikant, Nyréns)

AKADEMISKA SJUKHUSET, UPPSALA

TIDSPLAN: Maj 2012–juni 2013

ANSLAG: 900 000 kr

Samverkanspart/beställare: Uppsala läns landsting

Projektledare: Tony Corbell, projektledare, Hifab

Statens konstråds konsult: Örjan Wikforss

Arbetsgrupp gestaltungsprogram: Margaretha Nilsson (husarkitekt, White Arkitekter), Anders E Johansson (landskapsarkitekt, White Arkitekter), Marianne Jonsson (konstkonsult, konstnär), Per Lundgren (kulturmiljö, Upplandsmuseet), Suzanne de Laval (samrådskonsult, Arkitekturanalys Sthlm AB)

I projektet medverkade också bland andra: Thord Hägg

(förvaltningsdirektör, styrgrupp ordförande, Landstingsservice), Sören Hill (projektchef, Landstingsservice), Åke Forsgren (projektledare konst, Kultur i länet, Landstinget Uppsala län), Björn Ragnarsson (tf sjukhuschef, Akademiska sjukhuset), Calle Nathansson (kulturdirektör, Kultur i länet, Landstinget Uppsala län), Carina Bräck (sekreterare/samordning, Landstingsservice), Dan Thunman (kontoret för samhällsutveckling, Uppsala Kommun), Håkan Qvarnström (planarkitekt, Uppsala kommun), Karin Åkerblom (processledare, kontoret för samhällsutveckling, Uppsala Kommun), Lennart Ilke (byggnadschef, Uppsala universitet), Sonja Ekström Boström (chef lokalplanering, Akademiska sjukhuset),

VASAPLAN, UMEÅ

TIDSPLAN: December 2012 – december 2014

ANSLAG: 900 000 kr

Samverkanspart/beställare: Umeå kommun

Projektledare: Carl Arnö (projektchef, Umeå kommun)

Statens konstråds konsult: Peter Lundström

Gestaltningsskompetens: upphandlas höst 2013

I projektet medverkade också bland andra från Umeå kommun: Anja Bohman (konstsekreterare), Anna Flatholm (stadsträdgårdsmästare), Britta Strömgren (kommunikatör), Gunnar Teglund (gatuprojektchef), Karin Isaksson (park- och gatuchef), Lars Sahlin (bitr. kulturchef), Mikael Hultdin (tekniker), Olle Forsgren (stadsarkitekt), Tomas Strömberg (planchef), Ulf Samuelsson (konstintendent), Urban Norén (ekonom)

STORSKALIG STADSOMVANDLING

GRUVSTADSPARKEN, KIRUNA

TIDSPERIOD: Oktober 2010–februari 2012.

ANSLAG: 1 000 000 kr

Samverkanspart/beställare: Kiruna kommun

Projektledare: Thomas Nylund (f.d. stadsarkitekt, Kiruna kommun) och Sandra Viklund (projektledare, Ramböll)

Gestaltningsskompetens: happyspace – Boel Hellman och Markus Aerni (arkitekter) samt Sofia Sundberg (konstnär), Karl Tuikkanen (konstnär), Ingo Vetter (konstnär)

Statens konstråds konsult: Peter Lundström

I projektet medverkade också bland andra: Christer Vinsa (projektchef stadsomvandlingen, Kiruna kommun), Eva Wennngren (landskapsarkitekt, Ramböll), Jan Forsmark (Designat Ljus Europa AB), Joakim Norman (LKAB), Lennart Lantto (kultursekreterare, Kiruna kommun), Karin Pålsson (projektkoordinator, Kiruna kommun), Magnus Lindmark (projektledare, SWECO), Mats Nilsson (Tekniska verken i Kiruna AB), Mikael Westerlund (planeringschef, LKAB), Niklas Nordin (delprojektledare anläggning, LKAB), Sanna Porter Öhman (projektledare, Icehotel), Stefan Holmblad, (projektchef, LKAB), Lars Johansson (delprojektledare drift och underhåll, Tekniska Verken i Kiruna AB)

HALLONBERGEN-ÖR, SUNDBYBERG

TIDSPERIOD: Mars 2011 – september 2012

ANSLAG: 210 000 kr + 200 000 kr tilläggsanslag

Samverkanspart/beställare: Sundbybergs Stad

Projektledare: Karin Milles (stadsarkitekt, Sundbybergs stad)

Gestaltningsskompetens: Kerstin Bergendal (konstnär), i samarbete med MC

Trabut Jørgensen (arkitekt) och Peter Schultz Jørgensen (stadsplanerare)

Statens konstråds konsult: Peter Hagdahl

I projektet medverkade också bland andra: Helena Selder (konstintendent/
curator, Marabouparken), Karin Sandstedt (kulturassistent, Sundbybergs
stad), Louise Schlyter (enhetschef Kultur, Sundbybergs stad), Elisabeth
Ståhle (förvaltningschef, kultur- och fritidsförvaltningen, Sundbybergs
stad), Åsa Steen, (projektledare Park lek parlament, Sundbybergs stad),
Göran Langer (förvaltningschef, stadsbyggnads- och miljöförvaltningen,
Sundbybergs stad), Johan Malmgren (förvaltningschef, kultur- och
fritidsförvaltningen, Sundbybergs stad), Yvonne Söderberg
(trädgårdsmästare, Sundbybergs stad), byggherregruppen (representanter
från Folkhem, HSB, JM, Riksbyggen, Skanska, Veidekke samt Förvaltaren),
Meike Schalk (arkitekt), Gustav Apell (arkitekt), Johan Paju
(landskapsarkitekt).

H+, HELSINGBORG

TIDSPERIOD: Mars 2011–augusti 2012

ANSLAG: 800 000 kr

Samverkanspart/beställare: Helsingborgs stad

Projektledare: Jessica Segerlund (konstnärlig ledare, Helsingborgs stad)

Gestaltningsskompetens: FRONT - Sofia Lagerkvist, Charlotte von der

Lancken och Anna Lindgren (designers) och Simon Starling (konstnär)

Statens konstråds konsult: Peter Hagdahl

I projektet medverkade också bland andra: Kristoffer Nilsson
(programarkitekt Helsingborgs stad), Håkan Asmoarp (projektledare H+),
Malin Rizell (översiktsplanarkitekt, Helsingborgs stad), Martin Krogh
(arkitekt, Adept Arkitekter) Martin Laursen (arkitekt, Adept Arkitekter)

